Henrik Tham

Brottslighet och levnadsnivå

En undersökning av män i kriminalregistret födda 1892–1953

1979

Brottslighet och levnadsnivå

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548909_0015

HENRIK THAM
fil. kand.

Brottslighet och levnadsnivå

En undersökning av män i kriminalregistret födda 1892–1953

With an English summary

Akademisk avhandling som för avläggande av filosofie doktorsexamen vid universitetet i Uppsala kommer att offentligt försvaras i sal X, universitetet, Uppsala, fred. den 18 maj 1979, kl. 10.00.

Abstract

Henrik Tham: *Crime and Living Conditions—A Study of Men in the General Criminal Register in Sweden, Born 1892—1953.* Stockholm, Liber förlag, 1979, 275 pp. Swedish text with a summary in English.

In the late 1960's the Low Income Committee carried out a large survey of living in Sweden. Data from official registers were gathered for more than 11,000 adults. Out of these, approximately 6,000 were interviewed extensively. When the sample three years later was sought in the General Criminal Register, 8.2% of the men were found. The General Criminal Register contains in principle those who have received a sentence heavier than a fine, e.g. conditional or unconditional imprisonment. The data from the survey permitted a comparison between sentenced men and all men in Sweden.

The results showed that the differences in living conditions between sentenced men and all men were generally not very large. The differences became marked primarily only in cases of symptoms more or less parallel to traditional crime such as being on welfare and abusing alcohol. Differences were also marked for other signs of social marginalisation and isolation.

When the sentenced men were divided into six age categories, no age group differed more than the others. A number of sub-groups within the sample were also studied. They were all chosen because of expected lower living conditions than the total group of sentenced men. On the whole their living conditions were lower but not very much. The recidivists were the only larger group to show some marked differences.

The study concludes that individual living conditions as measured by the Low Income Committee are not good for predicting future sentences. Three classic factors in criminology such as father belonging to lower social strata, split childhood family and growing up in a city did not increase the probability of a future sentence by more than 1.5, and that not more than 6% of the sentenced men had experienced such an upbringing. It is also stressed that data on individual living conditions can at the best tell something about who will be sentenced and not how many. It is this latter question which deserves attention in a situation where an ever increasing proportion of each generation is entered into the General Criminal Register.

ISBN 91-38-04739-X
© 1979 Henrik Tham
Bohusläningens AB, Uddevalla 1979

Henrik Tham

Brottslighet och levnadsnivå

En undersökning av män i kriminalregistret födda 1892–1953

LiberFörlag Stockholm

Abstract

Henrik Tham: *Crime and Living Conditions—A study of Men in the General Criminal Register in Sweden, Born 1892—1953.* Stockholm, Liber förlag, 1979, 275 pp. Swedish text with a summary in English.

In the late 1960's the Low Income Committee carried out a large survey of living in Sweden. Data from official registers were gathered for more than 11,000 adults. Out of these, approximately 6,000 were interviewed extensively. When the sample three years later was sought in the General Criminal Register, 8.2% of the men were found. The General Criminal Register contains in principle those who have received a sentence heavier than a fine, e.g. conditional or unconditional imprisonment. The data from the survey permitted a comparison between sentenced men and all men in Sweden.

The results showed that the differences in living conditions between sentenced men and all men were generally not very large. The differences became marked primarily only in cases of symptoms more or less parallel to traditional crime such as being on welfare and abusing alcohol. Differences were also marked for other signs of social marginalisation and isolation.

When the sentenced men were divided into six age categories, no age group differed more than the others. A number of sub-groups within the sample were also studied. They were all chosen because of expected lower living conditions than the total group of sentenced men. On the whole their living conditions were lower but not very much. The recidivists were the only larger group to show some marked differences.

The study concludes that individual living conditions as measured by the Low Income Committee are not good for predicting future sentences. Three classic factors in criminology such as father belonging to lower social strata, split childhood family and growing up in a city did not increase the probability of a future sentence by more than 1.5, and that not more than 6% of the sentenced men had experienced such an upbringing. It is also stressed that data on individual living conditions can at the best tell something about who will be sentenced and not how many. It is this latter question which deserves attention in a situation where an ever increasing proportion of each generation is entered into the General Criminal Register.

ISBN 91-38-04739-X

© 1979 Henrik Tham

Omslagsarrangemang Johan Ogden
Bohusläningens AB
Uddevalla 1979

Innehåll

Förord 7

1. Undersökningens föremål: Män i kriminalregistret 11

2. Kriminalregisterbrottsligheten i den officiella statistiken 16
   Något om statistiken 16
   Dömda och ej åtalade för grövre brott 18
   Dömda och ej åtalade för grövre brott efter påföljd 20
   Dömda för kriminalregisterbrott efter huvudbrottstyp 23
   Dömda för kriminalregisterbrott efter återfall 26
   Dömda och ej åtalade för grövre brott efter ålder 27
   Fångar och fängelsebeläggning 29
   Sammanfattning och slutsatser 31

3. Teorier om formell kontroll 36
   Georg Rusche & Otto Kirchheimer 37
   William Chambliss 42
   Nils Christie 46
   Sammanfattning och slutsatser 51

4. Likhet inför lagen? – Om urval av straffade 55
   Officiell brottslighet – och självdeklarerad 55
   Lagens klasskaraktär 61
   Upptäcktsrisk och klassposition 66
   Lagtillämpningens klasskaraktär – polisen 67
   Lagtillämpningens klasskaraktär – åklagarmyndigheten och domstolarna 74
   Straffsystemet och klassposition 77
   Brottslighetens inverkan på klassposition 79
   Urval i lagtillämpningen – kön och ålder 79
   Sammanfattning och slutsatser 80

5. Något om individuell levnadsnivå som förklaring till brottslighetens utveckling 83
   Sammanfattning och slutsatser 90

6. Låginkomstutredningen 92
Direktiv och överväganden 92
Levnadsnivåundersökningen 94
Urval och datainsamling 99

7. Kriminalregisterantecknade män i låginkomstutredningen 101
Urval och datainsamling 101
Bortfall 102
Dödlighet 107
Kriminalregisterantecknade män i totalbefolkningen 109
Brottslighet och domar hos kriminalregisterantecknade män 113

8. Levnadsförhållanden hos kriminalregisterantecknade män 120
Levnadsförhållanden, totalt 122
Levnadsförhållanden och yrke 142
Levnadsförhållanden och ålder 144
Levnadsförhållanden för vissa delgrupper 147

9. Levnadsförhållandens inverkan på brottslighet/dom 155
Hypotesprövningens resultat: sammanfattning 155
Sannolikheten för brottslighet/dom vid pålagring av riskfaktorer 157
Levnadsförhållandens prediktionsvärde 160
Avslutning 163

English summary 166

Bilagor
1. Exkurs: Förhållandet mellan brott och straff 182
Finns brottet i sig 182
Problemet föränderlighet – studiet av brott och straff över tid 188
Brott och straff som gemensam enhet 191

2. Lagföringar enligt den officiella statistiken: tabeller med kommentarer 194
3. Kriminalregistret: lagar och lagändringar 241
4. Brottslighet och domar hos kriminalregisterantecknade män: kodning 251
5. Kriminalregisterantecknade mäns skuldsättning (av Karsten Åström) 253

Litteraturförteckning 264

Förteckning över figurer och tabeller 273

Förord

I den ideala samhällsvetenskapliga världen startar en forskningsprocess med en intressant teori som sedan prövas empiriskt. Forskningsprocessen fortskrider helt enligt planerna. Slutprodukten presenteras som opåverkad av det praktiska livets villkor vad gäller t.ex. forskningsfinansiering, institutionsmiljö, familjesituation och tillfälligheter.

Resultaten av detta forskningsprojekt har, likt de flesta andra, delvis formats av sådana ”utomvetenskapliga” faktorer. En upplysning om några av dessa faktorer är därför på sin plats. Förhoppningsvis har sådan information något allmänt värde och tjänar inte bara syftet att ursäkta mig själv.

Detta arbete började med data och inte med teori – alltså tvärt emot vad läroboken säger. Jag erbjöds av Sten Johansson vid låginkomstutredningen och Dick Blomberg vid kommittén för kriminologisk behandlingsforskning data om straffade mäns levnadsvillkor. Det var onekligen goda data. Problemet visade sig dock senare vara att finna den lika goda teorin.

Teorier om formell social kontroll hörde till dem på modet inom kriminologin i början av 70-talet. Utifrån sådana teorier erhöll kategorin officiellt utpekade och straffade lagöverträdare en enhetlighet. När min entusiasm för dessa teorier något svalnade under arbetets gång, blev det också svårare att hitta den minsta gemensamma nämnaren för rattfyllerister, värnpliktsvägrare och tjuvar.

Det verkade först rimligt, att studera kriminalregisterbrottslighetens utveckling enligt den officiella statistiken. Den beskrivning jag tvingades göra själv visade sig dock vara synnerligen tidsödande. Så småningom framstod det också klart, att uppgifter om de straffades levnadsförhållanden var av begränsat värde för att förklara denna utveckling. Den större uppgiften, att försöka förklara hela brottsutvecklingen, fick också vänta.

Den ganska noggranna beskrivningen av kriminalregisterbrottslighetens utveckling har i alla fall tagits med i boken. Kanske kan någon annan härigenom slippa göra samma arbete. Möjligen kan också de kriminalstatistiska uppgifterna så småningom användas tillsammans med andra för något slags historisk rättsstatistik för Sverige. Vid avdelningen för allmän kriminologi, Stockholms universitet, pågår ett antal projekt av historisk karaktär. Inom alla dessa har långa kriminalstatistiska serier, ibland från början av 1800-talet och tidigare, tagits fram. Det gäller Leif Lenkes och Sven Sperlings studier av våldsbrottsligheten, Hanns von Hofers om fängelsernas utveckling och Johannes Knutssons om straffade kvinnor och om stöldbrottsligheten.

Försöken att finna en god teori ledde till frågan om det överhuvud var möjligt att studera brottslighetens utveckling över tid. Jag blev så småningom tvingad att lämna spörsmålet "om brottet i sig existerar" därhän för att kunna fortsätta den empiriska undersökningen. Några rester av mina funderingar på dessa områden har förpassats till bilagorna i form av en exkurs.

Min undersökning har varit av den karaktären, att tillstånd krävts av datainspektionen. Enligt en överenskommelse mellan datainspektionen och justitiekanslern, som överklagade datainspektionens första beslut, skulle materialet hemligstämplas. Endast statistiska centralbyrån skulle få handskas med materialet.

Detta innebar en del olägenheter för mig. Varje körning måste specificeras i detalj och tillstånd erhållas från datainspektionen. Varje tillstånd tog tid att få och kostade dessutom en hel del. Effekten blev att jag tvingades samla ihop de automatiska databearbetningarna till två tillfällen. Det gavs inte tid att göra ytterligare körningar sedan den andra hade avslutats. Därför hänger tyvärr ett par resultat något i luften.

Det allvarligaste hindret för undersökningen som datainspektionen inneburit är dock troligen den självcensur jag ålagt mig. Då det var dags att söka tillstånd för att få använda materialet från 1968 års levnadsnivåundersökning, hade uppgifterna från 1974 års motsvarighet börjat komma. Det hade varit av stort värde att kunna använda dessa uppgifter för en uppföljning av de kriminalregisteranteckнade. Efter diskussion med berörda personer avstod jag från denna begäran. Jag ville inte äventyra hela undersökningen. Vad gällde de tidigare uppgifterna kunde jag möjligen åberopa, att undersökningen

satts igång av två kommittéer vid två departement och dessutom innan datalagen trätt i kraft.

Ett antal personer, förutom jag själv, är ansvariga för detta arbete. Min handledare, Birger Lindskog vid sociologiska institutionen, Uppsala universitet, har ett totalt ansvar genom att han ursprungligen intresserade mig för sociologi och kriminologi.

Ett ansvar av liknande art vilar på Sten Johansson vid dåvarande låginkomstutredningen och Dick Blomberg vid dåvarande kommittén för kriminologisk behandlingsforskning, då de erbjöd mig denna speciella uppgift. Att dra sig undan försvårades dessutom av att Gunilla Forsling gjort en hel del förberedelsearbete.

Knut Sveri har öppnat avdelningen för allmän kriminologi vid Stockholms universitet för mig, fast jag egentligen inte hörde dit. Arbetskamraterna vid avdelningen för allmän kriminologi har kontinuerligt utgjort ett stöd på ett sätt som fått mig att fortsätta där jag kanske borde sluta. Det skall dock sägas, att avhandlingen hade blivit betydligt sämre utan Hanns von Hofer och Leif Lenke. Karsten Åström riskerar sitt rykte genom att delta i denna rapport med en undersökning om straffade mäns skuldsättning. Också Karen Leander hamnar i tvivelaktigt sällskap genom att ha åtagit sig att språkgranska den engelska sammanfattningen.

På grund av Olle Johansson vid statistiska centralbyrån måste jag stå till svars för avsnittet om de straffades levnadsförhållanden. Utan honom och Elvi Eriksson hade det nämligen inte blivit några körningar av kriminalregister- och levnadsnivådata. Inte heller Lars Sundbom vid institutet för social forskning, Stockholm, skall slippa undan, då han vid ett flertal tillfällen hjälpt mig med problem rörande låginkomstutredningen.

Ann-Sofi Svensson vid sociologiska institutionen, Uppsala universitet, bär sin del av ansvaret genom att få mig att tro att jag kunde gå i land med en del tekniska problem. Detsamma gäller Björn Andersson och Örjan Hultåker, också vid sociologiska institutionen, som efter många goda kommentarer menat att detta kunde passera som avhandling.

Hans Thornstedt vid juridiska institutionen, Stockholms universitet, har tagit sig tid att gå igenom avsnittet om lagändringar. Detta avsnitt hade jag annars knappast vågat ta med i en bok som riskerar att granskas av jurister. Casimir Strandberg vid kronofogdemyndig-

heten i Stockholm har genom ett tillmötesgående "utöver vad tjänsten kräver" bidragit till att undersökningen om straffade mäns skulder kunnat genomföras.

Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet får svara inför sina revisorer vad gäller den frikostiga finansieringen av detta projekt. Brottsförebyggande rådet är ansvarigt för en mindre summa till undersökningen om straffade mäns skulder.

Slutligen vill jag nämna Stina Holmberg. Mitt tack består i att hon skall slippa bli särskilt utpekad genom att stå ensam på en sida på titelarket.

Stockholm i februari 1979
Henrik Tham

1. Undersökningens föremål: Män i kriminalregistret

I slutet av 60-talet genomfördes den stora låginkomstutredningen i Sverige. Inom detta projekt samlades registeruppgifter in av olika slag för över 11 000 vuxna män och kvinnor bosatta i landet. Av dessa intervjuades drygt 6 000 ingående om sina levnadsförhållanden. De uppgifter som togs in gällde allt från hälsotillstånd och kostvanor till situationen på arbetsplatsen, fritidens innehåll och politiskt deltagande i samhället. Det blev, kort sagt, en undersökning av "hur svenska folket har det". Resultaten av utredningen, som publicerades i en mängd rapporter i början av 70-talet, väckte stor uppmärksamhet och fick betydelse för den politiska debatten.

I den stora grupp människor som ingick i låginkomstutredningens urval vore det möjligt att leta fram särskilda grupper och studera deras levnadsförhållanden i jämförelse med andras. En sådan intressant grupp vore personer straffade för brott. En kategori som skulle kunna undersökas var de som antecknats i kriminalregistret. Detta register innehåller i dag i princip dem som erhållit en påföljd strängare än böter. Av de män som ingick i låginkomstutredningens urval – representativa för alla män i landet i åldrarna 15–75 år – återfanns i början av 1971 åtta procent i kriminalregistret.

Genom resultaten från låginkomstutredningen kunde ett antal frågor om straffade belysas.

- ☐ Under vilka förhållanden lever de som någon gång dömts för kriminalregisterbrott?
- ☐ Har de som dömts för kriminalregisterbrott en avvikande klassposition, och hur skall den i så fall förklaras?
- ☐ Kan individuell levnadsnivå, särskilt uppväxtvillkor, förutsäga kriminalregisterdom, och har i så fall förutsägelsevärdet ändrats över tid?

Figur 1. Personer dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter kön, 1901–1977

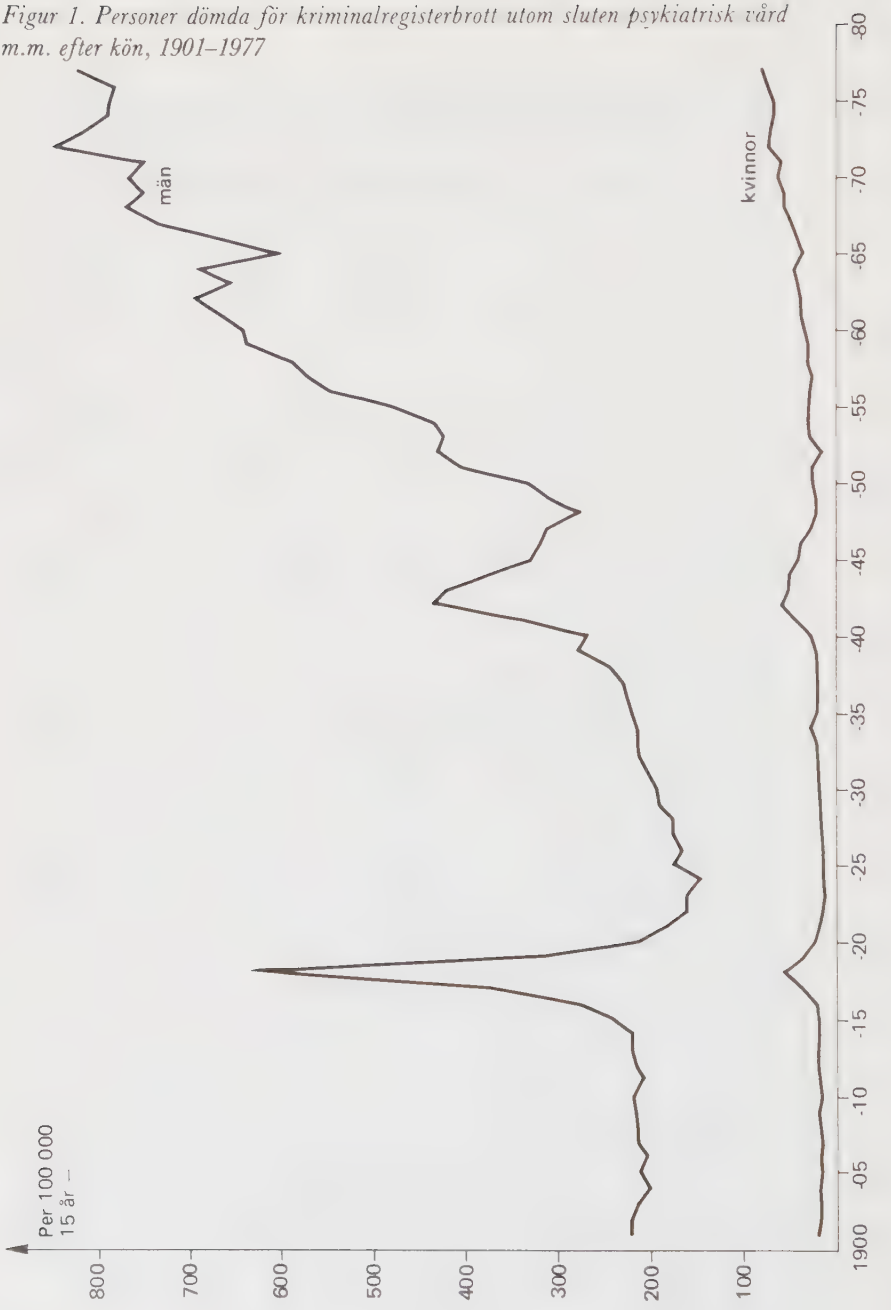

- Kan kunskap om individuella levandsförhållanden hos dem som dömts för kriminalregisterbrott bidra till förklaringen av brottslighetens nivå och utveckling?

Kriminalregistret är det enda nationella register över straffade som sträcker sig över en längre tidsrymd. Det är dock inte idealiskt ur vetenskaplig synvinkel. För att förstå vilka som ingår i kriminalregistret är det nödvändigt att kort studera hur registret kom till.

Kriminalregistret började upprättas 1901. Det benämndes då straffregister. Bakgrunden till detta register över dömda personer ges i *Förslag till förordning angående straffregister*. Betänkandet avgavs 1892 av "Komitén för Utarbetande av Föreskrifter till Beredande av Upplysningar Angående Dömde Förbrytare m.m.".

År 1879 uttalade sig justitieombudsmannen i en skrivelse till Kungl. Maj:t om behovet av tillförlitliga uppgifter om dömda personer. Uppgifterna behövdes av domstolarna och andra myndigheter för att rätt kunna tillämpa svensk lag. Särskilt reglerna om återfall krävde, att domaren hade kunskap om den åtalade tidigare dömts.

Före 1901 hade uppgifter om den åtalades tidigare brottslighet i viss mån kunnat hämtas ur prästbetyget. Dessa uppgifter ansågs emellertid inte särskilt tillförlitliga. Kritik hade också framförts mot att alla domar infördes i prästbetyget, då detta kunde försvåra den straffades återanpassning. Vissa uppgifter om straffade kunde dessutom erhållas ur polistidningen i Stockholm. Informationen i polistidningen var dock främst insamlad med sikte på polisarbetet, och täckte därför inte helt domstolarnas behov.

Kommittén diskuterade olika utländska förebilder, och stannade för ett förslag om ett centralt register över vissa dömda. I registret skulle de antecknas som dömts till straffarbete eller fängelse eller, för snatteri, till böter. Böter i allmänhet ansågs inte behöva ingå dels

---

Figur 1 beskriver utvecklingen av kriminalregisterdomar för män respektive kvinnor 1901–1977. Denna studie avser alltså levnadsvillkoren för dem som svarar för dessa domar. Enbart män ingår dock i undersökningen. Antalet kvinnor som förekommer både i kriminalregistret och i låginkomstutredningens urval är litet. Det skulle därför inte gå att analysera kvinnorna särskilt, vilket vore önskvärt av olika skäl. Kvinnorna är också på grund av namnbyte i samband med giftermål svårare att följa i kriminalregistret.

Då det är enbart straffade mäns levnadsvillkor som kommer att undersökas, bygger de kriminalstatistiska uppgifterna också främst på bara män. För uppgifter om kvinnobrottsligheten enligt den officiella statistiken kan hänvisas till en aktuell undersökning av Johannes Knutsson (Knutsson 1978).

därför att arbetsbördan skulle bli för stor, dels därför att det inte föreföll nödvändigt för straffmätningen. Snatteriböter skulle däremot antecknas, eftersom upprepningar av detta brott enligt lagen skulle leda till straffhöjning. "Begår någon snatteri tredje gången; varde ansedd såsom hade han första resan stöld förövat" (Strafflagen 20:6).

Riksdagen antog så småningom Lag om straffregister, som i stort sett fick det innehåll som kommittén föreslagit. Ett tillägg till förslaget innebar, att även de som dömts till dödsstraff skulle registreras.

Att snatteriböter skulle registreras berättigades alltså med att brottet var återfallsgrundande. Den vikt kommittéledamöterna lade vid denna registrering avslöjar möjligen en djupare anledning till tillkomsten av ett centralt register över dömda personer. Om registreringen av böter för snatteri sägs, att det är

"... af icke ringa vigt att upplysning om snatteriförseelsen finnes att framdeles tillgå äfven om ansvaret blifvit satt endast till böter; och då de, hvilka göra sig skyldiga till snatteri, i talrika fall tillhöra den mer rörliga befolkningen, synes nödigt att åtgärder vidtagas för att tillhandahålla åklagare och domare upplysning om bötesansvar för snatteri". (Förslag till förordning angående straffregister 1892, s. 36).

Det är inte klart om kommittéledamöterna haft vissa, speciella grupper som "lösdrivarna" i åtanke. Kanske avsåg man de större grupper som börjat bryta upp från sin hembygd som ett resultat av urbaniseringen. Tillkomsten av ett allmänt register för straffade skall naturligtvis inte tillmätas alltför stor betydelse. Omflyttningar och "lösdriveri" hade förekommit innan 1800-talets slut. Mot bakgrund av den utveckling som ägde rum i landet, ter sig emellertid inrättandet av registret ganska förståeligt. I ett mindre rörligt samhälle visste de lokala myndighetspersonerna vilka som var verkligt dåliga och vilka som bara tagit ett tillfälligt felsteg. Denna kunskap och med den möjligheten till kontroll riskerade att gå förlorad i samband med ökade omflyttningar.

Principerna för anteckning i kriminalregistret har förändrats sedan seklets början. Från 1965 antecknas inte längre bötesstraff. En stor kategori som befunnits skyldig till "grövre brott" saknas i kriminalregistret. Det gäller alla som fått åtalsunderlåtelse, dvs. vanligtvis fall av unga lagöverträdare där åklagaren beslutat överlämna den skyldige till barnavårdsnämnden i stället för att åtala. Mer exakt vad som ingått i kriminalregistret vid olika tidpunkter tas upp i bilaga 3.

Registreringspraxis har alltså ändrats. De personer som antecknats i kriminalregistret har också ofta begått mycket olika brott och skiljer sig likaså från varandra vad gäller antalet domar. Det kan därför frågas, om kriminalregisteranteckning är en särskilt lämplig enhet för en studie av brottslighet eller lagöverträdare. Registret består dock, med vissa undantag, av samtliga som under 1900-talet av myndigheterna bedömts som skyldiga till "grövre brott". Fördelen av att kunna undersöka levnadsförhållanden för ett representativt antal straffade över en längre tid, måste anses uppväga bristerna i enheten "anteckning i kriminalregistret".

Undersökningen börjar i kapitel 2 med en närmare beskrivning av kriminalregisterbrottslighetens utveckling. Den officiella statistiken ger möjlighet att beskriva utvecklingen av påföljder, brottstyper, återfall, de dömdas ålder m.m.

Formellt måste kurvan över kriminalregisterdomar ses som en beskrivning av straffade och inte av lagöverträdare i allmänhet. Det är därför rimligt att först granska teorier om förändringar i antal straffade som utgår från den formella kontrollen snarare än de avvikande beteendena. Detta görs i kapitel 3. Detta synsätt undersöks närmare i kapitel 4, som tar upp frågan om selektionen av straffade, särskilt vad avser klasstillhörighet.

I kapitel 5 diskuteras hur data om straffades levnadsförhållanden kan användas för att förstå brottslighetens utveckling. Här tas bland annat upp frågor om förklaringsnivå, om statiska och dynamiska ansatser och om årskullseffekter gentemot ålderseffekter.

I kapitel 6 presenteras låginkomstutredningen. Därefter, i kapitel 7, beskrivs de straffade i låginkomstutredningen vad gäller bortfall, dödlighet, kriminalregisterdata och vissa bakgrundsuppgifter. Det huvudsakliga undersökningsresultatet ges i kapitel 8 med uppgifter om de straffades levnadsförhållanden, totalt, efter ålder och i olika delgrupper som flergångsdömda, frihetsberövade och skuldsatta.

I kapitel 9 slutligen, diskuteras resultaten i förhållande till de frågor som ställdes i inledningen till detta avsnitt.

2. Kriminalregister-brottsligheten i den officiella statistiken

Något om statistiken

"Anteckning i kriminalregistret" är en ganska oenhetlig kategori. Vissa mindre allvarliga brott och påföljder har tidigare ingått. Flera mycket ingripande påföljder för "grövre brott" hamnar utanför. Kriminalregisteranteckning utgör en enhet endast ur snävt juridisk synvinkel. Registret tillkom som nämnts för att lagen rätt skulle kunna tillämpas bland annat vad gällde förhöjning av straff vid återfall.

Bestämmelserna om strängare påföljder vid återfall avskaffades den 1 april, 1976. Fortfarande tar naturligtvis rätten hänsyn till om den åtalade varit dömd tidigare. Det gäller för övrigt också i fall där personen tidigare fått åtalsunderlåtelse. Ett syfte med att inte registrera åtalsunderlåtelser för "grövre brott" i kriminalregistret var dock att de unga lagöverträdarna skulle slippa belastningen av tidigare rättskontakter (SOU 1942:28, s. 50 ff.) I praktiken har frånvaron av registrering knappast spelat någon roll.

En nackdel av att ha hamnat i kriminalregistret kan för några ha gällt möjligheten att få s.k. vandelsintyg, dvs. bevis på att inte tidigare varit straffad. Vissa myndigheter som statens järnvägar hade också rätt att för anställning kontrollera förekomst i kriminalregistret.

Av olika skäl kan kriminalregisteranteckning inte konsekvent användas som analysenhet. En teknisk orsak är, att den officiella statistiken inte alltid bygger på anteckning i kriminalregistret.

En vanlig statistisk enhet under senare år är "lagförda för grövre brott". Namnet är något oegentligt då kategorin bygger på påföljder och inte brott. "Grövre brott" i dagens statistik skall också skiljas från kategorin med samma namn, vilken förekom före 1913, men som hade annan innebörd (se bil. 2).

Med "grövre brott" menas i princip

a. brott för vilket dömts till påföljd, som antecknas i kriminalregistret med undantag av brott för vilket dömts till överlämnande till

sluten psykiatrisk vård eller vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda,

b. brott för vilket dömts till överlämnande till vård enligt barnavårdslagen, samt

c. brott vilket åklagare ej åtalat, om för brottet – enligt åklagarens bedömning – skulle ha ådömts påföljd som skall antecknas i kriminalregistret.

Kategorin "grövre brott" inkluderar flera som begått allvarliga lagöverträdelser och som fått stränga påföljder vilka hamnar utanför kriminalregistret. Det är framför allt de unga lagöverträdarna som på detta sätt kommer med i statistiken. Kategorin är dock fortfarande ganska heterogen. Den definieras genom utdömda och hypotetiska påföljder. Dessa påföljder varierar – ofta för ett och samma brott – från ingen åtgärd alls till frihetsberövande.

Det är alltså inga enhetliga påföljdstyper som ligger till grund för kategorin "grövre brott". Vad som är gemensamt för dem som faller inom kategorin är snarare att de gjort sig skyldiga till brott av viss svårhetsgrad. Denna svårhetsgrad fastställs dock genom den påföljd som givits i det konkreta fallet. Ett snatteri som leder till skyddstillsyn blir ett "grövre brott" till skillnad från ett som endast resulterar i böter.

Denna undersökning om brottslighet och levnadsnivå grundas på uppgifter om antecknade i kriminalregistret. Den kategorin förekommer också i den officiella statistiken. Det är alltså möjligt att skildra de kriminalregisteranteckнade utifrån kriminalstatistiken.

Om syftet emellertid skulle vara att ge en beskrivning av samtliga som lagförts för något allvarligare brottslighet, så är kategorin "grövre brott" i statistiken en lämpligare enhet. De två kategorierna fyller båda var sitt syfte. Som kriminalstatistiken är uppbyggd, kommer beskrivningen här att växla mellan "kriminalregisterbrott" och "grövre brott".

Analysen behandlar perioden 1901–1977. Utvecklingen av lagföringarna kommer att beskrivas efter påföljd, brottstyp, återfall och ålder. Dessutom kommer fängelsebeläggningens utveckling att beskrivas.

Utvecklingen av lagföringarna kommer att beskrivas genom dia-

gram.[1] Tabeller med tekniska kommentarer återfinns i bilaga 2. Av dessa kommentarer framgår bland annat, varför statistiken inte alltid kan föras tillbaka ända till 1901, och varför utvecklingen av påföljderna måste redovisas för män och kvinnor tillsammans. I bilaga 3 presenteras de viktigaste lagändringarna under perioden.

Syftet med denna beskrivning är trefaldigt. För det första bör en beskrivning av utvecklingen av domar för kriminalregisterbrott och andra lagföringar för "grövre brott" ha ett värde i sig.

För det andra behövs en bakgrundsbeskrivning för diskussionen om varför de kriminalregisteranteckнande i låginkomstutredningens urval hamnat i kriminalregistret. Det bör göra en skillnad om personen lagförts under en period med låg straffnivå eller under en tid da antalet straffade mångfaldigades.

För det tredje skall inverkan av lagändringar undersökas. I vilken utsträckning har principerna för anteckning i kriminalregistret ändrats, och hur har lagstiftningen angående påföljder och brottstyper sett ut under perioden? Lagändringar kan uppenbart åstadkomma skenbara förskjutningar i kriminalstatistiken.

Dömda och ej åtalade för grövre brott

Figur 2 visar utvecklingen för män som lagförts för "grövre brott" och för män som enbart dömts för kriminalregisterbrott. Utvecklingen är densamma fram till 1944. Skillnaden mellan de två kurvorna består sedan främst i att åtalsunderlåtelser för "grövre brott" ingår i den övre kurvan. Avbrottet 1953 beror på att en ny kategori åtalsunderlåtelser tillförs statistiken året efter.

Utvecklingen under andra världskriget störs av ett par viktiga lagändringar. Från och med 1943 skall snatteriböter inte längre antecknas i kriminalregistret. I gengäld tillkommer vissa högre böter för samtliga förmögenhetsbrott. Om dessa ändringar inte införts, skulle brottstoppen under kriget inträtt 1943 i stället för 1942.

[1] I både figur 1 och figur 2 återges utvecklingen av män dömda för kriminalregisterbrott. I ena fallet har en linjär skala använts, i andra en semilogaritmisk. Den logaritmiska visar bäst den relativa tillväxten. Lutningen på kurvan förblir densamma så länge kurvan ökar eller minskar med samma andel. En tioprocentig ökning ger kurvan samma lutning om förändringen sker från 100 till 110 som från 500 till 550. Synmässigt verkar ökningen från 500 till 550 mycket större om en linjär skala används. Logaritmiska skalor tillåter också i större utsträckning beskrivning av kraftiga förändringar. Därför har sådana skalor använts här.

Figur 2. Män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1901–1977

Den andra viktiga lagändringen under andra världskriget rör införandet av åtalsunderrättelser för unga lagöverträdare 1944. En stor grupp lagöverträdare, som tidigare skulle dömts och hamnat i kriminalregistret, kommer nu inte längre att antecknas.

År 1948 inträffar en markerad nedgång i antal dömda. Nedgången är reell, men det skall framhållas, att den åtminstone delvis beror på den s.k. juristkonflikten i Stockholm och Göteborg detta år. Ett antal misstänkta för brott blev helt enkelt inte dömda (Brottsligheten 1948).

År 1965 ändras åter grunderna för anteckning i kriminalregistret. Inga bötesstraff skall längre antecknas. Böterna omfattade tidigare på 60-talet omkring fem procent av kriminalregisterdomarna, varför nedgången 1965 till en tredjedel förklaras av denna lagändring. Den tillfälliga nedgången detta år brukar också tillskrivas polisens omorganisation i samband med förstatligandet 1965. Möjligen har också införandet av brottsbalken samma år spelat in.

Dömda och ej åtalade för grövre brott efter påföljd

Påföljdsutvecklingen framgår av figurerna 3 och 4. Två av påföljderna, tvångsarbete och sluten psykiatrisk vård, ingår inte i statistiken över lagförda för "grövre brott". De antecknas däremot båda i kriminalregistret.

Exakta uppgifter för kriminalregisterpåföljderna kan inte ges för tiden 1901–1912. Utvecklingen under denna period kan dock relativt väl avläsas i statistiken. Böternas andel är ganska stabil och utgör omkring 12 procent. Då den villkorliga domen införs, tar den ungefär 14 procent av kriminalregisterpåföljderna fram till krigsutbrottet. Frihetsstraffen sjunker i motsvarande grad.

Andelen böter under första världskriget kan ha påverkats av en lagändring rörande gränsen mellan stöld och snatteri. Övre gränsen för snatteri höjs 1918 från 15 till 30 riksdaler. Detta ökar möjligheterna att utdöma böter i stället för fängelse.

Lagstiftningen ger succesivt ökat utrymme för villkorliga domar. I början av 50-talet är de så gott som lika många som frihetsstraffen. Att de därefter utvecklas långsammare kan nog sägas bero på införandet av åtalsunderlåtelserna 1944. Dessa var till sitt innehåll ganska lika

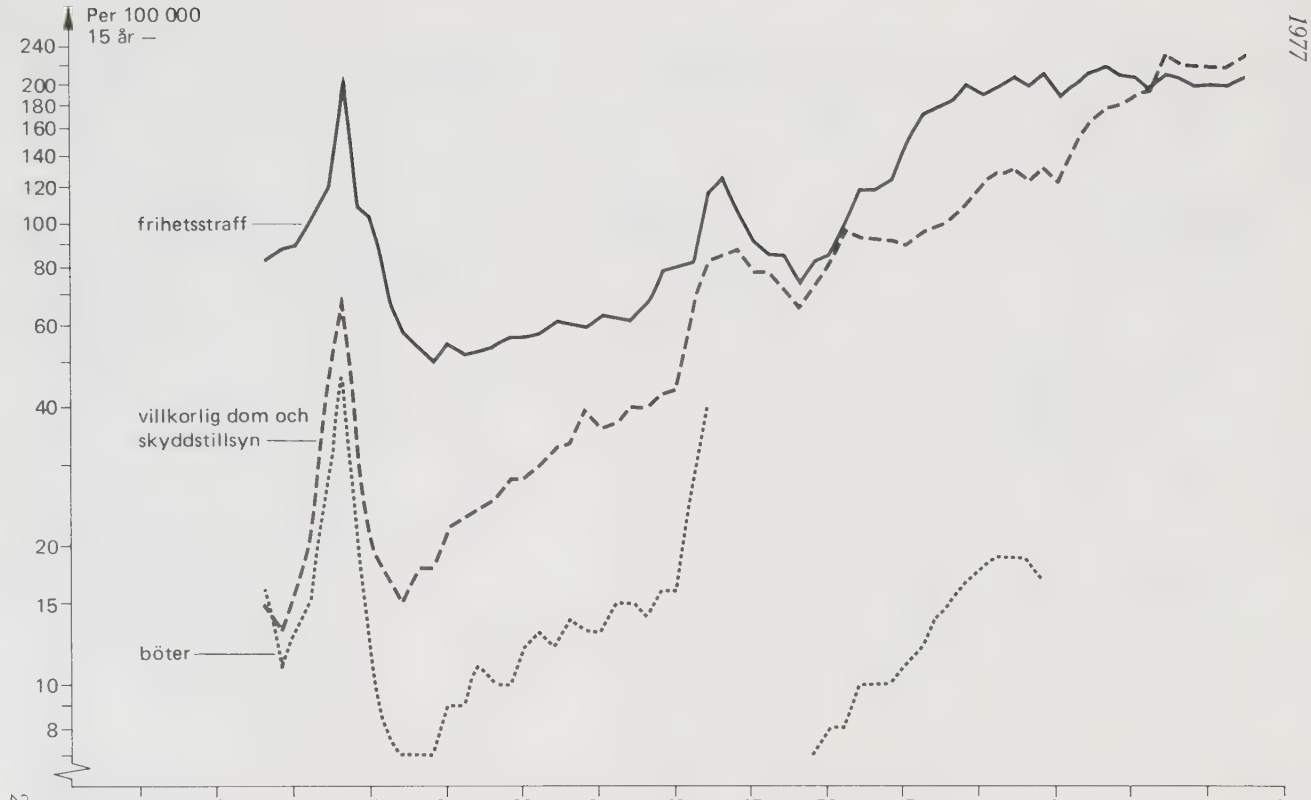

Figur 3. Personer dömda för kriminalregisterbrott efter vissa påföljder, 1913–1977

Figur 4. Personer vilka dömts till tvångsarbete eller sluten psykiatrisk vård m.m., vilka av domstol överlämnats för vård enligt barnavårdslagen, vilka straffriförklarats, eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1921–1977.

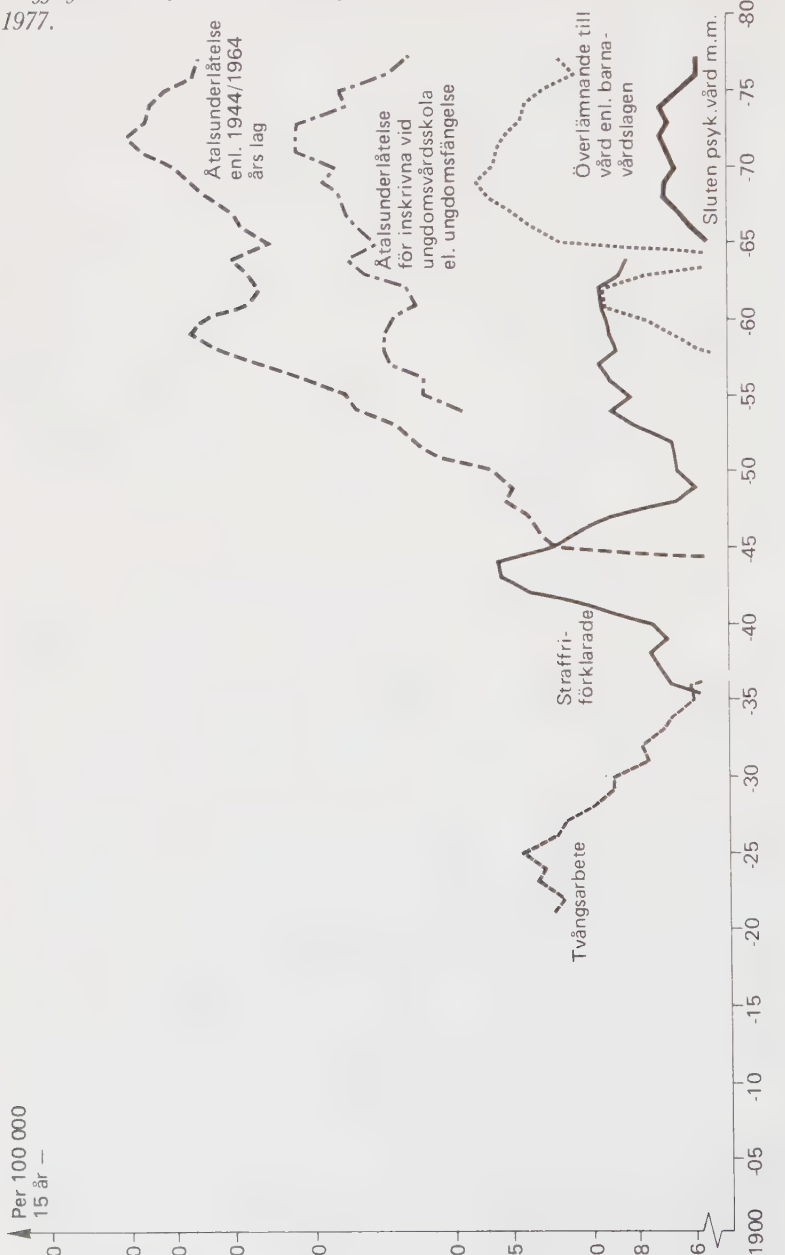

villkorlig dom. De unga lagöverträdarna fick nu åtalsunderlåtelse efter att tidigare i ganska stor utsträckning fått villkorlig dom.

Kriminalregistret domineras av frihetsstraff och villkorliga domar och i viss mån av böter. Övriga påföljder är mer marginella för förståelsen av utvecklingen av lagföringar för "grövre brott". Det kan påpekas, att den kraftiga nedgången av antalet straffriförklarade efter andra världskriget delvis beror på utvidgningen av påföljden förvaring – ett längre tidsobestämt frihetsstraff för förminskat tillräkneliga förbrytare. (För en genomgång av den diskussion som föregick den nya förvaringslagen, se Linton 1970, s. 18 ff.).

Genomgången av utvecklingen har här gällt de formella åtgärderna mot lagöverträdare. Bakom namnen på vissa påföljder och åtalsunderlåtelser döljer sig synnerligen varierande åtgärder. Både en villkorlig dom och en åtalsunderlåtelse kunde innebära allt från i praktiken en påföljdseftergift till ett frihetsberövande.

Från 1961 ger den offentliga statistiken uppgift om de åtgärder som verkligen satts in. Villkorlig dom innebar 1961 övervakning för drygt hälften av alla som dömdes och öppen eller sluten vård för knappt tre procent. Åtalseftergift enligt 1944 års lag innebar samma år inskrivning vid ungdomsvårdsskola för knappt fyra procent, samhällsvård i annan form – vilket ofta innebar fosterhemsplacering – för tio procent, och övervakning för ytterligare knappt hälften.

Dömda för kriminalregisterbrott efter huvudbrottstyp

De brottstyper som redovisas i figur 5 svarar för mer än 95 procent av den totala kriminalregisterbrottsligheten. Den ojämförligt största kategorin under hela perioden är stöld och andra tillgreppsbrott. Denna brottstyp utgör vanligen mellan 40 och 50 procent. Bland åtalsunderlåtelserna och överlämnande till vård enligt barnavårdslagen svarar tillgreppsbrotten för över 85 procent. Utvecklingen av lagförda för "grövre brott" präglas alltså i hög grad av tjuvnadsbrotten.

Liksom för påföljderna kan perioden före första världskriget inte beskrivas exakt på grund av statistikens utformning. Det går dock att få en någorlunda bild av brottstypernas utveckling under denna tid. Domarna för tillgreppsbrott håller sig på en ganska konstant nivå och

Figur 5. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter huvudbrottstyp, 1915–1977

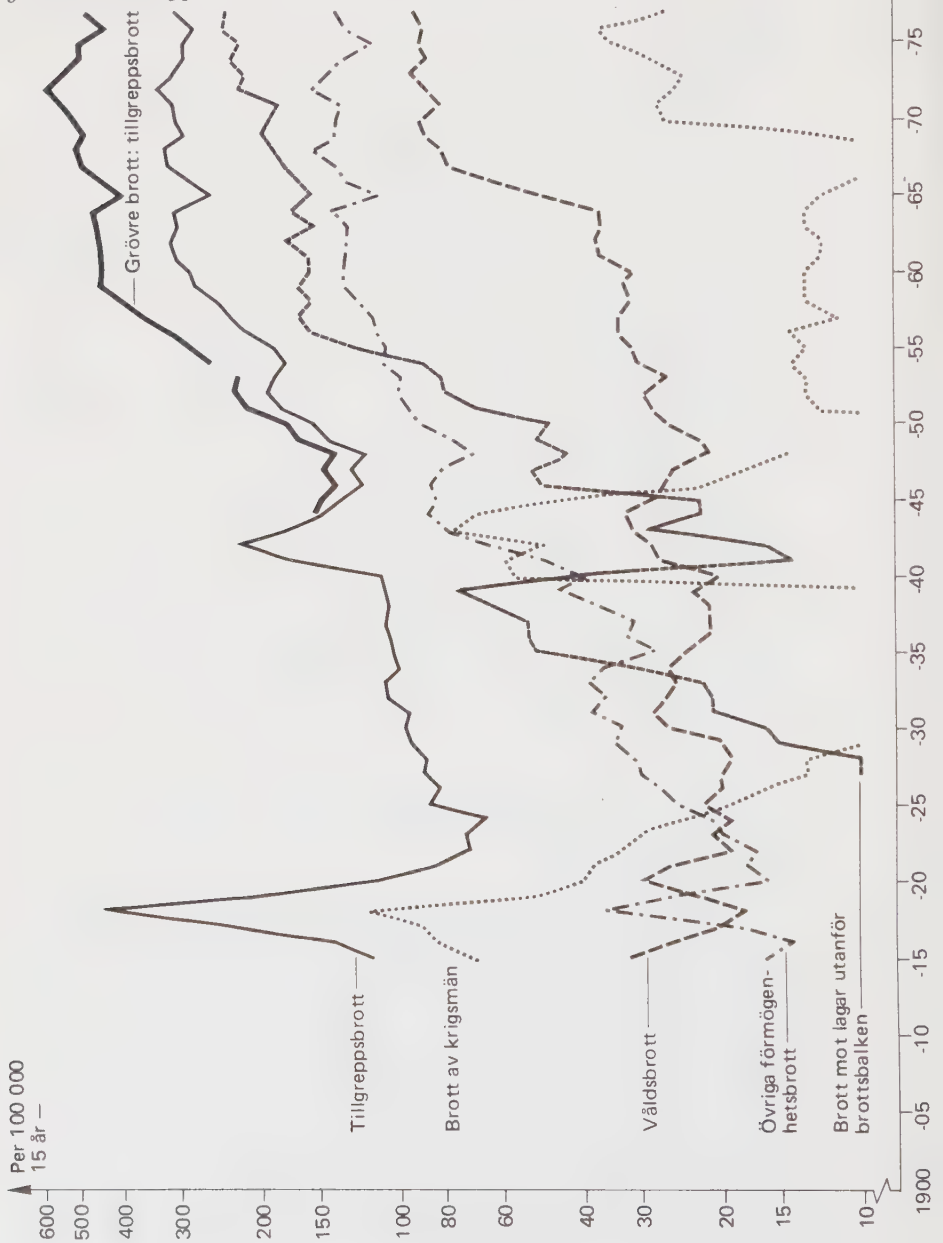

svarar för ungefär hälften av alla kriminalregisterdomar. Våld mot person halveras 1901–14, och våld mot tjänsteman minskar också.

Utvecklingen av tillgreppsbrotten och övriga förmögenhetsbrott påverkas av de förändringar i kriminalregistrets förande som nämnts ovan. Det gäller alltså åren 1943 och 1965. År 1943 träder också den nya lagstiftningen rörande förmögenhetsbrotten i kraft. Att området för försök utvidgas påverkar antalet dömda endast marginellt. Vissa överflyttningar mellan de olika förmögenhetsbrotten spelar emellertid en viss roll. Överflyttningen av häleri från tillgreppsbrott till bedrägeribrott innebär, att kategorin övriga förmögenhetsbrott ökar med nära 20 procent från 1942 till 1943.

För våldsbrotten spelar framför allt en lagändring 1965 stor roll. Påföljden för misshandel skärps då så att normalstraffet blir fängelse i stället för böter. Antalet domar för misshandel i kriminalregistret fyrfaldigas från 1964 till 1970. Samtliga domar för misshandel, dvs. inräknat bötesdomar, ökar knappt en halv gång under perioden. Genom straffskärpningen 1965 har fram till 1977 flera tusen personer fått fängelse i stället för böter.

I kategorin "brott av krigsmän" ingår till och med 1948 även andra brott än "egentliga" brott av krigsmän. Tidigare dömdes nämligen krigsmän för alla typer av brott enligt den särskilda strafflagen för krigsmakten. Den extra ökningen av brott av krigsmän 1918 t.ex. består av främst stölder och alltså inte av "egentliga" brott av krigsmän.

Effekten av den nya strafflagen för krigsmakten 1916 är något svår att bedöma. Lagändringen träder i kraft samtidigt som brott av krigsmän ökar kraftigt som en följd av fler inkallelser. Liberaliseringen av möjligheterna att få göra vapenfri tjänst inträder samtidigt med den successiva minskningen av antalet dömda krigsmän efter kriget.

År 1966 sjunker domar för brott av krigsmän kraftigt. Detta beror åtminstone till en del på lagändringar. Möjligheterna att göra vapenfritjänst ökar, vilket bör minska värnpliktsvägrarnas antal. Dessutom avförs nu Jehovas vittnen helt från värnplikten. Härigenom försvinner huvuddelen av dem som vägrat efter andra världskriget.

Nedgången i brott av krigsmän 1977 får ses mot bakgrund av lagändringen året därpå. Möjligheterna att få tillstånd till vapenfri tjänst ökar 1978. I väntan på lagen har utredningarna av ett antal fall av värnpliktsvägran fått vila.

Brott mot lagar utanför brottsbalken domineras av rattfylleri och

vissa andra trafikbrott. Lagar har här tillkommit och successivt skärpts under 1900-talet. Med viss formell rätt kan det hävdas, att det är lagändringar som åstadkommit ökningen av domar för trafikbrott. Med samma lagar som vid seklets början skulle antalet fällda vara lågt. Samtidigt har tillväxten av trafikbrott uppenbarligen att göra med den kraftigt ökade motorfordonstrafiken.

Under början av perioden ingår bland brotten mot lagar utanför brottsbalken också en del brott rörande rusdrycker. Mot slutet börjar narkotikabrotten spela en roll. Också här är det såväl beteendet, dvs. missbruket och langningen, som straffsatserna som förändras. Straffhöjningen för skattebrott 1972 är än så länge av begränsad betydelse för kriminalregisterdomarnas utveckling. År 1976 antecknades knappt 200 i kriminalregistret för denna typ av brott.

Slutligen skall ett problem rörande principen för huvudbrottsbestämningen nämnas. Beroende av hur den görs, kan olika brottstyper skenbart öka eller minska. Nya principer infördes senast 1972. Av de dömda detta år skulle knappt fyra procent klassificerats enligt ett annat brott om de tidigare principerna följts.

Dömda för kriminalregisterbrott efter återfall

Återfallsstatistik finns också för tiden före första världskriget. Den beräknades för vad som då benämndes "grövre brott" (för definition av "grövre brott" före 1913, se bil. 2). I denna kategori ingick bland annat inte brott enligt strafflagen för krigsmakten. Åren 1901–12 utgörs knappt 30 procent av domarna av återfall.

Två lagändringar under andra världskriget försvårar analysen. Andelen debutanter, dvs. tidigare ej antecknade i kriminalregistret, minskar markant 1943. Detta kan bero på att böter för snatteri inte längre skall antecknas. Det verkar rimligt att anta, att de som begår lindriga tillgreppsbrott återfaller i mindre utsträckning än de som begår allvarligare brott.

Den andra svårigheten hänger samman med införandet av åtalsunderlåtelser för unga lagöverträdare 1944. Dessa åtalsunderlåtelser för "grövre brott" registreras inte i kriminalregistret. En person med en eller flera åtalsunderlåtelser kommer därför att klassificeras som debutant vid första dom för "grövre brott". Dessa "debutanter" har större återfallsrisk än andra, då de ju egentligen är att betrakta som personer med viss karriär i brottslighet.

Den fråga som måste ställas är om den snabba utvecklingen av de flergångsdömdas andel efter andra världskriget blott är skenbar. Skulle utvecklingen sett ut som tidigare, om också åtalsunderlåtelserna registrerats i kriminalregistret?

En beräkning visar, att siffrorna för 70-talet bör ändras så att debutanternas andel ökas med två procent av alla domar och att kategorin med tre eller fler tidigare sakfällningar minskas i motsvarande grad. Beräkningarna, som är grundade på bland annat återfallsrisk för dem som fått åtalsunderlåtelse enligt den nuvarande kriminalstatistiken, bygger på en del osäkra antaganden. Det kan dock sägas med säkerhet, att den utveckling som framgår av figur 6 är verklig. Tillväxten av de flergångsdömda efter 1944 skulle dock varit något långsammare om också åtalsunderlåtelserna registrerats i kriminalregistret.

Den lagändring rörande registrering av böter som träder i kraft 1965 har ganska liten betydelse för bilden av återfallen. Till skillnad från 1943 är nu antalet bötesdomar som försvinner litet.

I beskrivningen av återfall finns det skäl att skilja mellan individ och person under ett och samma år. Ganska många hinner få mer än en kriminalregisterdom under ett år. Helt naturligt är dessa dubbelräkningar (se bil. 2) vanligast bland dem som återfaller oftast. Om avdrag görs för antal dubbelräkningar blir antalet debutanter och tidigare dömda mer lika där de flergångsdömda nu enligt figuren tycks flera.

Dömda och ej åtalade för grövre brott efter ålder

För perioden före första världskriget finns uppgifter om ålder för vad som då benämndes "grövre brott" (för definition, se bil. 2). Andelen män i åldern 15–17 år som dömdes för "grövre brott" under denna tid utgör ganska konstant knappt en tiondedel av samtliga dömda. Domar enligt strafflagen för krigsmakten ingår inte i beräkningen.

Lagändringarna under andra världskriget berör särskilt de yngsta. Att böter för snatteri lägre än 60 dagsböter inte längre skall registreras påverkar särskilt de unga som oftare får bötesstraff. Det framgår också av figuren, att bara åldrarna 15–17 år minskar i antal från 1943. Den andra viktiga lagändringen, nämligen införandet av åtalseftergift

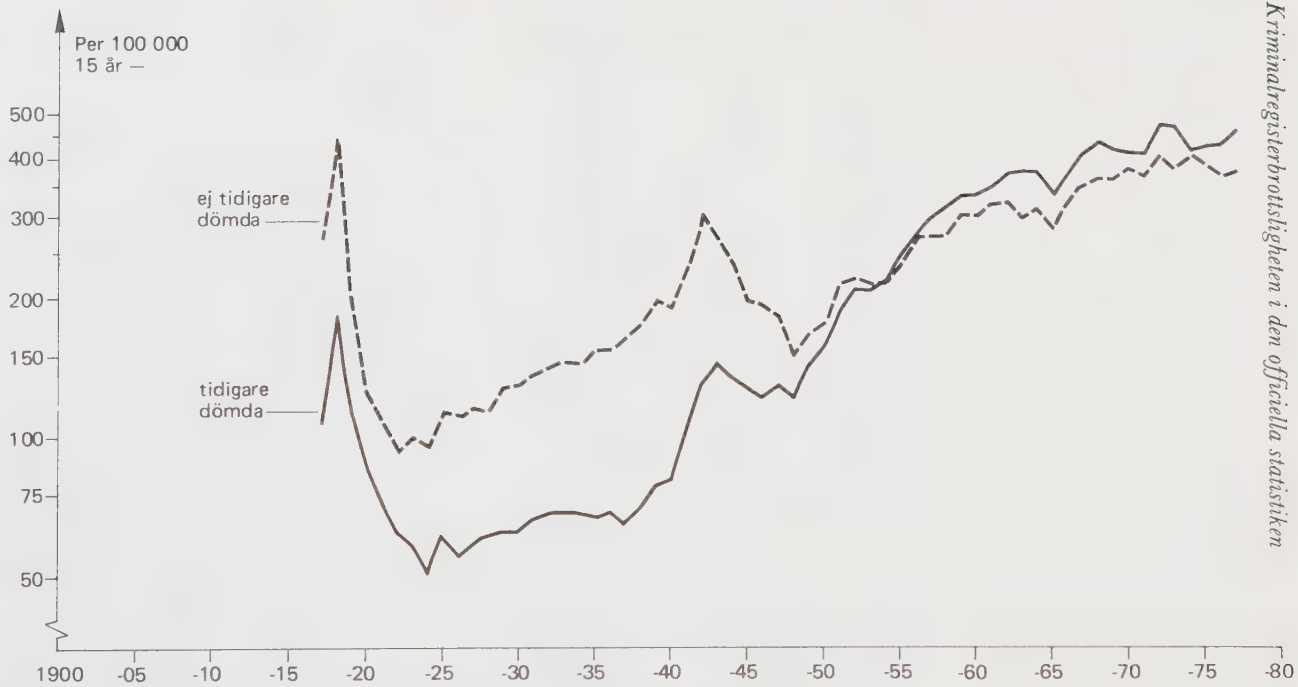

Figur 6. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott, 1917–1977

1944, avför en stor del av de yngsta från kriminalregistret. I figur 7 ingår dock också åtalseftergifter för "grövre brott".

Åldrarna 15–20 år svarar för en allt större del av lagföringarna för "grövre brott" mot slutet av 50-talet. Detta beror till en del på förändringar i befolkningens åldersmässiga sammansättning.

Det är de stora barnkullarna under krigsåren som nu kommit upp i straffbar ålder. Den totala ökningen av antalet lagförda för grövre brott per 100.000 skulle blivit drygt fyra procent lägre från 1949 till 1959 om ålderssammansättningen varit densamma 1959 som 1949. (I beräkningen ingår inte åtalsunderlåtelser för inskrivna vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse).

Det mest anmärkningsvärda vid en undersökning av de straffades ålder under 1900-talet är förstås den väldiga stegringen av antalet unga. Under den 50-års period som föregått år 1977 har antalet lagföringar för grövre brott per 100.000 för pojkar 15–17 år ökat 20 gånger! Motsvarande siffra för dem som är äldre än 24 år är knappt fem gånger. (Samtliga åtalsunderlåtelser har ingått i beräkningen, och har antagits vara mycket få 1927).

Skillnaden blir något mindre om de äldre beräknas i förhållande till åldrarna 25–59 år. Befolkningsutvecklingen har ju inneburit att en allt större del av befolkningen är över 60 år. Andelen straffade i denna kategori håller sig emellertid på en mycket låg nivå. Män straffade för grövre brott i åldrarna 25–59 år har ökat knappt sex gånger 1927–1977.

Det skall kanske påpekas, att ökningen av antalet lagföringar för yngre pojkar är högre än ökningen av sannolikheten att en pojke som individ skall lagföras. Detta beror på dubbelräkningarna (se bil 2). År 1975 utgjorde dubbelräkningarna för samtliga domar och åtalsunderlåtelser för både pojkar och flickor 15–17 år så mycket som en fjärdedel (Rättsstatistisk Årsbok 1976, s. 152 och 157).

Fångar och fängelsebeläggning

En analys av fängelsernas utveckling är i sig en stor undersökning som inte skall genomföras här. Några enkla mått på intagning och beläggning vid kriminalvårdsanstalter har tagits med som en jämförelse i beskrivningen av utdömda påföljder. Uppgifterna om fångantal skall också användas för att pröva några av teorierna om formell kontroll.

Figur 7. Män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott efter ålder, 1917–1977

Det mest slående med figur 8 är, att kurvorna över intagna och kvarvarande fångar delvis utvecklas olika. Först från 1939 överensstämmer de ganska väl med varandra. Förklaringen ligger i den nya lagen om verkställighet och förvandling av böter, som träder i kraft detta år. Genom lagändringen avfördes huvuddelen av de s.k. bötesfångarna från kriminalvården. Genom sitt tidigare stora antal präglade de i ganska hög grad intagningssiffrorna. De kunde överstiga 16 000 per år före första världskriget och nådde över 13 000 fortfarande vissa år på 30-talet. Genom att strafftiderna var förhållandevis korta påverkade de i mindre utsträckning medelbeläggningen.

Anstaltssiffrorna har naturligtvis påverkats av lagstiftningen rörande påföljdstyper och straffsatser, liksom också av förändringar i domstolarnas praxis. Fångantalet har dock också präglats genom förändringar i lagar och praxis rörande verkställigheten av frihetsstraffen. Några av de viktigaste ändringarna har gällt den villkorliga frigivningen. Den obligatoriska avräkningen av häktningen från frihetsstraffet fick också en omedelbar effekt 1973 (von Hofer 1974, s. 20).

En förändring av verkställigheten av frihetsstraffen som inte framgår av figur 8 är framväxten av de öppna anstalterna. Dessa är visserligen fortfarande fängelser i hög grad, men skiljer sig ändå avsevärt från de slutna anstalterna.

Redan under 20-talet togs de första öppna anstalterna, s.k. jordbruskolonier, i bruk. Strafflagsberedningen föreslog i sitt betänkande 1945 att en tredjedel av kriminalvårdens platser skulle vara öppna. Byggandet av dessa anstalter försenades, men kom i gång vid mitten av 50-talet (Tham 1973 a). Den första statistiken om beläggningen på de öppna anstalterna är från 1961, då andelen av samtliga utgjorde 32 procent. År 1977 var andelen 43 procent. (Den placering i sluten anstalt som häktning innebär har inte tagits upp här.)

Som avslutning och kort sammanfattning av fängelsebeläggningen kan nämnas, att kurvan över kvarvarande fångar vid årets slut beskriver nära 200 000 år som suttits av i svenska fängelser under de första tre fjärdedelarna av 1900-talet.

Sammanfattning och slutsatser

Antalet män dömda för kriminalregisterbrott har efter att ha befunnit sig på en jämn nivå sedan slutet av förra århundradet, nått ett lägsta

Figur 8. Personer dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt; intagna under året och kvarvarande vid årets slut, 1901–1977

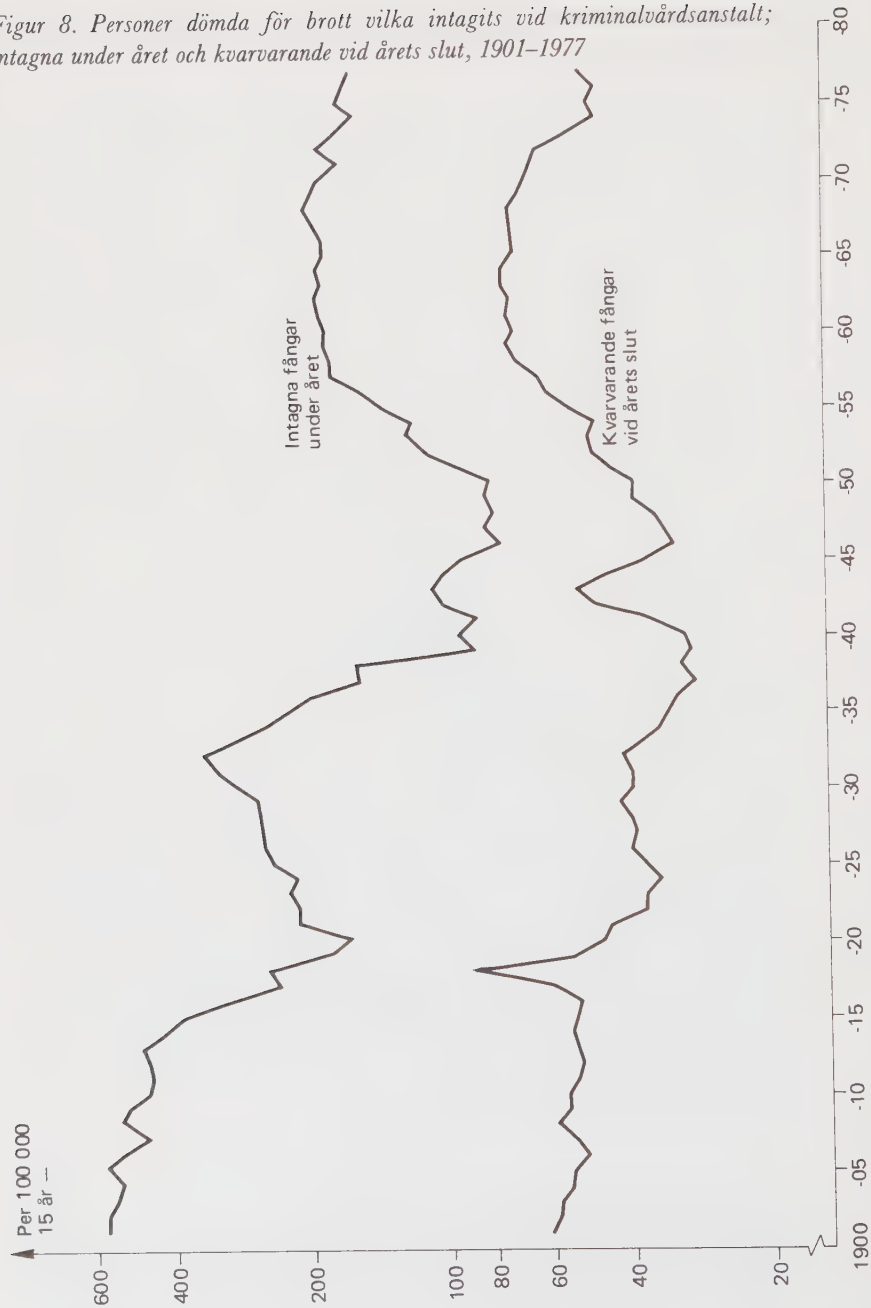

värde i mitten av 20-talet och därefter visat en stadig ökning. De två världskrigen visar en särskild utveckling med mycket kraftiga ökningar i antalet domar.[2] I den långsiktiga ökningen under det senaste halvseklet intar 50-talet en särställning vad gäller snabb utveckling.

Vad som utmärker utvecklingen av påföljderna för "grövre brott" är de icke frihetsberövande påföljdernas framväxt. Det börjar under 1900-talets allra första år med lag om villkorlig dom och barnavårdslagen. Vid periodens slut får majoriteten av dem som lagförs för "grövre brott" andra påföljder än frihetsberövande.

Vid 1900-talets början avsåg de flesta kriminalregisterdomar tillgreppsbrott med olika typer av våldsbrott på andra plats. Vid periodens slut gäller fortfarande över hälften av lagföringarna för "grövre brott" tillgreppsbrott. De därpå följande största brottstyperna är däremot brott mot lagar utanför brottsbalken och övriga förmögenhetsbrott, främst bedrägeri. Bland brott mot lagar utanför brottsbalken dominerar rattfylleri stort.

Andelen dömda med tidigare anteckningar i kriminalregistret utgjorde länge omkring en tredjedel av samtliga domar. Efter andra världskriget ökar de flergångsdömdas andel kraftigt. De flesta domar för "grövre brott" avser numera återfall.

Vad gäller åldersfördelningen för lagförda för "grövre brott" är det slående hur de lägre åldrarna alltmer präglar gruppen. Ju lägre åldrar desto snabbare har ökningen av antalet lagföringar varit under de senaste 50 åren.

Beläggningen vid fängelserna var som högst under 60-talet. Antalet intagna vid en given tidpunkt på året hade då fördubblats i förhållande till 30-talet. Intagningarna till kriminalvårdsanstalterna är dock väsentligt lägre nu än vid sekelskiftet. Detta beror på att de flesta bötesfångar försvann från fängelserna genom en reform 1939.

Förändringar i kriminalregisterbrottslighetens utveckling kan i viss utsträckning förklaras utifrån lagändringar. De viktigaste ägde rum under andra världskriget. Översynen av lagstiftningen om förmögenhetsbrotten ledde till att visssa brottstyper fick byta kapitel eller paragrafer i strafflagen. Reglerna för registrering av snatteri ändrades även 1943. Detta fick till följd, att brottsligheten enligt kriminalregisterstatistiken nådde sin topp under kriget redan 1942 i stället för året efter.

[2] För en närmare beskrivning av brottsutvecklingen under första världskriget, se Grönlund 1925; för andra världskriget, se Rengby 1951.

Införandet av åtalsunderlåtelser från år 1944 innebar, att en allt större grupp unga personer med "grövre brott" bakom sig avfördes från kriminalregistret. På sikt fick detta till följd, att många som formellt debuterade i kriminalregisterbrott egentligen borde betraktas som tidigare dömda med en högre risk för återfall.

Då brottsbalken trädde i kraft 1965 avskaffades registreringen av samtliga bötesdomar. Den viktigaste lagändringen detta år gällde dock misshandel. Här höjdes normalstraffet från böter till fängelse. Detta fick en mycket kraftig effekt på antalet misshandelsdomar i kriminalregistret.

År 1949 avskaffades den särskilda strafflagen för krigsmakten, och krigsmän dömdes från och med nu vid de allmänna domstolarna enligt den allmänna strafflagen.

Inom specialstraffrätten har ett antal kriminaliseringar och straffskärpningar företagits under 1900-talets första tre fjärdedelar. Det gäller framför allt lagändringar rörande den ökade bilismen. År 1941 kom promillegränser för rattfylleri och rattonykterhet.

Vid sidan av direkta lagändringar har också förändringar i domstolarnas praxis ägt rum. Dessa ofta långsamma förskjutningar i t.ex. påföljdsval är dock svåra att iaktta. Det gäller särskilt när brottsligheten samtidigt förändras till omfång och innehåll.

Kriminalregisterbrottslighetens utveckling har här beskrivits utifrån typ av påföljd, brottstyp, ålder och återfall. En närmare undersökning av utvecklingen borde försöka visa hur dessa olika aspekter av kriminalregisterbrottsligheten förhåller sig till varandra. Undersökningar har visat att t.ex. de som debuterar tidigt i brottslighet löper större risk att återfalla än äldre debutanter, och att risken för återfall är större för dem som dömts för stöldbrott än för t.ex. rattfylleri. Stöld är också särskilt vanligt bland unga lagöverträdare.

Orsaksförhållandena kan dock inte enkelt fastställas. En ökning av andelen unga lagöverträdare kan bero på försämrade förutsättningar för framväxande generationer. Det kan emellertid också vara så, att de ungas andel av de lagförda ökar därför att förutsättningarna för stöld ökar, t.ex. genom ett större utbud av konsumtionsvaror. Gösta Carlsson påpekar att de unga tycks vara särskilt känsliga för snabba förändringar i samhällets brottsnivå (Carlsson 1969). Så ökade t.ex. de unga lagöverträdarna snabbare än övriga under de två världskrigen.

Problemet gäller också vid en analys av påföljdernas utveckling.

Utvecklingen av villkorlig dom efter första världskriget illustrerar detta. Denna påföljdstyp ökade kraftigt under mellankrigsperioden på frihetsstraffens bekostnad. Frågan skulle då kunna formuleras som varför domstolarna blev mildare i sitt påföljdsval.

Sett ur en annan synvinkel ägde emellertid ingen generell strafflindring rum. Vad som inträffade var, att andelen unga debutanter ökade kraftigt. Domstolarna reagerade juridiskt korrekt på denna utveckling. Villkorlig dom skulle nämligen användas just på debutanter med god prognos och inte alltför allvarlig brottslighet. De unga lagöverträdarna kunde också sägas ha begått sina relativt lindriga tillgreppsbrott, ofta snatterier, i "ungdomligt oförstånd". Det visade sig också, att återfallsbrottsligheten under denna period var ganska låg. En alternativ åldersfördelning av personer dömda för kriminalregisterbrott under mellankrigstiden skulle därför kunnat ge en annan bild av utvecklingen av villkorlig dom (von Hofer & Tham 1978, s. 6 f.).

Den alltför stora uppgiften att finna orsakerna till kriminalregisterbrottslighetens utveckling kommer inte att fullföljas här. Tillsammans med Hanns von Hofer har jag på annat ställe prövat några förklaringar till två centrala brott i kriminalregistret – stöld och misshandel (a. a.). Den analysen visar bl.a. sambandet mellan misshandel och alkoholkonsumtion i samhället såsom det bestäms av alkoholpolitiken. (För en närmare diskussion av denna typ av samband, se Lenke 1975.) Nedgången av antalet dömda för våldsbrott under första världskriget t.ex. (som framgår av figur 5) sammanhänger klart med motbokens införande.

Stöldbrottsligheten tycks under 1800-talet till viss del kunna förklaras med materiell nöd. Detta samband mellan stöld och levnadsnivå avtar emellertid mot slutet av århundradet. Den sista klart markerade nödkriminaliteten inträffar under första världskrigets slutår.

Med undantag för andra världskriget följer sedan tillgreppsbrottsligheten grovt utvecklingen av privatkonsumtionen. Mönstret för såväl antalet personer lagförda för stöld som för antalet registrerade bilar är en S-kurva. Ökningen börjar på 20-talet, är som kraftigast under 50-talet, och visar därefter en tendens till avmattning.

En annan typ av förklaring till utvecklingen av antalet dömda för brott skall prövas i nästa kapitel. Där är utgångspunkten att mängden på olika sätt straffade under skilda perioder främst skall ses som uttryck för förändringar i den formella kontrollen.

3. Teorier om formell kontroll

Historiska studier om brottsligheten bygger ofta på data om straffade. Dessa data är vanligen de enda tillgängliga i statistik från äldre perioder. Utvecklingen av antalet straffade ses som liktydig med utvecklingen av antalet brott och förklaras med teorier om brottslighetens orsaker. Underförstått är att de straffade verkligen begått brott, att de är på något sätt representativa för alla som begått åtminstone något allvarligare brott, och att deras andel av samtliga lagöverträdare är någorlunda konstant över tid. Orsaken till att så och så många hängts, kastats i fängelse eller bötfällts under skilda perioder är att olika många begått brottsliga handlingar, vilket i sin tur berott på förändringar i de levnadsförhållanden som påverkar sannolikheten för brottslighet. Variationer i antalet straffade förklaras alltså inte utifrån samhällsreaktionerna. Rättsväsendet ses som främst reaktivt, och straffnivån blir en ganska mekanisk spegling av brottsnivån.

Ett alternativt synsätt behandlar de straffade som straffade och inte som lagöverträdare som av olika anledningar begått brott. Rättssystemet ses här som aktivt. Det skapar självt straffnivåer och fångpopulationer mer eller mindre oberoende av den verkliga brottslighetens utseende. Orsakerna till hur många och vilka som straffas skall sökas i rättssystemet och de samhällsförhållanden det styrs av.

I detta avsnitt behandlas teorier som förklarar variationer i straff och andra påföljder utifrån främst andra faktorer än brottsligheten. Det gemensamma för dem som ingår i denna undersökning om kriminalregisteranteckнade män är just, att de utsatts för strängare rättspåföljder. Att börja med teorier om reaktion på brottslighet är därför inte orimligt.

Syftet med teorigenomgången är att försöka klara ut karaktären hos kurvan över kriminalregisteranteckнade män. Bör de antecknade be-

traktas främst som personer som begått brott, eller som personer som *straffats* för brott, valda ur en mycket större grupp av lagöverträdare?

Tre författare och författarpar skall tas upp. De har alla mer teoretiskt sammanhängande behandlat påföljdspolitikens beroende av andra faktorer än brottsligheten. Författarna är Georg Rusche & Otto Kirchheimer, William Chambliss och Nils Christie.

Georg Rusche & Otto Kirchheimer

En klassisk sociologisk studie av straffens historia är Rusches & Kirchheimers *Punishment and Social Structure*. Den ifrågasätter såväl det historiska sambandet mellan brott och straff som de påstådda syftena med de officiella reaktionerna. Förklaringen till straffen bör sökas i produktionsförhållandena.

"Det band som, uppenbart eller inte, antas finnas mellan brott och straff förhindrar varje insikt om den självständiga betydelsen av straffrättssystemens historia."

...

"Straff måste förstås som ett socialt fenomen skilt från både sin juridiska innebörd och sitt sociala ändamål."

...

"Varje produktionssystem tenderar att finna straff som överensstämmer med dess produktionsförhållanden." (Rusche & Kirchheimer 1968, s. 5.)[1]

Tesen att det inte skulle föreligga någon förbindelse mellan brott och straff kan tolkas på åtminstone två sätt. Rusche & Kirchheimer kan mena, att sambandet saknas mellan brottens art och straffens art. De kan också tänkas vilja förneka förbindelsen mellan antalet brott och antalet straffade.

Rusches & Kirchheimers genomgång ger stöd åt den första tolkningen. Den visar övertygande, att vanligtvis andra faktorer än brottslighetens utseende bestämmer förändringarna i typ av påföljder. För samma typ av brott har under historiens lopp använts så skilda påföljder som kroppsstraff, straffarbete, cellförvaring, förvisning, hängning eller böter.

[1] Citat från engelskspråkig litteratur har översatts.

De olika straffen måste förstås i förhållande till produktionsförhållandena. Slavarbete som straff är möjligt endast inom en slavekonomi, och straffarbete i fängelseindustrier förutsätter ett samhälle av viss industrialiseringsgrad (a. a., s. 6).

Vad gäller förbindelsen mellan mängden brottslighet och mängden straffade, så tycks det föreligga ett ganska direkt förhallande enligt Rusche & Kirchheimer. Antal straffade följer brottslighetens utveckling, vilken i sin tur är ett resultat av de ekonomiska förhållandena i samhället och de betingelser under vilka befolkningen lever. Befolkningsökning, sänkta löner och proletarisering från slutet av 1700-talet resulterade i en oerhörd brottsökning ute i Europa, medan brottsligheten senare minskade i takt med de förbättrade levnadsförhållandena 1880–1930 (a. a., s. 97 o. 139).

Rusche och Kirchheimer har en kort formulering av sin uppfattning av brottslighetens orsaker.

"Det kan inte råda något tvivel om att en rämnande samhällsordning ger upphov till ökad brottslighet, och att politisk och social stabilitet minskar brottsligheten." (a. a., s. 193)

Denna "brottsteori" rymmer stora problem. Bortsett från detta framgår dock klart, att sambandet mellan levnadsbetingelser och antalet straffade hos Rusche & Kirchheimer går främst över brottsligheten. De uttalar också klart, att kampen mot brottsligheten spelar en roll för straffens förändring (a. a., s. 5). Andra förnekar även detta samband mellan brottslighet och reaktioner.

Det förefaller kanske som om Rusches & Kirchheimers teser om det bristande sambandet mellan brott och straff både är ganska begränsade och något triviala. Vad som är intressant i detta sammanhang är emellertid hur själva strafformen kan påverka det antal som straffas. Några exempel kan hämtas från Rusche & Kirchheimer.

De s.k. tukthusen från 15- och 1600-talen byggdes ibland med tydlig hänvisning till behovet av ökad produktion.

"Den förordning från 1687 som grundade Spandaus tukthus angav öppet, att syftet med institutionen var att främja textilproduktionen och att avhjälpa bristen på spinnrockar i landet." (a. a., s. 44)

Med tidens godtyckliga rättsskipning borde det inte inneburit några större svårigheter att befolka dessa anstalter med lösdrivare och egen-

domslösa oavsett om de begått några allvarligare brott.

En ökning av antalet dömda kunde också komma till stånd genom kravet på galärslavar.

"Vad som är viktigt i utvecklingen av galärerna som en metod för bestraffning är det faktum att ekonomiska överväganden enbart och inte straffrättsliga var inblandade. Det gäller för både domen och dess verkställan." (a. a., s. 55)

Det verkar inte orimligt att anta, att domstolarna kunde göra sitt yttersta för att tillfredsställa regenternas önskan om arbetskraft till galärerna.

Vissa straff eller möjligheter att förvandla straff verkade i riktning mot minskat antal straffade. Under vissa perioder kunde "nåd gå före rätt", om gärningsmannen var villig att ta värvning i armén. Andra gärningsmän kunde få slippa straff om de behövdes som arbetskraft hos sin arbetsgivare.

Rusche & Kirchheimer har kritiserats för att alltför starkt betona samhällsekonomins direkta inverkan på strafformerna. Heinz Steinert illustrerar sin kritik med Rusches & Kirchheimers påstående, att det mycket stora antalet hängningar av tjuvar och andra under Henrik VIII:s regeringstid i England måste förstås mot bakgrund av den omfattande arbetslösheten (Steinert 1976). Också om de höga siffrorna för hängningar vore sanna, vilket Steinert betvivlar, skulle inte mer än sex avrättningar per 10.000 invånare ägt rum varje år. Tvärt emot vad Rusche & Kirchheimer påstår, skulle avrättningar knappast vara ett särskilt effektivt medel för att lösa arbetsmarknads- eller befolkningsproblem.

Leif Petter Olaussen siktar också in sig på Rusches & Kirchheimers alltför ekonomiskt inriktade förklaring (Olaussen 1976). Rusche & Kirchheimer förklarar uppkomsten av tukthus med arbetsplikt genom befolkningsminskningen under slutet av 1500-talet och 1600-talet och den brist på arbetskraft som blev följden. Enligt Olaussen döljer de nationella befolkningstalen stora omflyttningar inom länderna och avsevärda befolkningsökningar på vissa orter.

"På 1500-talet var de europeiske landene preget av sterk tilstrømning til byene som følge av innhegning og meget sterkt stigende priser for leie av jord, og denne urbaniseringstendensen fortsatte, om enn noe svakere, også på 1600-tallet. (not)

Denne meget sterke stigningen i folketallet i en del av de største byene på

den tiden de opprettet fengsellignende institusjoner med tvangsarbeid, viser ikke i seg selv at det ikke var mangel på arbeidskraft. Men det ville vaere saerdeles overraskende dersom expansjonen i handel og manufakturindustri og håndverk var så stor att den var i stand til å absorbere en så stor folkemengde som det her er tale om." (a. a., s. 37)

Rusche & Kirchheimer har alltså, enligt Olaussen, knappast stöd i sina egna data för den direkta ekonomiska modellen. Olaussen ger också andra exempel på att Rusche & Kirchheimer ibland har ganska svagt stöd i data, och hans slutsats av genomgången blir:

"Den direkte og naere forbindelse de antar mellom økonomisk struktur og strafferett tror jeg er helt ufruktbar – og feilaktig. Men trolig er det riktig at økonomien bestemmer formene for straff – i siste instans, via mange omveier." (a. a., s. 39)

Kanske är kritiken i vissa stycken något orättvis mot Rusches & Kirchheimers teser. Strafformer kan vara bestämda av de ekonomiska förhållandena, också om de inte skulle fylla sitt ekonomiska syfte. De åtgärder som vidtas av myndigheterna av t.ex. arbetsmarknadsskäl, behöver inte alltid vara välgenomtänkta eller få önskad effekt.

Även om strafformerna inte kan förklaras direkt av den nationella ekonomiska utvecklingen, så utesluter detta inte direkta samband på lokal nivå. I Sverige har fängelseindustrin haft betydelse för fabrikerna på vissa orter. Likaså har många anstalter under de senaste decennierna byggts på platser med arbetslöshet. Thomas Mathiesen har för övrigt framhållit, att också om inte inspärrningen på 1600-talet direkt bestämdes av arbetsmarknadsskäl, så påverkades innehållet i fängelsevistelsen av merkantilismens idéer om produktion inom det egna landet (Mathiesen 1977, s. 89 f.).

Kritiken av Rusche & Kirchheimer har lämnats ganska stort utrymme, då den har betydelse för tolkningen av svenska kriminalregisterdomars utveckling. De enkla ekonomiska förklaringarna bör undvikas. Påpekandet att den straffade delen av befolkningen oftast utgör endast en liten del av t.ex. alla arbetslösa är också viktigt. För analys av kontroll av arbetslöshet bör nog större kategorier som socialhjälpstagare eller, i dagens samhälle, personer i skyddade arbeten komma i första hand. Naturligtvis kan fängelsepopulationer och andra grupper straffade vara väsentliga för förståelsen av hur stora, fattiga befolkningsskikt kontrolleras. Det verkar emellertid rimligare

att, som Steinert, anta att strafflagen är mer ett politiskt än ett direkt ekonomiskt instrument.

"Strafflagen arbetar främst på den ideologiska nivån, där den exemplifierar och dramatiserar arten av maktförhållanden i en given social struktur. Den visar vem som är herre och vem som är slav och genom vilka allmänna medel detta förhållande upprätthålls, och måste följaktligen stå i överensstämmelse med de verkliga medlen för kontroll av de förtrycka – men den utgör inte själv förtrycket." (a. a., s. 7)

Vilka blir då de slutsatser som kan dras för denna undersökning efter genomgången av Rusche & Kirchheimer? En av författarnas huvudteser har visat sig vara bristfälligt underbyggd, och deras analys av utvecklingen under 1900-talet är inte särskilt djupgående.

Det straff som fått en helt dominerande ställning under 1900-talet genom ökande brottslighet och nykriminaliseringar är böter. Det är framför allt framväxten av denna påföljd som Rusche & Kirchheimer uppmärksammar under det innevarande århundradet. Den väldiga ökningen av bötesstraffet skymmer emellertid i analysen det faktum att frihetsberövandena kvarstår och i vissa fall även ökar antalsmässigt. (Författarna kan dock knappast klandras för att inte ha uppmärksammat de senate 40 årens utveckling – boken utkom 1939.)

Rusche & Kirchheimer framhåller, att en förutsättning för påföljden böter är en penningekonomi. Utöver detta sägs emellertid inte så mycket om produktionssätt och produktionsförhållanden. De ekonomiska och administrativa fördelarna hos bötesstraffet förklarar dess dominerande plats bland påföljderna i en rationell stat. – Att analysen inskränks till att gälla böter, minskar också dess användbarhet för en undersökning av kriminalregisteranteckнade, som ju vanligen fått strängare straff än böter.

Ytterligare en brist i Rusches & Kirchheimers analys av den senaste utvecklingen, är de mycket knapphändiga hänvisningarna till villkorliga domar och övervakningsdomar av skilda slag. Dessa strafftyper, liksom överlämnande av unga lagöverträdare till barnavårdande myndigheter, startar i Sverige och många andra länder omkring sekelskiftet. Dessa påföljder, som i vårt land för närvarande svarar för mer än hälften av alla lagföringar för "grövre brott", ges alltså ingen förklaring av Rusche & Kirchheimer.

Trots kritiken är naturligtvis Rusches & Kirchheimers verk mycket värdefullt. Det långa historiska perspektivet visar hur olika påföljds-

former är länkade till bestämda perioder. Förändring av arten av påföljder behöver inte bero på förändringar i brottsligheten. Påföljderna fyller också ändamål i samhället andra än de som officiellt anges. Genom att ha dessa särskilda funktioner kan dessutom påföljderna bidra till att öka eller minska antalet straffade vid sidan av motsvarande förändringar i brottsligheten.

William Chambliss

Chambliss är kanske den som kraftigast hävdat, att kriminologin skall syssla med lagars tillkomst och tillämpning snarare än med brottsliga beteenden. Utifrån sitt perspektiv tar han upp inte bara fragan hur många som straffas vid olika tidpunkter utan också i hög grad frågan om urval av lagöverträdare inon rättsväsendet. Detta är en delvis annan fråga, vilken behandlas i nästa kapitel.

Chambliss har formulerat sin allmänna syn på studiet av brottslighet och avvikande beteende tillsammans med en medförfattare.

"En rimligare ansats, . . . är att erkänna avvikelsens politiska natur och att studera de politiska processer genom vilka handlingar definieras som avvikande (. . .) och hur vissa människor kommer att uppfattas ha begått dessa handlingar. Studiet av brottslighet är alltså *inte* studiet av 'orsakerna' till brottsligt beteende, utan studiet av den verksamhet hos politiska, rättsliga och sociala grupper som definierar och stämplar människor som kriminella" (Chambliss & Ryther 1975, s. 337).

Chambliss' teoretiska position är inte helt enkel att beskriva mer ingående. Han flyttar snabbt fram sina positioner, och hans teser är inte alltid tillräckligt utarbetade. En beskrivning av Chambliss får hämtas från skilda ställen i hans produktion. En möjlig sammanfattning skulle vara följande.

1. I socialt skiktade samhällen, som t.ex. de kapitalistiska, är sannolikheten för en grupp att få sina intressen tillgodsedda i lagstiftningen beroende av gruppens politiska och ekonomiska makt. Kriminaliseringar kommer därför främst att riktas mot beteenden vanligast bland maktlösa grupper (Chambliss & Seidman 1971, s. 473 f.).

2. Även en hel del beteenden i de högre samhällsskikten kommer att vara kriminaliserade. Detta beror på intressekonflikter mellan olika maktgrupper. Vissa lagar som tillkommer står dessutom i strid

med de härskandes (kapitalisternas) omedelbara intressen. Dessa lagar har tillkommit för att mildra klasskonflikten (Chambliss 1974, s. 22).

3. Brottsligheten i USA och andra kapitalistiska stater är mycket omfattande, och så gott som varje människa begår brott. Även medlemmarna i de högre samhällsskikten begår i stor utsträckning såväl "traditionella" som "moderna" brott (Chambliss 1975 a, s. 7; 1974, s. 17–22; Chambliss & Ryther 1975, s. 337).

4. Lagarna är av flera skäl vagt, mångtydigt och även motsägelsefullt formulerade. Detta ger stort utrymme för tolkningar vid tillämpning av lagen (Chambliss 1975 b, s. 96: Chambliss & Seidman 1971, s. 474).

5. Denna möjlighet till tolkning av lagarna i kombination med det ogörliga i att ta itu med vart och ett av alla de brott som begås ger stort utrymme för selektivitet i lagtillämpningen.

6. Resultatet av lagtillämpningen bestäms av förhållandet mellan polis, åklagarmyndighet, domstolar, politiker och andra intressegrupper med makt i samhället (se t.ex. Chambliss & King 1972, s. 97–109).

7. De lagtillämpande myndigheternas arbetsresultat, dvs. hur många och vilka som väljs ut och straffas för brott, bestäms av myndigheternas karaktär av byråkratiska organisationer. Sådana organisationer arbetar för att öka sin egen makt och självständighet. Polis, åklagarmyndighet och domstolar är dessutom beroende av politiska organisationer för resurser. (Detta gäller i speciellt hög grad för bl.a. USA). De lagtillämpande myndigheterna kommer därför att koncentrera sina resurser på personer utan makt och inflytande, och avstår från att ingripa mot de politiskt mäktiga (Chambliss & Seidman 1971, s. 269).

8. Dessa förhållanden ger tillsammans en bild av brottsligheten, vilken, utan att alls behöva spegla den verkliga brottsligheten, är ett uttryck för maktförhållanden och politiska processer i samhället.

Chambliss ger en ram inom vilken den officiella brottsstatistiken kan tolkas. Han har emellertid inte formulerat någon allmän och entydig teori om hur rättsväsendets "produktion" varierar med maktförhållandena i samhället. De hypoteser som tas upp i den följande diskussionen utgår endast från Chambliss' allmänna ansats och behöver inte nödvändigtvis återfinnas i hans texter. Några av resonemangen kring förhållandet mellan brottsligheten och rättsväsendets

verksamhet kommer att behandlas först i nästa kapitel.

Chambliss har särskilt intresserat sig för tillkomsten av speciella lagar. Hans mest kända undersökning rör lösdrivarlagstiftningens utveckling i England sedan medeltiden. Studien vill visa hur lagen framför allt utformades för att tillfredsställa jordägarnas behov av arbetskraft efter digerdödens härjningar och för att göra vägarna säkra för den ökande handeln (Chambliss 1973).

Förklaringar av straffades typ och antal måste på ett sätt ta den existerande lagen som given. Utan lag, vare sig brott eller straffade. Undersökningar som Chambliss' om kriminalisering av olika beteenden förefaller därför kanske inte direkt höra hemma här. Det är emellertid inte möjligt, att helt skilja lagstiftningen från lagtillämpningen. Den konkreta tillämpningen av lagen bestämmer lagens verkliga innehåll. Särskilt i de anglo-saxiska länderna blir också lagtillämpningen lag genom den betydelse som prejudikat som domstolarnas utslag får. Det är också viktigt att hålla i minnet, att i varje undersökning av straffade över tid, har vissa förändringar åstadkommits genom lagändringar. Lagstiftning och praxisförändringar påverkar det antal som straffas och måste därför beaktas i analysen.

Olika grupper har intresse av vilken officiell bild som ges av brottslighetens utveckling. Det verkar ovedersägligt. Därmed är förstås inte sagt, att dessa grupper också aktivt skulle försöka påverka statistiken över brott och domar till sin fördel. Det är heller inte uteslutet, att en sådan styrning förekommer.

Enligt Chambliss har polisen likt andra byråkratiska organisationer behov av att visa allvaret i det problem den är satt att bevaka. Genom hänvisning till brottslighetens ökning kan polisen kräva ökade resurser och få större makt. Det skulle alltså på ett sätt ligga i polisens intresse, att brottsligheten ökade. I enskilda fall är det också uppenbart, att polisen själv agerat för att skapa den bild av brottsligheten som skulle tjäna polisens sak. Chambliss återger ett fall från New York, där polisen startade massarresteringar av prostituerade för att motarbeta ett lagförslag som innebar minskade befogenheter för polisen (Chambliss & Mankoff 1976, s. 92–95).

Polisen vill inte entydigt se en ökande brottslighet. Den sitter i knipa mellan önskan att utöka sin organisation och behovet att visa sin effektivitet genom minskad brottslighet. I vissa fall ligger det i polisens intresse att kunna peka på en nedgång i någon brottstyp. En aktion eller lag i t.ex. narkotikabekämpande syfte initierad av polisen

måste visas ha effekt.

Den bild som rättsväsendet försöker ge av brottsligheten kan tänkas vara påverkad av andra grupper i samhället. Oppositionspartier kritiserar inte sällan regeringspartiet för att inte ta itu med brottsligheten. Det oppositionsparti som kanske kommer till makten efter en lag och ordning-kampanj, måste i sin tur presentera en bild av brottsutvecklingen som överensstämmer med vallöftena. Så har det t.ex. hävdats, att Nixon-administrationen var mycket angelägen att kunna påvisa en nedgång i brottsligheten inför presidentvalet 1972 (se Balvig 1978, s. 36 f för vidare hänvisningar).

Brottsutvecklingen används ibland stater emellan för att påvisa det egna samhällssystemets överlägsenhet. Särskilt socialistiska länder framhåller gärna skillnaden i brottsnivå i förhållande till de kapitalistiska staterna (se t.ex. Buchholz m.fl. 1971). Vid speciella tillfällen kan dock stater eller regeringsbärande partier vara betjänta av statistik som pekar mot snabb brottsökning. Under tider av politisk oro och osäkert maktinnehav kan kanske en stigande kriminalitet avleda intresset från brister i den politik som förts.

Fler exempel skulle kunna ges på hur grupper har skilda intressen i kriminalstatistikens utseende. Chambliss har dock tillräckligt väl visat, att andra faktorer än enbart den verkliga brottsligheten kan påverka rättsväsendets "produktion". Samtidigt är det viktigt att påpeka, att Chambliss' resonemang måste utvecklas. Många frågor om hur rättsväsendet producerar brottsbilder kvarstår. Den kanske största frågan gäller Chambliss' syn på förhållandet mellan den verkliga brottsligheten och den officiella bilden av anmälda brott och avkunnade domar. Arbetar rättsväsendet helt oberoende av den mängd brott som begås, eller bestäms ändå *huvudsakligen* den officiella brottsbilden av den verkliga brottsligheten?

Chambliss är inte helt klar på denna punkt. Han tycks tidigare ha hävdat, att det inte behöver föreligga något samband. Senare har han använt officiell statistik över straffade för att pröva hypoteser om skillnader i verkliga brottsfrekvenser. I en uppsats om brott i kapitalistiska och socialistiska samhällen stöder sig Chambliss på uppgifter om antal dömda och fängslade (Chambliss 1975 a). Det verkar alltså som om Chambliss – i likhet med Rusche & Kirchheimer – tillmäter verkliga variationer i brottsligheten stor vikt för den officiella brottsbilden. Därmed blir också påståendet om rättsväsendets självständiga verksamhet mildare och mindre kontroversiellt.

Nils Christie

Christie har ägnat sina historiska studier åt framförallt påföljderna och straffnivån sedan han avfärdat brottsligheten som omöjlig att jämföra kvantitativt över tid (Christie 1975, s. 30). Intresset för reaktionssystemets utveckling delar han med Rusche & Kirchheimer och Chambliss. Samtidigt skiljer han sig från dessa genom att inte ta maktskillnader i samhället som utgångspunkt för sin undersökning. Christie utesluter inte generellt maktaspekter ur sina kriminologiska studier. Vid analysen av straffnivåer bildar emellertid värdegemenskapen i samhället grundval.

Som mått på straffnivåns utveckling tar Christie dels fängelsepopulationernas storlek, dels antal fällda för brott. Båda måtten studeras skilt från brottslighetens utveckling. Här skall först tas upp Christies behandling av fängelsebeläggningen.

Straffens utformning beror på de värden som finns vid en given tidpunkt i samhället. Dessa värden bestäms främst av de allmänna levnadsbetingelserna. Den mängd fritid, de personliga rättigheter och den materiella nivå som åtnjuts i samhället sätter gränserna för de straff som kan utmätas. Straffen blir en relativ förlust i förhållande till existerande värden (a. a., s. 124).

Christie tillämpar sin modell över straffens utveckling på förhållandena i Norge. Beskrivningen av den dagliga medelbeläggningen av fångar kan delas in i tre faser. Den första, från 1800-talets början till mitten av 1840-talet, kännetecknas av en mycket kraftig uppgång i fångantalet. Fängelsebefolkningen trefaldigas på några decennier. Därefter följer en femtioårsperiod under vilken fängelsebefolkningen minskar lika kraftigt. Omkring 1800-talets sista årtionde avstannar den nedåtgående trenden. Sedan dess har nivån varit tämligen konstant ända fram till våra dagar (a. a., s. 126–128).

Denna utveckling är, enligt Christie, förenlig med tesen om straffens förändrade lidandevärde. Då fängelsestraffen först ökade, var det som ersättning för kroppsstraffen, vilka blivit obrukbara sedan den kroppsliga integritetens värde ökat. Från mitten av 1800-talet började också frihetsstraffet uppfattas som ett ganska allvarligt ingrepp i en människas liv. I takt med de förbättrade levnadsbetingelserna kom inspärrning att upplevas som ett allt större ont.

"Når hverdagstilvaerelsen blir preget av større sikkerhet mot nød, av mer fritid, av ferre begrensninger i personlig utfoldelse, da skall det mindre frata-

gelse av disse godene til for å oppveie den samme ogjerning. Fangedagen får større pønal verdi" (a. a., s. 124).

Christie nämner också vissa andra faktorer som delförklaringar till fängelsestraffets utveckling. Att beläggningen på fängelserna inte fortsatte minska under 1900-talet trots avsevärt förbättrade levnadsförhållanden, tillskriver Christie uppkomsten av behandlingsideologin. Dessa tankegångar inom straffrätten, med betoning av uppfostran och samhällsskydd, motverkade fängelsernas avfolkning (a. a., s. 128).

Med Christies syn på påföljdernas utveckling, kan straff och straffnivåer också användas som sociala indikatorer. Reaktionsdata kan ge information om samhällen på andra områden än brottslighetens. Christie anser kriminologiska data ha värde främst på detta sätt.

"Kriminologiska data är centrala indikatorer på sociala förhållanden. Vi måste använda kriminologiska data som en spegel, putsa den, göra den tydlig och skarp så att samhället kan se sig själv genom den – genom brottsligheten och brottskontrollen" (Christie 1973, s. 7).

Utifrån tesen att straffen fastställs i förhållande till den allmänna levnadsnivån säger följaktligen straffen något om tillståndet i samhället. Minskad användning av kroppsstraff kan tyda på förbättrat hälsotillstånd, förekomst av böter i stor omfattning anger kanske att en viss levnadsnivå uppnåtts, och långa fängelsestraff är möjligen ett tecken på att livet utanför murarna är hårt.

Christies indikatorresonemang är stimulerande. Han ger också intressanta exempel på andra straffrättsliga mått än fängelsebeläggning som kan fungera som indikatorer på tillstånd i samhället.

Diskussionen om straffens relativa lidandevärden har också tillfört kriminologin något nytt. Christies förklaring förefaller åtminstone kunna komplettera förklaringar av straffens utveckling utifrån t.ex. ekonomiska förhållanden. Levnadsbetingelser och allmänna värden kan sätta gränser för vilka straff som kan komma ifråga.

Christies resonemang innehåller emellertid också flera svårigheter. Några av problemen skall tas upp här, nämligen behandlingsideologins inverkan på fängelsebeläggningen, sättet att mäta fångpopulationerna, uteslutningen av förklaringar utifrån brottslighetens utveckling, utgångspunkten att värdegemenskap råder i samhället, och slutligen, frågan om orsaksförhållandet mellan levnadsnivå och straffnivå.

Att fängelsebeläggningen inte fortsatte att minska i de skandinavis-

ka länderna under 1900-talet trots förbättrade levnadsvillkor tillskrev Christie behandlingsideologins inflytande. Tanken att vårda någon genom en påföljd för brott eller annat avvikande beteende har onekligen lett till fler och längre frihetsstraff i vissa fall. Exempel finns att hämta inte bara inom straffrätten utan också inom barna- och nykterhetsvården. Ett flagrant exempel förekommer bland de akter som ingår i denna undersökning av kriminalregisterantecknade män.

En 16-års pojke dömdes på 1910-talet till en månads fängelse för snatteri. Enligt den nya barnavårdslagen från 1902 kunde detta straff för unga lagöverträdare omvandlas till tvångsuppfostran, vilket också skedde i detta fall. På straffregisterblankettens baksida står att läsa, att pojken frigavs från anstalten tre och ett halvt år efter domen!

Behandlingstanken kunde alltså leda till både längre frihetsberövanden och till ökad rättsosäkerhet. Det mest slående är dock, att behandlingstanken utvecklats parallellt med en kraftig ökning av de icke frihetsberövande påföljdernas andel vid "grövre brott". Sannolikheten för fängelse efter stöld är i dag ganska liten, medan detta var enda möjliga påföljd vid seklets början (von Hofer & Tham 1978). Vad som däremot hänt under de senaste 50 åren är en kraftig ökning av antalet lagförda för stöld (se fig. 3, 4 och 5). Christies slutsats angående behandlingsideologins inverkan måste modifieras, åtminstone för att passa svenska data.

Christie mäter fångpopulationerna som årsmedeltal intagna en given dag på anstalt. Ett annat mått vore antal intagningar under året. Dessa två tal följer ofta varandra ganska väl, också om de inte är lika stora. De kan emellertid utvecklas till och med i olika riktning. En viss medelbeläggning på fängelserna kan nämligen åstadkommas såväl genom ett fåtal fångar med långa straff, som genom ett mycket stort antal med mycket korta strafftider. Skillnaden uppmärksammas inte av Christie, fast den borde vara teoretiskt betydelsefull. Figur 8 visar, att de två måtten på antal fångar inte behöver följa varandra.

Christie anger goda skäl varför det är svårt att studera förändringar i brottsligheten över längre tidsperioder. (Christie 1975, s. 30–36). Att emellertid utesluta brottsligheten som förklaring till förändringar i straffnivån kan vara lite vågat. Minskningen av beläggningen på fängelserna under 1800-talets senare hälft kan ha berott på minskad kriminalitet. De förbättrade levnadsförhållandena, vilka ökade fängelsestraffets relativa lidandevärde, kan också ha undanröjt orsakerna till en del nödkriminalitet.

En annan faktor, som kan ha bidragit till minskad brottslighet under denna tidsperiod, är emigrationen till USA. Från Sverige, som hade en liknande utveckling av fångpopulationen som Norge, utvandrade mellan 1850 och 1910 över en miljon. Huvuddelen av dessa var unga, jordlösa och fattiga män. Det var alltså en stor del av rättsväsendets "potentiella objekt" som lämnade landet (Snare 1977).

Christies skäl för att inte använda brottsligheten som förklaring är också, att överensstämmelsen mellan fängelsebeläggningen och antalet registrerade lagöverträdare är låg (Christie 1975, s. 123). För Sveriges del är emellertid samstämmigheten bättre. (Se figur 2 och 8). Förklaring av straffnivån utifrån brottsnivån kan därför inte uteslutas.

Straffens lidandevärde fastställs enligt Christie i förhållande till en allmän levnadsnivå i ett givet samhälle. Detta förutsätter en ganska stor likhet i levnadsförhållanden. Annars blir måttet enbart ett genomsnitt utan motsvarighet i verkligheten. Förutsättningen förefaller begränsa användbarheten hos Christies förklaring.

Tesen om straffens lidandevärde kan kanske användas också för samhällen med stora skillnader i livsvillkor. Det kräver emellertid, att förklaringen av straffen inte utgår från levnadsförhållanden i största allmänhet, utan från de sämst ställdas situation. Från denna utgångspunkt kommer straffet att utformas som en relativ försämring av förhållandena för samhällets bottenskikt.

En sådan tolkning av Christies förklaring passar väl in på såväl uttalanden i den allmänna debatten som i statliga utredningar. Straff, liksom i ännu högre grad socialhjälpsnormer, måste vara så utformade, att det fortfarande lönar sig att vara "fattig men hederlig och hårt arbetande" heter det ofta.

Också Göran Elwin har framhållit, att det är de sämst ställdas levnadsbetingelser som är avgörande och inte någon genomsnittlig levnadsstandard. På detta sätt är det lättare att förstå de ofta mycket dåliga förhållanden som råder i fängelser i USA, som har världens nästan högsta levnadsstandard (Elwin m.fl. 1975, s. 66). Straffens innehåll och straffnivån måste förstås mot bakgrund av tillvaron som arbetslös i ett storstadsghetto. Med denna jämkning av Christies tes kan straffen fortfarande fungera som social indikator, men nu som indikator på bottenskiktets livsvillkor.

Det fjärde problemet, om orsaksförhållandet mellan levnadsnivå och straffnivå, sammanhänger liksom det tredje med Christies utgångspunkt från en rådande värdegemenskap. Svårigheten att anläg-

ga detta perspektiv i stället för att utgå från en konfliktmodell av samhället blir särskilt tydlig i analysen av fängelsebeläggningen i Finland.

Finland visar från början en liknande utveckling som de skandinaviska länderna. Efter att fängelsebeläggningen stigit kraftigt fram till 1840-talet, sjunker siffrorna lika mycket för att stabiliseras vid slutet av århundradet. Från 1918 stiger emellertid de finska siffrorna över fängelsebeläggning mycket starkt, och har sedan dess befunnit sig på en nivå ett par gånger högre än de skandinaviska ländernas. (Christie 1968, s. 171).

Denna skillnad mellan länderna kan uppenbart inte förklaras av en så mycket lägre levandsstandard i Finland. Det är inte heller Christies argument. Han menar, att det är lidandena från krigen som främst bestämt den höga straffnivån. De gemensamma krigserfarenheterna resulterade i en värdeminskning av straffen. Livet i Finland blev svårare och mer konfliktfyllt. En dags fängelse var inte längre så mycket värd vid soning av brott (Christie 1975, s. 128).

Krigserfarenheten framstår hos Christie som något gemensamt för det finska folket. Det upplevda lidandet bestämde sedan i sin tur straffnivån. Men kriget 1918 var ett inbördeskrig, orsakat av stora motsättningar i det finska samhället – motsättningar som inte upphörde i och med krigsslutet. Det straffande som tog vid efter kriget var en effekt inte bara av krigets hårdhet, utan också av de fördjupade klyftorna och av en sidas seger över en annan. Straffnivån uttryckte konflikter snarare än gemensamma värden.

Kanske håller Christie med om detta. Han utesluter inte att konflikter i ett samhälle kan påverka straffnivån. Det är emellertid inte klart, om konflikterna skall betraktas som orsak till levnadsförhållandena eller som del av dessa. Det är helt rimligt att räkna konfliktfyllda sociala relationer till levnadsbetingelserna, men begreppet får då en ganska vid innebörd. Det blir mer tveksamt om straffens lidandevärde kan sägas stamma från gemensamma värden.

Konflikterna kan också ses som orsak till levnadsbetingelserna. I ett samhälle präglat av motsättningar betstäms fördelningspolitiken och de mänskliga rättigheterna av dem som har makten. Kanske hålls huvuddelen av folket i misär. Straffen kommer säkert att spegla levnadsförhållandena, då de innebär en relativ sänkning av levnadsstandarden. Tesen om straffens lidandevärde får alltså stöd. Frågan är emellertid om en sådan förklaring är fruktbar. Vad som bestämmer

straffnivån och straffens hårdhet är ju egentligen inte levnadsbetingelserna utan maktstrukturen. Genom den fastställs både den allmänna livskvaliten för befolkningen och straffnivån.

Christie analyserar också andra mått på straffens utveckling än fängelsepopulationer, nämligen totala antalet straffade för brott. Också dessa reaktioner studerar Christie skilt från de brott som formellt utlöst dem. Det enhetliga i kategorin "fällda för brott" är just det officiella ingripandet. En ökning av antalet straffade är för Christie främst intressant som tecken på en ökad sekundärkontroll, dvs. den som sker genom myndigheter, på primärkontrollens bekostnad, dvs. den som utövas av familj, vänner och arbetskamrater. (a. a. s. 36–40)

Förhållandet mellan antalet fällda för brott och begångna brottsliga handlingar är ett problem för Christie. Ökningen av antalet straffade ser han på med oro vare sig den orsakats av en ökning i brottsligheten eller av enbart ökad sekundärkontroll som trätt i stället för en försvagad primärkontroll. Svårigheten att veta vilken faktor som är avgörande är just att en minskad primärkontroll också bör resultera i mer brott. Christie förväntar sig också, att brottsligheten verkligen har stigit "i de store enheters oppsplittede samfunn" (a. a., s. 40).

Christie kan inte helt frigöra sig från brottslighetens inverkan på reaktionsdata fast han uttryckt starkt tvivel om möjligheten att studera förändringar i brottsligheten. Denna kluvna hållning till brottsdata delar han som framgått med några av de övriga som studerar utvecklingen av social kontroll.

Sammanfattning och slutsatser

Rättsväsendets inverkan på brottsligheten har ägnats stort intresse inom kriminologin under 60- och 70-talen. Rättsväsendet har antagits kunna minska brottsligheten genom att påföljder för brott utformats med sikte på behandling och återanpassning. Under senare år har också rättsväsendets avskräckande effekter alltmer kommit att framhållas.

Rättsväsendet har emellertid inte bara framhållits som positivt för möjligheterna att minska brottsligheten. Det har också i forskningen och allmänna debatten beskrivits som godtyckligt och skadligt och

styrt av andra intressen än målet att förhindra brott. Kritiken av rättsväsendet inom kriminologin kan delas in i tre typer.

För det första har det hävdats, att rättsväsendets "produktion" av gripna, dömda, frihetsberövade osv. bestäms mer eller mindre oberoende av den verkliga brottsnivån. De förändringar som kan iakttas i straffnivåer och fängelsepopulationer speglar inte brottslighetens utveckling utan andra faktorer som verkar direkt på rättsväsendet.

För det andra har kritiken gällt urvalet av dem som straffas. Denna kritik hänger uppenbarligen samman med den förstnämnda. Här har dock forskningen riktats mot frågan vad som kännetecknar de personer som döms till skillnad från dem som går fria, givet brottslighet. Svaren har vanligtvis formulerats i termer av skillnader i makt mellan straffade och andra.

För det tredje har rättsväsendets ingripanden och påföljderna påståtts öka snarare än minska brottsligheten. Tvärtemot behandlingstanken har alltså ingripandena sagts vara till skada. Samhällets formella reaktion har lett till att lagöverträdaren av sig själv och andra stämplats som en helt igenom avvikande och dålig person. Särskilt negativt i detta avseende är fängelsestraffen. Detta har beskrivits i litteraturen om s.k. prisonisering.

Genomgången i detta kapitel har gällt rättsväsendets effekter i den förstnämnda meningen. Frågan har varit om kurvan över kriminalregisterdomar skall betraktas exklusivt som en kurva över rättsväsendets självständiga "produktion" eller som ett mått på viss, verklig brottslighet av lite allvarligare karaktär.

Granskningen av teorier som söker förklara utvecklingen av antalet straffade utifrån den formella kontrollen har påvisat flera brister eller oklarheter. Genomgående tycks författarna inte helt kunna frigöra sig från inverkan av verkliga förändringar i brottsligheten. Ett undantag utgör möjligen Christie i sin förklaring av fängelsepopulationernas utveckling.

Naturligtvis kan den formella kontrollen ges en viss men ändå begränsad förklaringsförmåga. Problemet är emellertid att veta hur mycket den formella kontrollen, skild från brottsutvecklingen skall anses förklara.

Några av teorierna om den formella kontrollens inverkan – det gäller även andra än dem som tagits upp här – tycks tillmäta samhällsekonomiska faktorer en alltför stor roll. Kritiker av den officiella kriminalpolitiken har ofta påpekat, att påföljderna inte fyller avsett

syfte, dvs. att minska brottsligheten. Emellertid finns ibland en tendens att tillskriva samma påföljdspolitik en alltför stor effekt på andra områden t.ex. arbetsmarknaden. Kriminalpolitiken ges en rationalitet som den förnekats på brottsbekämpningens område.

Kritiken av förklaringar av åtgärder mot lagöverträdare utifrån samhällsekonomin utesluter emellertid inte, att lokala lönsamhetsaspekter på påföljdernas utformning kan urskiljas. Oavsett den historiska orsaken till att vissa påföljdsformer, t.ex. frihetsstraffen, tillkommit, så har strävan ofta varit att få påföljderna så lite kostsamma som möjligt och helst lönsamma.

En svårighet vid prövning av teorier om formell kontroll är, att faktorer som påverkar sannolikheten för åtgärder från rättsväsendets sida ofta också inverkar på brottsligheten. Som exempel kan tas arbetslösheten. Ökad användning av fängelsestraff under tider av hög arbetslöshet kan tolkas som utslag för myndigheternas handlande enbart. Arbetslösheten går ned genom att några avförs från arbetsmarknaden, och risken för oroligheter bland övriga utan jobb minskar genom hotet om hårda straff också för bagatellbrott. Samtidigt kan emellertid ökningen av fängelsestraffen spegla en verklig uppgång i brottsligheten. Arbetslösheten har lett till brott genom den försämrade ekonomiska situation många hamnat i.

Slutsatsen av genomgången måste bli, att det saknas en allmän teori om formell kontroll för förklaringen av utvecklingen av antalet straffade. De teoriförsök och undersökningar som finns inom området har dock klart visat, att rättsväsendet inte bara kan ses som passivt registrerande i förhållande till brottsutvecklingen. Faktorer andra än brottsutvecklingen påverkar i tillräckligt hög grad straffnivån för att inte kunna lämnas utanför i en analys.

Beskrivningen av utvecklingen av kriminalregisterbrottsligheten i föregående kapitel visade lagändringarnas inverkan. Tusentals personer har hamnat i eller utanför registret genom ändringar i vad som skall registreras, i straffsatserna eller i kategoriseringen av brotten.

Straffens historia visar, att nya påföljder tillkommit och gamla avskaffats utan att brottsligheten nödvändigtvis förändrats. Ett register som kriminalregistret – uppbyggt runt utdömda påföljder – påverkas därför till sitt omfång genom förändringar i vilka påföljder som ges för bestämda brott.

Det mycket stora antalet lagöverträdelser i samhällen av typ det svenska framtvingar prioriteringar från rättsväsendets sida. Det är

uppenbart att det finns utrymme för många alternativa sätt att förhålla sig till en sådan hög brottsnivå. Hur förändringar i brottsligheten förhåller sig till förändringar i påföljderna i en djupare mening skall närmare diskuteras i en exkurs i bilaga 1.

En selektion av lagöverträdare inom rättsväsendet påverkar inte bara hur många utan också vilka som kommer att straffas eller på annat sätt lagföras. Nästa avsnitt ägnas denna fråga.

4. Likhet inför lagen? – om urval av straffade

Officiell brottslighet – och självdeklarerad

Personer från lägre samhällsskikt är överrepresenterade bland dem som straffas för brott. Vissa har förklarat detta utifrån den högre brottsligheten i dessa skikt, orsakad av t.ex. dålig uppfostran, fattigdom eller speciella kulturmönster. Andra som Göran Elwin och som Torstein Eckhoff har sökt förklaringen i själva rättssystemet. De ställer sig tveksamma till att de straffade speglar den verkliga sociala fördelningen hos lagöverträdare. Sin tvekan grundar de på resultaten från undersökningar om självdeklarerad brottslighet, dvs. undersökningar där individen, vanligtvis anonymt, får ange t.ex. på ett formulär vilka brott han eller hon begått. Dessa undersökningar visar enligt både Elwin och Eckhoff – också om Eckhoff är något försiktig i sitt uttalande – att brottsligheten är ganska jämnt fördelad mellan samhällsskikten (Elwin m.fl. 1975, s. 260; Eckhoff 1969, 67 f.).

En undersökning av frågan om likhet inför lagen måste börja med att fastställa hur många av dem som tillhör de lägre samhällsskikten som utsätts för påföljder i förhållande till dem från andra skikt. Resultaten beror delvis på, vilket skall visas närmare längre fram, hur mätningarna utförts.

I en undersökning av dömda för vålds- och egendomsbrott i Stockholm 1960 visas sannolikheten för dom vara nära tre gånger så stor för en man från socialgrupp III som från socialgrupp II (Janson 1969, s. 284). Enligt kriminalstatistiken för 1964 var andelen sakfällda för "grövre brott" mer än tre gånger vanligare bland manliga arbetare än bland tjänstemän (Swedner 1968, s. 255).

En dansk undersökning av data från 1954 jämför brottslighet bland män i nio olika statusgrupper. De tre lägsta grupperna, som främst utgörs av arbetare och kontors- och butikspersonal, har registrerats för lagöverträdelser 1,5 gånger oftare än de högre grupperna. (Wolf & Høgh 1971, s. 56).

En engelsk studie grupperar unga lagöverträdare efter faders yrke och finner, att söner till okvalificerade arbetare (utom lantarbetare) var kända för grövre brott 1,5 gånger så ofta som söner till yrkesutbildade arbetare år 1961. Skillnaden blev något större om jämförelsen gällde återfall (Douglas m.fl. 1971, s. 95).

Gösta Carlsson har jämfört resultaten från några svenska och norska undersökningar om unga lagöverträdare från 50- och 60-talen. Han finner, att risken för pojkar från socialgrupp III eller arbetarhem att registreras för brott är mellan 1,7 och 2,5 gånger större än för pojkar från socialgrupp I och II. Det innebär, att jämfört med genomsnittsrisken, dvs. risken för samtliga pojkar så är risken för socialgrupp III ofta inte mer än 30 % större. (SOU 1972:76, s. 31 f.).

Överriskerna för socialgrupp III för kontakter med rättsväsendet är enligt samtliga dessa undersökningar inte särskilt stora. Skillnaden mellan olika samhällsskikt påverkas dock av hur lagförd brottslighet respektive social status mäts. Ett antal olika faktorer inverkar på mätningarna.

Skillnaden mellan samhällsskikten blir förstås mer dramatisk om extremgrupper jämförs med varandra. Den stora socialgrupp III döljer att det ofta finns ett litet bottenskikt med avsevärt förhöjda risker.

De lägre samhällsskikten är mer överrepresenterade ju längre in i straffsystemet mätningarna görs. Skillnaderna blir alltså större om t.ex. återfall i brott får beteckna brottsligheten. En undersökning som Carl-Gunnar Jansons av dömda ett visst år fångar fler tidigare dömda – och därför fler från lägre samhällsskikt – än en undersökning som studerar statusskillnader bland debutanter i brott. (a. a., s. 284).

Det faktum att skillnaderna ökar om jämförelserna gäller återfall eller "grövre brott", reser det största problemet vid mätningar av denna typ. De som dömts till upprepade frihetsstraff med början redan i unga år, har ofta inte hunnit skaffa sig något yrke som möjliggör en ordentlig socialgruppsplacering. Dessa personer hänförs i undersökningarna vanligtvis till det lägsta skiktet. Preben Wolf och Erik Høgh skapar ett lägsta statusskikt just av personer där uppgift om yrke saknas, av hemlösa och av intagna på anstalter (a. a., s. 48). På så sätt blir den höga andelen lagförda i det lägsta statusskiktet inte särskilt förvånande.

I andra undersökningar hamnar personer med långvarig anstalts-

vistelse bland okvalificerade arbetare på grund av klassificering efter tillfälliga arbeten som grov- eller diversearbetare. Nedåtgående social rörlighet är nästan oundviklig efter upprepade domar och frihetsstraff. Det kan sägas vara ett minimikrav för att vara överklass att inte sitta internerad för upprepad brottslighet.

Problemet med dem som saknar yrke eller som förlorat i status kan lösas genom att de klassificeras efter faders socialgrupp på det sätt som vanligen görs med unga lagöverträdare. Det tillvägagångssättet använder Janson i en undersökning av ungdomsbrottslighet bland Stockholmspojkar födda omkring 1925 respektive 1940. Risken för pojkar från socialgrupp III är dubbelt så stor som för övriga. (a. a., s. 286).

Den officiella socialgruppsindelningen, grundad på yrkestillhörighet, är bara en av flera möjliga indelningar för social rangordning av människor. Andra indelningsgrunder, som använts vid undersökningar av brott och sociala strata, är inkomst och utbildning. Resultaten varierar lite med det mått som används, men sambanden går alltid i samma riktning, då det gäller lagförda för brott.

En klassindelning av befolkningen enligt marxistisk teori blir av något annan art.[1] Klasserna kan här inte på ett enkelt sätt rangordnas i förhållande till varandra. Särskilt de grupper som inte tillhör de båda stora klasserna kapitalister eller lönearbetare kan vara svåra att infoga längs en skala med högre och lägre värden. Detta innebär naturligtvis inte, att straffade inte skulle kunna jämföras enligt marxistiska klasskriterier. Det är en viktig uppgift för den marxistiskt orienterade kriminologin. Göran Therborn har i sin undersökning av det svenska klassamhället givit förslag till hur klasserna och skikten skulle kunna rangordnas efter avstånd från borgarklassen (Therborn 1973). Möjligheterna att göra en sådan analys skall diskuteras nedan (se kap. 8).

Om de lägre samhällsskikten är överrepresenterade bland straffade, vilken är då den bild som framträder från undersökningarna om självdeklarerad brottslighet? Roger Hood och Richard Sparks har liksom Birgit Werner gått igenom ett stort antal undersökningar om

[1] Jag använder begreppet "klass" i en vid mening i denna diskussion om klasslagstiftning och likhet inför lagen. Klasskillnader syftar här enbart på skillnader mellan människor och grupper vad avser makt, förmögenhet och prestige utan klara gränser mellan klasserna. På detta sätt används klass oftast i den allmänna debatten. Då jag avser klass i en mer strikt marxistisk mening, anges detta.

social status och självdeklarerad brottslighet. Sambanden pekar i delvis olika riktningar. I vissa undersökningar och för vissa brottstyper är personer från de högre samhällsskikten överrepresenterade, i andra går sambanden i samma riktning som i den offentliga statistiken, och i ytterligare andra skiljer sig inte lagöverträdarna efter yrke eller socialgrupp. (Hood & Sparks 1973, s. 55–59; Werner 1971).

Resultaten från undersökningarna om självdeklarerad brottslighet visar alltså ingen klar tendens. Det går emellertid inte att därav omedelbart dra slutsatsen, att statusskillnader mellan officiellt identifierade lagöverträdare enbart beror på tillämpningen av lagen. Ett antal aspekter måste hållas i minnet.

Undersökningarna om självdeklarerad brottslighet har vanligen gjorts på unga personer. Av praktiska skäl studeras oftast skolelever eller värnpliktiga i samband med inskrivningen. Det kan inte uteslutas, att den verkliga brottsligheten bland vuxna bättre överensstämmer med fördelningen av dömda för brott.

I flera av de undersökningar som företagits, saknas troligen några av de mest belastade. De sitter på någon institution, och kommer därför inte att ingå i skolelevs- och värnpliktsundersökningarna. Det samma gäller storskolkarna i skolan. Om ungdomsvårdsskoleelever och skolkare i hög grad kommer från de lägre samhällsskikten, så minskas skillnaden mellan socialgrupperna genom deras frånvaro.

Jämförelser mellan brottsligheten i olika socialgrupper grundas ofta på medeltal. Detta kan dölja olika spridning. I en undersökning av pojkar i nionde klass 1967 i Uppsala, där social status mättes med faders utbildning, visade sig de lägre grupperna vara överrepresenterade såväl bland de mest som de minst kriminella (Syrén & Tham 1968, s. 35). Liknande iakttagelser har gjorts också i en annan undersökning (Olofsson 1971, s. 148).

Denna invändning för vidare till den viktigaste punkten. Om hänsyn tas till frekvens och svårhetsgrad i självdeklarerad brottslighet, tycks överensstämmelse med bilden från den officiella brottsligheten bli ganska god. Det är framför allt i socialgrupp III som de personer återfinns, som begått fler och svårare brott enligt självdeklarationsstudierna. Det är också främst de som så småningom får kontakt med rättsväsendet och blir straffade. Detta är Johannes Knutssons slutsats i en genomgång av förklaringsvärdet hos s.k. stämplingsteorier (Knutsson 1977, s. 69–73). Werner säger det samma, men menar att skillnaden mellan socialgrupperna, när hänsyn tas till brottens svår-

hetsgrad, fortfarande är mindre än vad fördelningen av de officiellt straffade anger (Werner a. a., s. 214).

Hood och Sparks, som gjort liknande iakttagelse, sammanfattar:

"Om syftet med lagens tillämpning endast är att ta itu med dem som har begått grövre brott, då återspeglar undersökningarna av den självdeklarerade brottsligheten med andra ord ganska exakt de sociala statusskillnaderna i frekvensen av grova brott" (Hood & Sparks 1973, s. 57 f.).

Dessa iakttagelser har ibland tagits som bevis för att det inte förekommer någon selektion inom rättsväsendet. Det är bara lagöverträdarnas beteenden som är avgörande för om de så småningom hamnar bland de straffade. Det är emellertid uppenbart från Hoods och Sparks' citat, att det ofta just sker en mycket speciell inriktning av rättsväsendets resurser. Om brott begås av så gott som alla, och om brottsligheten är mycket omfattande, som i de flesta västerländska stater, tvingas polisen och andra myndigheter att prioritera vissa områden. En vanlig inriktning är troligen att ta itu med den grövre vålds- och tillgreppsbrottsligheten. Om samtidigt en liten grupp från de lägre samhällsskikten i högre grad än andra gör sig skyldiga till denna typ av kriminalitet, så blir lågstatusskikten överrepresenterade bland de straffade. Brottsligheten totalt kan trots detta vara ganska jämnt fördelad mellan samhällsskikten. En koncentration av resurserna till vissa, svårare brottstyper, innebär också ett ställningstagande till vad som skall betraktas som allvarligare brott. Det innebär ett val mellan t.ex. stöld, rattfylleri och skattebrott.

Om hänsyn tas till brottslighetens omfattning och karaktär, verkar de sociala statusskillnaderna vid självdeklarerad och officiell brottslighet inte vara så stora som de från början föreföll vara i den här genomgången. Det är dock tveksamt om skillnaden försvinner helt, som Hoods och Sparks' uttalande kan tyda på. Enligt Werner förblev en del av statusskillnaderna oförklarade. I andra undersökningar av självdeklarerad brottslighet har socialgrupperna inte skilt sig vad gäller brottslighetens omfattning och svårhetsgrad (SOU 1973:25, s. 89).

Frågan om fördelning av den verkliga brottsligheten bland vuxna har inte heller tillräckligt undersökts för att Hoods och Sparks' slutsats skall kunna sägas gälla allmänt. Problemet med vad som bedöms som svåra brott måste också belysas närmare. – Tillsammans visar dessa reservationer, att det ändå är berättigat att undersöka hur lagen

och lagtillämpningen kan påverka de straffades fördelning efter social status. Det kanske också fyller en uppgift att närmare granska några av de argument som förekommit i den allmänna debatten om lagstiftningens och straffens sociala slagsida.

Elwin anger tre huvudförklaringar till varför de verkliga och de officiellt stämplade lagöverträdarna skiljer sig åt utifrån social status. 1. Lagen kriminaliserar oftare gärningar som förekommer i de lägsta samhällsskikten. 2. Lagen tillämpas till nackdel för de lägsta skikten av de rättsskipande myndigheterna som polis och domstolar. 3. Straffsystemets konstruktion, och då särskilt betoningen av individualpreventionen, missgynnar de lägsta skikten (Elwin m.fl. 1975, s. 264–266).

Eckhoff framför förklaringar som delvis är desamma som Elwins. Eckhoff nämner även, att den större andelen straffade för traditionella vinnings- och våldsbrott i de lägre skikten troligen speglar en verklig skillnad i begångna brott. Förklaringen för övrigt är 1. nedåtgående social rörlighet till följd av kriminaliteten, 2. mindre risk för upptäckt i de högre skikten, 3. samhällets "större böjelse för att kriminalisera sådana asociala handlingar som 'det lämpar sig' för folk med låg status att företa", och 4. selektiv behandling i domstolarna så att lågstatuspersoner oftare döms och oftare får stränga straff (Eckhoff 1969, s. 67–69).

Elwins och Eckhoffs punkter kan med viss komplettering ligga till grund för en mer systematisk genomgång av förklaringsvärdet hos olika faktorer som hänger samman med lagarnas och lagtillämpningens utformning. Kanske förefaller en diskussion om lagarnas karaktär falla lite vid sidan av frågan om likhet inför lagen, som väl främst hänför sig till rättstillämpningen. Lagen utgör i en mening den bakgrund mot vilken tillämpningen kan bedömas.

I debatten har emellertid ofta lagen och lagtillämpningen diskuterats tillsammans som förklaringar till den sneda sociala sammansättningen av gruppen straffade för brott. Dessutom kan de två inte alltid skiljas åt vid analysen (se ovan, diskussionen i anslutning till Chambliss).

Den följande diskussionen om lagens och lagtillämpningens klasskaraktär företas framför allt mot bakgrund av denna undersökning om kriminalregisterantecknade män. Avsikten är att undersöka om männen i kriminalregistret skall betraktas som främst eller enbart personer med särskilt hög och allvarlig brottslighet, eller också som personer

vilka av olika skäl valts ut för bestraffning bland ett mycket större antal, som alla gjort sig skyldiga till allvarligare brottslighet.

De led i lagstiftningen och lagtillämpningen som här skall tas upp är i tur och ordning följande.

- ☐ Lagens klasskaraktär
- ☐ Upptäcktsrisk och klassposition
- ☐ Lagtillämpningens klasskaraktär – polisen
- ☐ Lagtillämpningens klasskaraktär – åklagarmyndigheten och domstolarna
- ☐ Straffsystemet och klassposition
- ☐ Brottslighetens inverkan på klassposition

Lagens klasskaraktär

Uttryck som ”lagen är en klasslag” och ”Sveriges rikes lag är Sveriges rik*as* lag” används ibland för att utmana uppfattningen att lagen skulle stå över de intressekonflikter som finns i samhället. På skilda sätt anses lagen i sin helhet eller vissa lagar vara partiska till förmån för dem som besitter makt och förmögenhet.

Ett försök att utreda de olika innebörderna av begreppet klasslag har gjorts av Mårten Söder. Han urskiljer fyra innebörder, nämligen a. att vissa lagar uttalat endast gäller för speciella grupper av människor, b. att lagar som är allmänt formulerade egentligen är avsedda som politiska instrument mot vissa grupper, c. att sådana beteenden särskilt straffbeläggs som är vanligare i de lägre samhällsskikten, och d. att lagen genom att upprätthålla ordningen i systemet enbart gynnar dem som tjänar på att systemet består (Söder 1971). – Söders uppställning får här bilda utgångspunkt för en närmare diskussion av lagens klasskaraktär.

a. Vissa lagar gäller endast speciella grupper av människor.

De mest iögonfallande av denna typ av lagar är kanske raslagar som Sydafrikas passbestämmelser för svarta medborgare och påbud som endast gällt judar. Till denna kategori hör också lagar som riktas mot personer under en viss ålder, som uttryckligen undantar kvinnor från vissa rättigheter, och som garanterar kungliga familjer straffrihet. Lagarna förknippas med tillskriven, inte förvärvad, status.

Klasslagar av denna typ är ovanliga i dagens Sverige. Framför allt är det inte brott mot sådana lagar som fyller kriminalregistret. En lag som möjligen hör till denna kategori är dock utlänningslagen. Enligt den utdömdes drygt 300 kriminalregisterpåföljder 1976.

b. Vissa lagar är "potentiella" klasslagar.
Formuleringen av dessa lagar är gjord i allmänna termer och riktas inte uttryckligen mot någon speciell grupp. Bakgrunden till lagen eller lagens tillämpning vid tidigare tillfällen kan emellertid visa, att den avser endast t.ex. vissa grupper från de lägre samhällsskikten. Lagar om upplopp är av denna typ, om syftet främst är att kunna skingra arbetare som demonstrerar i en arbetskonflikt. Det samma kan sägas om undantagslagar, som ger möjlighet till inskränkningar i yttrande- och tryckfrihet och i rätten att bilda föreningar.

Lagar av denna typ finns och har funnits i Sverige. Också för dessa gäller emellertid, att de är marginella vid studiet av straffade för "grövre brott". Straff för brott mot dessa lagar förekommer mest som hot, och har inte i Sverige under 1900-talet påverkat fångantalets storlek. En reservation skall göras för de s.k. arbetskompanierna, som upprättades under andra världskriget. I dessa läger internerades politiskt misshagliga personer, främst kommunister. Deras antal uppgick som mest till 350 personer (Erlander 1973, s. 74 f.). Formellt räknades dessa dock aldrig som straffade och förekommer därför inte i kriminalstatistiken.

c. Lagen kriminaliserar särskilt beteenden som är vanliga i de lägre samhällsskikten.
Denna aspekt tas upp av både Elwin och Eckhoff, fast de verkar mena något olika saker. Lagen som klasslag i denna mening kan i sin tur ges ett antal skilda tolkningar.

c. 1. Lagen straffbelägger i högre grad skadliga beteenden betingade av kulturella mönster i de lägre samhällsskikten. – Walter Millers förklaring av gängbrottslighet bland lågstatuspojkar innebär ett stöd för denna tolkning (Miller 1969, s. 33–54). Enligt Miller finns i vad han benämner underklassen i en mängd olika samhällen vissa kulturella värden, som männen måste försöka leva upp till. Underklasskulturen ställer krav på mod, fysisk styrka, fräckhet och sexuell framgång. Omsatta i handling blir dessa krav ofta liktydiga med lagbrott: slagsmål, illegalt spel, ärekränkning och våldförande eller våldtäkt.

"Den uppsättning sedvanemässiga aktiviteter som återfinns hos den ungdomliga gatugruppen inrymmer aktiviteter som bryter mot lagar och förordningar" (Miller a. a., s. 50).

I motsats kriminaliseras inte lika ofta skadliga beteenden som av tradition ingår i de högre samhällsskiktens livsföring. Det kan gälla t.ex. lek med snabba bilar och båtar, jakt som innebär djurplågeri, sexuellt utnyttjande mot betalning och överkonsumtion av knappa resurser på olika områden.

c. 2. Lagen kriminaliserar de möjligheter "att sko sig på andras bekostnad" som står till buds för de lägre samhällsskikten, men inte så ofta de medel som de högre skikten har tillgång till. Stöld är brottsligt, men däremot inte reklam, som kanske kan uppfattas som en form av avancerat bedrägeri. Inte heller är det straffbart att ägna sig åt fastighetsspekulation eller att ta vinst på annans arbete.

c. 3. Vid samma skadlighet straffar lagen sådana brott hårdare som de lägre skikten har möjlighet att begå än sådana som främst lämpar sig för de högre. Ett valutabrott eller ett brott mot miljövårds- eller arbetarskyddsbestämmelser straffas betydligt lindrigare än om motsvarande illegala vinst skulle skaffats genom stöld eller postbedrägeri.

Ger de olika tolkningarna under c. stöd för påståendet att lagen är en klasslag? Det är i alla fall klart, att effekten av klasslagstiftning i denna mening knappast går att mäta. Det går inte att säga, att så och så många straffats på grund av att "lagen kriminaliserar beteenden som är vanligare i de lägre samhällsskikten". Trots dessa svårigheter att uttrycka den eventuella effekten i antal, så kan de olika tolkningarna diskuteras i förhållande till 1900-talets Sverige.

Den första tolkningen hänger samman med hur kulturellt olikartat ett land uppfattas vara. Millers teori om gängbrottslighet grundar sig främst på hans iakttagelser av svarta pojkar i de nordamerikanska storstädernas slumområden. En direkt motsvarighet till denna gettotillvaro finns inte i Sverige. Också om klara kulturella skillnader kan iakttas mellan samhällsskikten i Sverige, så är inte denna aspekt av klasslagstiftningen den mest iögonfallande här.

Den andra tolkningen, som innebar att lagen vänder sig främst mot de lägre samhällsskiktens "illegitima" möjligheter, rör själva den ekonomiska grundvalen för samhället. I ett socialt skiktat samhälle kommer lagen inte att kriminalisera själva förutsättningarna för skiktningen. Genom att formellt gälla lika för alla, får lagen trots allt

en prägel av legitimitet. Dess partiskhet till förmån för de besuttna döljs. Anatole France' ofta citerade ord visar klart på denna aspekt av klasslagstiftningen.

"Lagen i sin majestätiska jämlikhet förbjuder den rike såväl som den fattige att sova under broar, att tigga och att stjäla bröd."

Igen, effekten av klasslagstiftningen i denna mening kan inte ges något exakt mått. Det går inte att säga, att så och så mycket av den brottslighet som uttrycks i den svenska kriminalstatistiken beror på denna speciella tolkning av lagens klasskaraktär.

Den tredje tolkningen, slutligen, som inte helt kan skiljas från de övriga två, har absolut fog för sig. Uppenbart är straffen mildare för vissa brott som begås av företag och enskilda, rika människor än för brott med samma skadliga konsekvenser vanligare i de lägre samhällsskikten.

Denna skillnad i synen på olika typer av brottslighet som kommer till uttryck i lagen, kan dock inte direkt eller helt och hållet tas som bevis för klasslagstiftning. De vinningsbrott som begås av företag och medlemmar ur de högre klasserna skiljer sig från de traditionella förmögenhetsbrotten på fler sätt än genom vem som begår dem. Stöld och miljöbrott t.ex. skiljer sig delvis åt vad gäller vem som är offer, vem som gör vinst genom brottet, grad av uppsåt, brottsdefinitionens klarhet osv. Detta är faktorer som de flesta troligen anser bör spela in vid en bedömning av straffets stränghet.

Att den mildare bedömningen av den ekonomiska brottsligheten i de övre samhällskikten inte enbart beror på lagens klasspartiskhet kan hävdas bara efter en kraftig reservation. I den mån straffsatserna påverkar det allmänna rättsmedvetandet om ett visst brotts svarhetsgrad, bidrar milda påföljder till uppfattningen att vissa brott egentligen inte är så farliga. Så länge som på sin höjd böter utdöms för brott mot arbetarskyddsbestämmelser, förstärks intrycket hos allmänheten att detta inte är något "riktigt" brott. Straffsatserna kan härigenom både bidra till lagens klasskaraktär och dölja den.

d. Lagen är en klasslag genom att bidra till att upprätthålla ordningen i ett system som bara gynnar dem som tjänar på systemets bestånd.

Lagen ställer enskilda människor till ansvar för klandervärt beteende. Individen har felat och skall ta sitt straff, sig själv till näpst och andra till varnagel. Lagen frågar inte hur denna typ av brott histo-

riskt växt fram, hur lagöverträdarna fördelar sig socialt, eller vilka egenskaper hos samhället som vidmakthåller och förstärker dessa beteenden. Lagen blir härigenom samhällsbevarande och till fördel för dem som har makten.

Vilhelm Aubert har diskuterat lagens klasskaraktär i denna mening utifrån exemplet rattfylleri (Aubert 1972, s. 98 f.). Detta brott framhålls ibland som bevis för att lagstiftningen inte särskilt gynnar de högre samhällsskikten (se t.ex. Andenaes 1978, s. 44). Påföljden är fängelse och de högre klasserna fyller väl sin andel av de straffade. Ändå menar Aubert, att straffet för rattfylleri kan tjäna konkreta kapitalintressen.

"Att rikta det moraliska sökarljuset mot bilens säkerhetsutrustning eller mot själva bilismen som system, skulle kunna beröra lönsamheten i både privata och offentliga företag, hota arbetsplatser, profit, skatteintäkter osv. Detta sker trots allt i dag. Men i ett vidare perspektiv är det frågan om inte det ensida straffet för rattfylleri kommer att hämma arbetet för att rädda liv och hälsa i trafiken, genom att fördölja de ansvarsförhållanden som är lättast att reglera om det politiska systemet bara vill det." (a. a., s. 99)

Med denna tolkning får påståendet om lagens klasskaraktär en mycket vid innebörd. Det blir då lite underligt, att plocka ut några lagar och säga att de speciellt skulle verka till nackdel för de lägsta samhällsskikten. Lagen och lagtillämpningen ingår totalt som del i ett samhälle "organiserat till fördel för dem som har makten" (Eckhoff a. a., s. 68).

Denna ståndpunkt intas av många marxistiska forskare. Ralph Miliband t.ex., hänför förvaltningen, polisen och domstolsväsendet till staten, vars uppgift är att garantera den bestående ordningen (Miliband 1970, s. 65). Både Marx och Engels menade enligt Miliband,

"att statsmakten i ett kapitalistiskt samhälle framför allt var ett instrument för maktutövning för en styrande klass, vilken i sig definierades med utgångspunkt från dess ägande och kontrollerande av produktionsmedlen." a. a., s. 13)

Elwin och Eckhoff ställde var för sig frågan om de lägre skiktens överrepresentation bland straffade kunde förklaras av lagens klasskaraktär. Enligt de tolkningar som här givits av uttrycket "lagen är en klasslag", kan frågan inte enkelt besvaras. Det går inte att säga, att så

och så mycket av brottsligheten förklaras av lagens klasskaraktär. Att lagen är en del av klassamhället måste i stället tas som givet i undersökningen. Lagen, som den är, bildar den bakgrund mot vilken variationer i lagtillämpningen och andel straffade från olika skikt får studeras.

Upptäcktsrisk och klassposition

Givet lagens eventuella klasskaraktär, kan då tillämpningen av lagen bidra till förklaringen av att lågstatuspersoner dominerar bland straffade? En förutsättning för lagtillämpning överhuvud är att lagöverträdaren eller brottet upptäcks och sedan rapporteras till polisen. Den roll som polisen själv spelar vid upptäckt av brott behandlas först i nästa avsnitt.

Varje modern grundbok i kriminologi påpekar, att alla brott inte upptäcks eller polisanmäls. Vissa författare menar, att särskilt de högre samhällsskikten åtnjuter en hög immunitet mot upptäckt och lagföring. Flera förklaringar har angivits till detta förhållande. Hög social ställning innebär bl.a.:

a. en prägel av respektabilitet, som skyddar mot misstanke (Eckhoff a. a., s. 67),

b. större tillgång till privata sfärer, som hindrar insyn (Chapman 1968, s. 56 ff.),

c. makt över andra människor, som i sin beroendeställning är rädda för att göra anmälan om brottslighet, och

d. större möjligheter att dölja och klara upp brott inom institutioner som affärsföretag, universitet, kyrka och försvarsmakt (Chapman a. a., s. 64).

Alla dessa påståenden kan stödjas av ett betydande antal exempel. Problemet är att stödet består just av *exempel*. Dennis Chapman, bland andra, använder anekdoter och journalistiskt material i sin genomgång. Härigenom kan påståendena visas vara ganska rimliga som hypoteser. Det finns dock hos Chapman inte något försök att mer systematiskt söka uppskatta mängden dold brottslighet i de övre samhällsskikten. Det är troligt, att de högre klasserna åtnjuter stort skydd mot upptäckt och anmälan vad gäller brott förknippade med näringslivet. Det är inte lågstatuspersonerna som drar nytta av den begränsade insynen på kontor och i styrelserum. Vad gäller mer

traditionella vålds- och förmögenhetsbrott är kanske skillnaden i sannolikheten för upptäckt och anmälan inte så stor. Även lågstatuspersoner begår ofta brott på platser skyddade för insyn, och stöld på arbetsplatsen leder ofta till avsked utan polisinblandning. Chapman påpekar också, att skydd från institutioner ibland gäller samtliga, oavsett social status.

Ett annat problem är att brott begångna inom privata sfärer ibland inte är brott då de begås privat. Berusning på allmän plats kan leda till polisingripande men inte om det sker i hemmet. (Fylleri är avkriminaliserat i Sverige sedan 1977). Det är sedan en annan sak, att möjligheterna att supa i en trevlig hemmiljö påverkas av samhällsklass.

Det verkar svårt att säga något definitivt om upptäcktsrisk och social status. Mer data skulle behövas. De stora skillnaderna i de övre samhällsskiktens favör finns troligen inom brottsområden, som är reserverade för dessa skikt. De som har uppehållit sig vid frågan om den olika sannolikheten för upptäckt och anmälan beroende av social status har inte behandlat hur mycket dessa faktorer kan tänkas förklara.

Lagtillämpningens klasskaraktär – polisen

Mycket har skrivits om polisens urval av lagöverträdare. Särskilt selektionen vad gäller klasstillhörighet har ofta betonats. Olika förklaringar har givits till varför polisen i sitt arbete missgynnar lagöverträdare från de lägre samhällsskikten. Innan dessa förklaringar diskuteras, skall några förutsättningar för polisens selektiva lagtillämpning tas upp.

Den mycket omfattande brottsligheten i vår typ av samhälle tvingar polisen att prioritera arbetsuppgifterna utifrån begränsade resurser (jämför Chambliss ovan). Det finns ett oerhört stort antal regler, som polisen, om den vill, kan tillgripa. Det räcker att erinra sig alla ordningsstadganden rörande hälsovård, offentliga nöjeslokaler och fordonstrafik.

Den dubbla uppgiften – att lösa brott och att förebygga brott – ger polisen en nästan oinskränkt möjlighet att själv välja hur resurserna skall fördelas. Framför allt uppgiften att förebygga brott, vilket historiskt sett är en sen målformulering, ger polisen stort utrymme i urvalet av lagöverträdare (Parks 1976, s. 129 ff.).

Om förutsättningarna föreligger för en selektiv lagtillämpning från polisens sida, måste då detta leda till att särskilt personer från lägre samhällsskikt missgynnas? Några av de vanligaste förklaringarna till att det skulle förhålla sig så är de följande:

a. Ingripanden från polisens sida beror delvis på den tilltalades uppförande gentemot polisen – uppförande som i sin tur är klassrelaterat (Piliavin & Briar 1975, s. 214 ff.; Chambliss 1975, s. 71 ff.).

De som är oartiga och trotsiga mot polisen riskerar oftare att tas till polisstationen och anhållas. Det är särskilt pojkar från lågstatusskikt som har sådan hållning mot polisen, som i sin tur stärks i sin uppfattning att pojkarna verkligen är dåliga. På dessa förväntningar svarar pojkarna med ännu mer utmanande beteende.

b. Polisen patrullerar nästan uteslutande i områden med stor andel lågstatuspersoner och där främst traditionella våld- och tillgreppsbrott begås.

Den gängse bilden av brottslingen är den av en lågstatusperson. Polisen letar därför i områden där sådana personer kan förväntas finnas och upptäcker inte heller sällan brott. Så länge polisen undviker högstatusområden, kommer polisen inte heller att rapportera någon brottslighet därifrån. Polisarbetet bekräftar sig självt.

c. Polisens utbildning och resurser har ännu inte kunnat anpassas till den moderna högstatusbrottsligheten.

Flera brottstyper som tilldragit sig större officiellt intresse på senare år är ganska komplicerade att reda ut och avslöja. Det kan gälla skatte- och valutabrott, miljöbrott och brott mot arbetarskyddsbestämmelser. Polisens inriktning har inte hunnit ändras i takt med att dessa brottstyper uppmärksammats. Som exempel kan nämnas polisintendent Kurt Nyblom som 1976 i TV i programmet *Rikets Affärer* uttalade, att han önskade sin efterträdare tillgång till flera goda skatteexperter, så att man skulle kunna ta itu med den organiserade brottsligheten.

d. Polisen är korrumperad, vilket gynnar lagöverträdare från de högre skikten som kan betala för att slippa undan.

En federal utredning i USA kom till slutsatsen, att det förekom ett system med mutor och bestickning, som inte kunde bortförklaras som exempel på enskilda polismäns ohederlighet. Korruptionen ägde rum på alla nivåer. Mutor var dock vanligare vid vissa typer av brott som illegalt spel. Korruptionen var inte begränsad till mutor från högsta-

tuspersoner och den organiserade brottsligheten, men förefaller mest ha gynnat dessa kategorier (Knapp Commission 1975, s. 137 ff.). Uppseendeväckande bevis på poliskorruption ges också av en tidigare chef för New York-polisen i en aktuell beskrivning (Murphy & Plate 1977).

e. Polisen är beroende av samhällets mäktiga för resurser och tjänster, och undviker därför att företa undersökningar av de högre samhällsskikten (Chambliss & Seidman 1971, s. 269).

Beroendet av politikerna för tjänster är speciellt stort i bl.a. USA. De högre polischeferna måste där ha stöd från en politisk organisation för att kunna nomineras till val till sitt ämbete. Polisen undviker också att ta itu med lagöverträdare av hög social status för att slippa bråk och extra arbete. Överklasspersonen vet att på alla sätt tillvarata sina rättigheter och att ställa till obehag för den alltför nitiske polismannen.

f. Polismännen har en auktoritär personlighet, vilket bl.a. innebär förakt för svaga och misstänksamhet mot minoritetsgrupper.

En undersökning av polismäns attityder har företagits av Gunilla Cedermark (Cedermark & Klette 1973, s. 141 ff.). Resultaten visar klara drag av auktoritär personlighet hos en stor del av poliskåren. Cedermark är dock obenägen att dra några slutsatser på grundval av attitydtestet (a. a., s. 151).

Det finns andra sätt på vilka polisen påståtts arbeta till fördel för de högre samhällsskikten. Likaså kan många fler exempel och forskningsresultat anföras som stöd för påståendena. De exempel som givits räcker för en diskussion om hur stort inflytande polisen har på de straffades fördelning efter social status. Först skall emellertid ett par påpekanden göras om polisundersökningarnas tilllämplighet för förklaringen av vilka som lagförs för "grövre brott" i Sverige.

Huvuddelen av polisundersökningarna är nordamerikanska. Resultaten kan inte alltid sägas gälla för Sverige. Det politiska valet av polischefer har ingen direkt motsvarighet här, och undersökningar om den svenska polisen liknande Knapp-kommitténs har inte utförts. Uppdelningen på olika bostadsområden efter socialgrupp är heller inte fullt så utvecklad i Sverige som i USA.

Flera studier om polisens selektiva lagtillämpning har rört lindrigare brott som fylleri och förargelseväckande beteende. Hur urvalet av t.ex. fyllerister har skett är naturligtvis mycket intressant, men sådan information är inte direkt användbar för att förstå vilka som straffas

för "grövre brott". Undersökningar om hur polisen genom ingripanden håller ordning i slumområden handlar dessutom mest om olika behandling *inom* lågstatusgrupper (se t.ex. Bittner 1975, s. 197 ff.).

En annan grupp beteenden, där polisens mycket varierande praxis påvisats och där lagöverträdarens klassbakgrund kan tänkas spela in, är sedlighetsbrotten. Det gäller särskilt behandlingen av prostituerade och homosexuella. Här igen är undersökningarna mindre intressanta för att förklara utvecklingen av antal straffade i Sverige. Till skillnad från i många andra länder är dessa beteenden inte kriminaliserade hos oss.

Med dessa reservationer kan förklaringsvärdet hos de olika faktorer som antagits påverka polisens arbete diskuteras. Det allmänna omdömet måste då bli, att faktorerna förklarar ganska lite av de straffades klasstillhörighet. Ett eller två viktiga undantag finns dock. Några olika skäl, som delvis hänger samman, skall ges till varför undersökningarna om polisens arbetssätt inte är till så stor hjälp för förklaringen av social status hos kriminalregisteranteckнade.

a. Polisens möjlighet till selektion av lagöverträdare begränsas väsentligt av att de flesta brott, som kommer till polisens kännedom, utgörs av anmälningar från allmänheten. Leif Persson framhåller i en genomgång av polisens inverkan på brottsregistreringen:

"Det bör betonas att de av polisen upptäckta brotten, spaningsbrotten, antalsmässigt utgör en marginell företeelse jämfört med anmälningsbrotten" (Persson 1972, s. 67).

Tillgreppsbrott, bedrägeribrott och misshandel utgör en klar majoritet av de brott som legat till grund för anteckning i kriminalregistret. Den absolut övervägande delen av dessa brott har kommit till polisens kännedom genom anmälan från privatpersoner och inrättningar som affärer, banker och postkontor. Om polisen i stor utsträckning sysslar med att finna gärningsmän till de brott som anmäls av allmänheten, så begränsas avsevärt polisens möjligheter att påverka urvalet av officiella lagöverträdare.

Detta för selektionsproblemet delvis tillbaka till frågan om allmänhetens roll, vilken tidigare behandlats. Här skall bara tilläggas något om vilka faktorer som styr anmälningsbenägenheten. Persson har funnit, att vid förmögenhetsbrott mot hushåll är förekomst av försäkring och skadans storlek de viktigaste faktorerna. Tillsammans förkla-

rar de en tredjedel av anmälningsbenägenheten (Persson 1977, s. 70–72).

Att de flesta brott av vissa typer rapporteras genom allmänhetens försorg, säger egentligen inget direkt om vilka som grips för brott av dessa slag. Uppklaringsprocenten är låg, särskilt för stöld, varför det är viktigt att veta hur gripande och anhållan går till. Om detta ger Persson visst besked i en undersökning om inbrottstjuvar gripna inom Stockholms polisdistrikt 1974 och 1975. Av de gripna hade uppskattningsvis drygt 90 % tagits på bar gärning eller flyende fot respektive påträffats med stulet gods, vanligen i samband med fordonskontroller (Persson 1976, s. 6). Huruvida det är någon speciell kategori som grips i samband med fordonskontroller är svårt att direkt veta. De faktorer som påverkar vilka inbrottstjuvar som grips är troligen mindre intressanta i en undersökning om gärningsmännens klasstillhörighet. Åtminstone vuxna som begår inbrott i större omfattning lär högst undantagsvis tillhöra de högre samhällsskikten.

b. Polisens urval av lagöverträdare styrs främst av faktorer andra än sådana som har att göra med de misstänktas sociala status. I en undersökning av polisen i några större städer i USA försökte Donald Black finna vilka faktorer som påverkade polisens rapportering av brott och misstänkta. Black nämner bland faktorerna såväl anmälarens sociala status som hans uppträdande gentemot polisen.

Andra faktorer föreföll emellertid ha större betydelse vid brottsrapporteringen. Brottets svårhetsgrad, mätt med straffskalorna i lagen, spelar kanske den största rollen. Polisen tar också i hög grad hänsyn till offrets önskemål om ingripande. Detta stöds också av en svensk undersökning av anmälan i samband med lägenhetsbråk (Danielsson & Svensson 1978, s. 71 f.).

Slutligen ökade polisens benägenhet att rapportera, då det sociala avståndet mellan anmälare och gärningsman var stort, dvs. om de inte kände varandra, kom från olika folkgrupper etc. (Black 1970). Persson, som citerar Blacks resultat, finner också att selektionen på polisnivå styrs av liknande faktorer, som alltså inte behöver innebära att lågstatuspersoner blir överrapporterade (Persson 1972, 68 f.).

c. Undersökningar om polisens inverkan på brotts- och brottslingsstatistiken försöker sällan uppskatta storleken av denna inverkan. Detta är en allmännare formulering av den kritik mot undersökningarna som här behandlats.

Ett vanligt tillvägagångssätt är att påvisa några fall där polisens

värderingar spelat roll för vilka lagöverträdare som kommer att straffas, och sedan påstå att polisen i sitt arbete skapar kriminalstatistiken. Det saknas i allmänhet försök att ge rätt proportion åt polisens del i den offentliga bilden av brott och brottslingar.

Barry Hindess tar upp denna svaghet i en kritik av Aron Cicourels arbeten om hur polisen genom skönsmässiga och fördomsfulla klassificeringar formar en speciell bild av ungdomsbrottsligheten.

"Cicourel tycks inte bry sig om vikten eller omfattningen av denna klassificering genom godtyckliga avgöranden i förhållande till den slutliga tabelluppställningen. För vilka kategorier uppstår dessa svårigheter? Hur stor andel av samtliga fall måste avgöras på detta sätt: 0,01 procent, 5,0 procent , 95 procent? Om det sista gäller är uppenbarligen den slutliga tabelluppställningen värdelös; om däremot det första, så är godtycklig klassificering försumbar som felkälla i den aktuella tabellen" (Hindess 1973, s. 18).

Cicourels undersökning, som inte främst handlar om urval av lagöverträdare efter social status, bygger på en jämförelse mellan polisen i två städer i Kalifornien. Vad Cicourel framför allt vill visa är, att polisen i stor utsträckning arbetar med färdiga situationsbeskrivningar, som får tjäna som enkla kategorier när mångtydiga handlingar skall åtgärdas och statistikföras. Dessa färdiga kategorier kan också variera mellan olika polisdistrikt beroende av organisation och lokala traditioner (Cicourel 1968).

Hindess' kritik av Cicourel är därför inte helt rättvis. Kritiken gäller dock för ganska många som skrivit om den officiella reaktionen mot olika grupper lagöverträdare. Det är förstås inte så, att lagtillämpningen inte skulle spela någon roll vid selektionen av lagöverträdare, utan att den *kvantitativa* betydelsen av myndigheternas ingripanden inte bedöms.

d. Polisens arbete kan ibland innebära en underrapportering av lågstatusbrott. De som skrivit om polisens inverkan på selektionen av lagöverträdare efter social status, har så gott som alla velat peka på en partiskhet till förmån för högstatusgrupper. En systematisk genomgång av hur polisen arbetar får emellertid inte utesluta möjligheten att brott i de lägre samhällsskikten inte åtgärdas.

Polisen ser mycket sin uppgift som att hålla ordning och att skydda hyggliga medborgare från starkt stötande brottslighet (Bittner 1975). Brottslighet som inte går ut över den välanpassade behöver därför inte nödvändigtvis åtgärdas. Följaktligen kan polisen se genom

fingrarna då medlemmar av invandrargrupper har interna uppgörelser, då lågstatuspersoner bestjäl och misshandlar varandra, eller då getto-ungdom knarkar men håller sig inom sin stadsdel. David Gordon frågar sig varför polisen överhuvud ingriper mot brottslighet som riktas uteslutande mot invånarna i slummen. I början av seklet i USA underlät ofta polisen att ta itu med brott i städernas slumområden. Det var först sedan brotten börjat "flytta ut", som polisen ordentligt grep sig an sluminvånarna. (Gordon 1975, s. 43).

Kritiken av ett antal polisundersökningar rörande urval av lagöverträdare innebär inte ett "försvar" av polisen. Genomgången förnekar inte, att polisen ibland går efter person i stället för efter gärning. Varje forskningsresultat som påvisar en aldrig så liten partiskhet i lagtillämpningen är ju mycket viktig från rättssäkerhetssynpunkt.

Den kritik som tagits upp är heller inte oförenlig med påståenden om avsevärt polisgodtycke i lagtillämpningen. Många orättvisor kan förekomma utan att detta förändrar den verkliga klassammansättningen hos de rapporterade lagöverträdarna. Om polisen skulle låta varannan lagöverträdare köpa sig fri, oavsett social status, påverkas endast den totala nivån straffade.

Hur skall sammanfattningsvis polisens inverkan på selektionen av lagöverträdare efter samhällsskikt bedömas? Frågan har ställts för män som övertygats om "grövre brott" i Sverige under 1900-talet. – Två faktorer tycks spela en avgörande roll för sannolikheten att bli misstänkt för brott hos polisen. Det gäller brottstyp och brottsbelastning.

De personer som antecknats i kriminalregistret har till allra största del dömts för stöld, våldsbrott, bedrägeri, rattfylleri eller värnpliktsvägran. Stöld är det klart dominerande brottet. Den bild som kriminalregistret ger av den "grövre brottsligheten" i landet skulle uppenbarligen bli en annan med en alternativ inriktning av polisens resurser.

Inriktningen på främst traditionella vålds- och förmögenhetsbrott är inte given. En satsning på t.ex. skattebrottsligheten skulle ge en annan bild av den "grövre brottsligheten" i domsstatistiken. Ett brott som rattfylleri är ganska väl representerat i kriminalregistret. Det skulle emellertid kunna få en mycket mer framskjuten plats. Antalet rattfylleri- och rattonykterhetsfall i landet har i en undersökning skattats till tre miljoner per år. (Persson 1978, s. 112). Lagförning av alla som begått brott av denna typ skulle drastiskt ändra bilden av

brottslighetens nivå och troligen också av lagöverträdarnas sociala bakgrund.

Av dem som begår en stöld är det bara en liten del som blir kända hos polisen. Carlsson har antagit, att den faktor som främst påverkar sannolikheten för upptäckt och dom vid stöld och andra något allvarligare brottsbalksbrott är den enskildes brottsbelastning (Carlsson 1975). Just vid den låga upptäcktsrisk som föreligger vid flera brottsbalksbrott talar sannolikheten för att de som begår upprepade brott så småningom åker fast. En sannolikhet att klara sig från upptäckt på 0,9 vid ett givet brott, minskar totalt sett till 0,3 om någon tänkt sig begå tio brott.

Persson har i sin undersökning om inbrottstjuvar i Stockholm funnit stöd för Carlssons antaganden. "Sannolikheten att en person blir bunden till ett inbrott är en funktion av hur många inbrott han faktiskt gör" (Persson 1976 a, s. 5, betonat i originalet).

Att brottsbelastning spelar en stor roll för upptäckt och dom utesluter inte att polisens arbete kan ha betydelse för vilka som lagförs. Polisens bilpatrullering, användning av spaningsregister över tidigare misstänkta och principer för fordonskontroll kan påverka urvalet av också högbelastade. Vad som gäller för vissa kategorier inbrottstjuvar behöver heller inte vara sant för andra lagöverträdare, vilket Persson också framhåller (a. a., s. 49).

Brottsbelastning och brottstyp (även i meningen svårhetsgrad) tycks i ganska hög grad bestämma vilka som blir kända hos polisen. Sedan hänsyn tagits till dessa två faktorer är utrymmet för polisens urval av lagöverträdare begränsat. Det gäller urval på grundval av klasstillhörighet lika väl som andra faktorer. Att polisen av olika skäl inriktar sig på vissa typer av traditionella vålds- och förmögenhetsbrott ger emellertid till resultat en klar överrepresentation av lågstatuspersoner bland de kända lagöverträdarna.

Lagtillämpningens klasskaraktär – åklagarmyndigheten och domstolarna

Åklagarmyndighetens effekt på urvalet av lagöverträdare har indirekt redan behandlats. Inriktningen av polisens arbete bestäms till del av åklagaren och tvärt om.

Litteraturen på området är liksom då det gäller polisen nästan uteslutande nordamerikansk. Det "köpslående" som försiggår mellan advokat och åklagare i USA har ingen direkt motsvarighet i Sverige (Andenaes 1968, s. 10). Åklagaren i USA har också i vissa lägen större möjlighet att undlåta åtal. De undersökningar som skildras i litteraturen är därför inte alltid tillämpliga för antaganden om situationen i Sverige. Någon mer systematisk kunskap saknas för svenska förhållanden.

Frågan om vad som bör betraktas som "tillräcklig bevisning" bör möjligen nämnas i en diskussion av åklagarens inflytande på urvalsprocessen. Åklagaren skall bilda sig en uppfattning om bevisen är tillräckligt starka för att den misstänkte skall kunna fällas av domstol. I några speciella fall under de senaste åren, där personer med hög status varit misstänkta för brott, har åklagare undlåtit att gå vidare till domstol just med hänvisning till att tillräcklig bevisning saknats. Att åtal av kända personer i hög ställning mött starkt motstånd i samhället, har vissa åklagare också fått erfara.

Vad gäller advokaterna – som här inte skall tas upp närmare – är det framför allt klienternas betalningsförmåga som skulle kunna spela roll i detta sammanhang. Misstänkta med god ekonomi har möjlighet att skaffa den bästa advokathjälp. Vilken effekt detta har på sannolikheten att bli frikänd eller få ett lägre straff är svårt att uppskatta.

Mot domarkåren anförs ibland, att dess representanter i mycket hög grad kommer från de högre samhällsskikten, och därför tenderar att se mildare på överklassens brott (Elwin m.fl. 1975, s. 265). Det språk som förs av domaren liksom av övriga jurister i rätten sägs likaså gynna dem med högre utbildning (Om lågstatuspersoners språkliga handikapp gentemot olika kontrollmyndigheter handlar Pockettidningen R 1973:6).

Vilka undersökningar finns då som belyser frågan om förekomsten av klassdomar? Bevisen för varierande domspraxis i allmänhet är många. Hood och Sparks citerar en FN-rapport:

> "Varierande grad av olikhet och inkonsekvens i den dömande processen förekommer obestridligen i de flesta länder, och detta har en tendens att skapa missaktning och rent av förakt för lagen" (Hood & Sparks 1973, s. 115).

Av de undersökningar Hood och Sparks granskar, är det dock ingen som direkt studerar inverkan av den åtalades klasstillhörighet. Indi-

rekt förekommer denna faktor när ras ingår bland de studerade egenskaperna. Aubert summerar, att "rasegenskaper tycks spela in i amerikanska rättsfall" (Aubert 1972, s. 213).

I Sverige har gjorts en mindre undersökning om social status och dom i trafikmål. Enligt författarna visar studien, att över- och medelklassen mer sällan åtalades och fick mindre kännbara straff än arbetarklassen. Sambandet förefaller delvis förklaras av möjligheten att skaffa advokat. (Olofsson & Jönsson 1969, s. 37–39)

Resultaten av trafikdomstudien är intressanta, men måste betraktas som osäkra. Faktorer som bibrott och tidigare brottslighet kan ha spelat in. Antalet undersökta fall är också i vissa fall mycket små. I en annan svensk undersökning om en typ av trafikbrott, vållande till annans död, hittades inget samband mellan domarnas inställning och de åtalades socialgrupp (Jarbrant & Westin 1970).

Det är svårt att göra bra undersökningar om sambandet mellan klass och dom. Aubert visar i sin undersökning av över 2 000 domar i Norge, att misstänkta från de lägre samhällsskikten löper större risk att dömas till hårda straff. Skillnaden mellan skikten minskar dock ju mer sådana faktorer konstanthålls som tidigare domar och brottstyp. Så småningom återstår ett mycket litet antal fall som är jämförbara. Ett intryck av svag tendens till klassdomar kvarstår emellertid när alla faktorer beaktats (Aubert 1972, 201–213).[2]

De få undersökningar som gjorts har alltså inte kunnat påvisa, att domstolarna i någon större utsträckning tar hänsyn till den åtalades klasstillhörighet. Aubert påpekar emellertid, att ett djupare problem är förknippat med studier av orättfärdiga element i den dömande processen. Det är svårt att vid jämförelsen hålla alla rättsligt betydelsefulla faktorer konstanta. Samtidigt står forskaren inför det rättsfilosofiska problemet att det är domstolarna som bestämmer vilka faktorer som skall vara relevanta när en dom fastställs.

[2] En undersökning av barnavårdsnämndens åtgärder mot unga lagöverträdare i Stockholm kan nämnas i detta sammanhang. Resultaten visar bl.a. att lagöverträdarens socialgrupp hade på sin höjd en marginell betydelse för att förklara barnavårdsnämndens beslut. Det var pojkens eller flickans missbruk eller brottslighet som ledde till åtgärder, snarare än att myndigheterna reagerade på lagöverträdarens sociala bakgrund (Janson 1977). Undersökningen, som också innehåller en teoretisk diskussion om selektionsprocessen, berör delvis minderårigas brottslighet, och tar inte upp frågan hur lagöverträdaren blir känd hos polisen.

"Vad som utgör rättsligt relevanta egenskaper är inte en sociologisk utan en juridisk fråga. Om tvivel råder måste frågan avgöras med juridiska metoder. Enligt tongivande rättsfilosofiska uppfattningar utgör domstolarnas praxis och domarnas ideologi själva kriteriet på rättslig giltighet. Domstolarna kan i viss bemärkelse 'do no wrong'. Vad domstolarna anser är enligt definitionen avgörande för vad som är rättsligt bindande, också för vad som är rättsligt relevant vid straffutmätningen" (a. a., s. 214).

Straffsystemet och klassposition[3]

Enligt Elwin riskerar åtalade från lägre samhällsskikt hårdare straff på grund av det prognostänkande som uttrycks i lagen (Elwin 1975, s. 266). I brottsbalken står tydligt, "att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället" (Brottsbalken 1:7). Som stöd för sitt påstående anför Elwin domsstatistiken som visar, att personer dömda för grov stöld oftare får en frihetsberövande påföljd än de som dömts för grov förskingring – ett brott vanligare i de högre samhällsskikten (Elwin m.fl. 1975, s. 135).

Skillnaden i påföljder för stöld och förskingring förklaras nu delvis av skillnader i återfall. De som fällts för stöld har oftare återfallit än de som fällts för förskingring. Genom det prognostänkande som följer synen på återfall, får de som begått stöld totalt sett mer ingripande påföljder.

I återfallsstatistiken är det möjligt att kontrollera, om påföljderna är olika också för dem som första gången döms för stöld respektive förskingring (SCB: Återfall i brott 1966–1971). Statistiken visar, att de som fälls för stöld oftare får skyddstillsyn än de som döms till förskingring, vilka oftare får villkorlig dom. Dessutom är fängelse något vanligare för dem som döms för förskingring, fast antalet som får denna påföljd är litet för båda kategorierna.

Av dessa siffror går det dock inte att direkt dra slutsatsen, att domstolarna skulle gynna lagöverträdare från de högre samhällsskikten. Återfallsstatistiken över första gången dömda tar tyvärr varken hänsyn till åtalsunderlåtelser för "grövre bortt" eller till brott som konstaterats innan personen fyllt 15 år. Personer med "dolda" återfall

[3] Detta avsnitt hör egentligen till avsnittet om lagens karaktär, men behandlas här i anslutning till domstolarnas betydelse.

är särskilt vanliga bland dem som döms för stöld. Det kan därför vara så, att det är den tidigare brottsligheten – som domaren men inte statistiken har reda på – och inte klasstillhörigheten, som avgör påföljden.

Detta skall inte ses som något försvar av att domstolarna utmäter hårdare påföljder vid återfall. Denna praxis har åtminstone tidigare haft stöd i lagen. Särskilda bestämmelser har gällt för straffhöjning vid återfall i brottsbalksbrott och tidigare framför allt vid tillgreppsbrott. Den sista, direkta bestämmelsen togs bort den 1 april, 1976.

Fortfarande höjs straffet vid återfall också om brottens svårhetsgrad förblir konstant. Det är tveksamt om det finns stöd i lagen för detta. Avskaffandet av regeln om straffhöjning vid återfall lämnade domstolarna i osäkerhet om vad som nu egentligen gällde (Victor 1976, s. 257 f.). Straffskärpning vid förnyad brottslighet kan ses som en konsekvens av de "undantagsregler" som finns för förstagångsdömda. Fängelse kan nämligen ersättas med villkorlig dom eller skyddstillsyn om kraven på god prognos är uppfyllda och om någon mer ingripande påföljd inte är påkallad (Heckscher 1976, s. 285).

Att återfall ger straffhöjning – med eller utan stöd i lagen – innebär i realiteten att straffsystemet har klasskaraktär. De som upprepade gånger hamnar inför domstol kommer mycket sällan från de högre samhällsskikten. De högstatuspersoner som döms återfaller vanligtvis inte, och klarar sig därför med villkorlig dom eller ett kort fängelsestraff på öppen anstalt. Påföljdernas individualpreventiva inriktning medför, att alla, oavsett social status, i allmänhet kan räkna med ett icke-frihetsberövande straff första gången för flera typer av brott. Straffsystemet visar sig åter formellt oantastligt genom att inte öppet favorisera någon speciell grupp.

På ytterligare en punkt har straffsystemet tidigare mycket klart missgynnat personer utan pengar. Det gäller bestämmelserna om bötesförvandling. I början av seklet kunde så många som 16.000 personer få avtjäna fängelsestraff under ett år därför att de inte kunnat betala sina böter. I en sådan belägenhet hamnade knappast någon från de högre samhällsskikten. Enligt förslag av en statlig utredning 1975 skall bötesförvandlingen avskaffas (SOU 1975:55). Förslaget har dock ännu 1978 inte lett till någon lagändring.

Brottslighetens inverkan på klassposition

Eckhoff menade, att låg status hos straffade ibland kunde vara en följd av brottsligheten. "Det kan tänkas att personer, som blir registrerade som kriminella och eventuellt straffade, av den orsaken glider nedåt på den sociala rangskalan" (Eckhoff 1969, s. 67). Detta skulle alltså vara en anledning till att lågstatuspersoner är överrepresenterade bland straffade.

Det är svårt att ge något bestämt svar på detta antagande om brottslighet och social rörlighet. Egentligen fordras en mycket noggrann undersökning av tidsföljden mellan verklig brottslighet, domar och påföljder, levnadsförhållanden i övrigt och statusförändringar. Sådana data saknas i det material som ligger till grund för denna undersökning. Däremot finns uppgifter om såväl faders som egen socialgrupp, vilket tillåter vissa slutsatser om social rörlighet hos straffade.

Urval i lagtillämpningen – kön och ålder

Om det är så, att den sneda klassfördelningen bland straffade påverkas av lagtillämpningen, gäller då detta även de straffades sammansättning efter kön och ålder? Dessa två faktorer särskiljer straffade mer än klasstillhörighet. Det har i litteraturen diskuterats om också den skeva köns- och åldersfördelningen är ett resultat av lagtillämpningen. Denna fråga har dock i mindre grad upptagit dem som velat påvisa hur rättsväsendet väljer ut speciellt lågstatuspersoner. Det är därför oklart om dessa forskare anser, att varje skillnad mellan straffade och icke-straffade skall förstås i ljuset av lagtillämpningsprocessen.

En undersökning av statistikens tillförlitlighet vad gäller förhållandet mellan dömda och verkliga lagöverträdare bör förstås studera också andra faktorer än klassposition. Det har inte gjorts i denna genomgång. Det skulle föra för långt att gå igenom hur varje faktor som särskiljer straffade från icke-straffade kan tänkas vara ett resultat av lagtillämpningen. De flesta reservationer som här framförts mot att den sneda klassfördelningen hos straffade skulle bero på urvalsprocesser snarare än på skillnader i beteende, gäller också för de övriga faktorerna. Vad gäller frågan om könsfördelningen, så är den inte

direkt aktuell för denna undersökning, som endast behandlar straffade män. Faktorer som påverkar åldersfördelningen kommer delvis att behandlas längre fram.

Sammanfattning och slutsatser

Den fråga som ställts i detta kapitel är om lagen och lagtillämpningen verkar till nackdel för de lägre samhällsskikten. Svaret på frågan är väsentligt för tolkningen av den officiella statistiken och andra uppgifter över dömda för "grövre brott". Säger statistiken och uppgifterna från låginkomstutredningen något om skillnader i brottsbenägenhet i olika samhällsskikt, säger de snarare något om rättsväsendet, eller säger de kanske ingenting alls av kriminalpolitiskt värde?

Sammanfattningsvis pekar genomgången mot att klassposition spelar en relativt underordnad roll för selektionen av lagöverträdare. De straffade är, under vissa bestämda förutsättningar, i stort sett representativa för personer som begått något allvarligare brott.

Den första förutsättningen för att denna generalisering skall anses gälla är, att lagen tas för given. Lagen är den bakgrund mot vilken urvalet av lagöverträdare för olika typer av ingripanden får bedömas. Att likheten inför lagen ofta framstår som endast formell då stora skillnader råder i människors livsvillkor, får anses tillhöra förutsättningarna i vårt samhälle.

Den andra förutsättningen gäller begränsningen till vissa brottstyper. Polisen och åklagarmyndigheten är i sitt arbete främst inriktade på traditionell vålds- och förmögenhetsbrottslighet samt på vissa trafikbrott. Denna inriktning svarar delvis mot allmänhetens krav och förväntningar. Att resurserna koncentreras till vissa typer av brott i stället för andra får i sin tur effekt på klassammansättningen i den straffade populationen. Inriktningen på stöld och våld ger fler lagöverträdare från de lägre samhällsskikten än om t.ex. skattebrott skulle prioriteras.

Två reservationer måste också fogas till påståendet att lagöverträdarens klasstillhörighet spelar mindre roll vid selektionen inom rättsväsendet. Genomgången har steg för steg tagit upp de olika led i rättsskipningen som kan tänkas påverka urvalet av lagöverträdare. Det finns en risk med detta stegvisa förfarande. De små variationerna till nackdel för lågstatuspersoner som i alla fall konstaterats, tenderar

att försvinna. De ofta ganska grova instrument som står till samhällsvetarens förfogande för att mäta likhet inför lagen, kan också missa mycket av de mer subtila medel genom vilka diskriminering sker. Sammanlagt kan de små skillnaderna i lagtillämpningen på olika nivåer ge ett märkbart slutresultat.

Polisens roll i urvalet av lagöverträdare har diskuterats främst utifrån dagssituationen. Det kan inte uteslutas att polisens arbete tidigare haft större betydelse för frågan vem som lagförs för "grövre brott". I en undersökning från USA om sambandet mellan brottslighet och klasstillhörighet konstateras, att sambandet är lågt och att det förefaller ha minskat under de senaste 40 åren. Som en möjlig förklaring framhålls, att de lagtillämpande myndigheterna verkligen blivit mer opartiska i behandlingen av misstänkta (Tittle, m.fl. 1978).

Det är slutligen möjligt, att en analys av detta slag av lagens och lagtillämpningens klasskaraktär är ganska ofruktbar eller överflödig. De som hårdast drabbas av straffapparaten, de som återfinns i arrestlokalerna och på de slutna anstalterna, är med få undantag låg-statuspersoner. Oavsett orsakerna till detta, så är fångarnas sociala sammansättning ett faktum. Vad exakt det är i lagen eller lagtillämpningen som ger denna speciella bild av de straffade är i en mening likgiltigt. Slutresultatet är i alla fall klart. De som utsätts för upprepade och hårda straff är inte något slumpmässigt urval av alla som begår brott eller på annat sätt uppsåtligt skadliga handlingar. Det är en liten del av dessa, nämligen de mest störande, de oregerliga, de som öppet och upprepat trotsar vedertagna regler för uppförande, de som inte kan hålla måttan – inte ens i sin brottslighet, de utanförstående som inte kan nås av andra och finare medel för kontroll.

Lagen kan inte förväntas vända sig mot främst de skadliga beteenden som förekommer i de högre samhällsskikten. I den mån det finns abstrakta lagparagrafer, så är frågan om skada och skuld nästan alltid öppen för förhandling. Mycket få hamnar i fängelse för miljöbrott, brott mot lagar om arbetarskydd eller olika former för konsumentbedrägeri. (För en kort sammanställning över utdömda straff för denna typ av brott, se Pockettidningen R 1978:6, s. 118.)

Inte heller skall det förväntas att fängelserna skall fyllas med ett socialt representativt stickprov ur normalbefolkningen – detta igen oavsett omfattande brottslighet och andra uppsåtligt skadliga beteenden som begås av människor i allmänhet. Den någorlunda välanpassade medborgaren kan ganska lugnt ägna sig åt snatteri, stöld från

arbetsplatsen, skattefusk, försäkringsbedrägeri, fortkörning och svartbygge. Han gör det i förvissningen att många andra hyggliga medborgare hänger sig åt samma brott. Risken att få ett strängare straff är minimal. (Undantag gäller delvis för rattfylleri och värnpliktsvägran). Det rör sig ju om brott som visserligen kan vara både skadliga och kostsamma för samhället, men som ändå inte sticker i ögonen. Det som uppmärksammas och åtgärdas är hela tiden de grövsta formerna för brott som bostadsinbrott och våld på allmän plats begångna av vaneförbrytare. De brott som begås av alla eller nästan alla kan heller aldrig bli föremål för mer drastiska ingripanden. En ökning av brott som begås av folk i allmänhet, möts ofta av en teknisk reglering som försvårar brottet, eller av en straffminskning eller helt enkelt avkriminalisering.

Den stora delen av befolkningen, åtminstone i vår typ av samhälle, kontrolleras knappast främst genom strafflagen. När det gäller de grövre formerna för traditionell brottslighet upprätthålls laglydigheten på annat sätt. Kontrollen sker genom inrättningar som skola, arbete och sociala bidrag av olika slag. De flesta människor har för mycket investerat i det konventionella samhället för att ens överväga en kriminell karriär i traditionella förmögenhetsbrott.

Vad gäller inställningen till en stor del av den traditionella brottsligheten, så finns det antagligen en ganska god överensstämmelse inom befolkningen. Det gäller troligen också mellan myndigheter och "allmän rättsuppfattning". Att påstå att myndigheter och allmänhet har en ganska likartad inställning till brottslighet, kräver att ett begrepp som "falskt medvetande" inte ingår i analysen. Det falska medvetandets roll är dock en annan historia. Polis, åklagarmyndighet och domstolar tolkar nog folkmajoriteten rätt, då de framför allt ingriper mot vissa minoriteter av grovt störande lagöverträdare. Ett uttalande från en utredning om ungdomsbrottslighet från 50-talet är kanske belysande i detta sammanhang.

"På ett alltför ensidigt sätt gar samhällets åtgärder ut på att beivra brott mot ordnings- och parkeringsföreskrifter, varigenom en negativ attityd framkallas hos allmänheten. . . . Det kan exempelvis enligt vår mening ifrågasättas om inte den kår av trafikövervakare som byggts upp i Stockholm erhållit alltför begränsade, repressiva uppgifter; dess medlemmar borde med fördel kunna användas i en mera brottsförebyggande verksamhet genom bevakning av parkeringsplatser och gator till skydd mot biltillgrepp" (SOU 1959:37, s. 47).

5. Något om individuell levnadsnivå som förklaring till brottslighetens utveckling

I de två närmast föregående kapitlen diskuterades om kriminalregisterdomar främst bör ses som uttryck för *reaktion* på brott. Slutsatserna blev emellertid, att kriminalregisterbrottslighetens utveckling verkligen speglar förändringar i brottsligheten, och att de straffade i någon mening måste ses som representativa för dem som begått något allvarligare brott. Detta kunde dock hävdas bara under vissa bestämda förutsättningar vad gällde bl.a. lagarnas innehåll, allmänhetens krav och inriktningen av polisens resurser.

Analysen skall nu fortsätta med de straffades levnadsförhållanden. Dessa data skall användas för att undersöka bl.a. sannolikheten för att en person kommer att begå brott. Individens levnadsförhållanden kommer alltså att betraktas som omständigheter som påverkar hans brottslighet snarare än som något som bestämmer rättsväsendets benägenhet att ingripa.

Vilken betydelse har då uppgifterna från låginkomstutredningen för att belysa frågorna om levnadsförhållandens prediktionsförmåga och kriminalregisterbrottslighetens utveckling? Låginkomstutredningens data är uppenbarligen av annan karaktär än data om fällda för "grövre brott" under tre kvarts sekel såsom de presenterades i kapitel 2.

Kurvorna över kriminalregisterdomarna är dynamiska data på strukturnivå, dvs. de beskriver hur en företeelse hos ett samhälle förändras från år till år. Låginkomstutredningens data om levnadsförhållanden är främst av tvärsnittskaraktär, dvs. statiska. Förnyade undersökningar om människors levnadsvillkor vid en senare tidpunkt, gör även denna typ av data dynamiska. (Sådana upprepningar av levnadsnivåundersökningar har också företagits i Sverige.)

Dynamiska undersökningar av individuell levnadsnivå kan också knytas till vissa årskullar i stället för till samtliga medlemmar i sam-

hället. Analysen gäller då levnadsförhållanden som de utvecklas under kanske en hel livstid för en åldersklass.

Uppgifter om vilka som antecknats i kriminalregistret i låginkomstutredningens urval kan belysa två frågor. Den ena gäller hur många i olika befolkningsgrupper som har straffats för "grövre brott". Lagföring betraktas då som en levnadsnivåkomponent, vars frekvens i befolkningen undersöks. Den andra rör vem som straffats för "grövre brott". Detta kan belysas genom att de kriminalregisteranteckнades levnadsförhållanden jämförs med totalbefolkningens.

Figur 9 kan underlätta diskussionen om hur dessa typer av data förhåller sig till varandra. Figuren är anpassad till den kommande presentationen av de kriminalregisteranteckнade män som ingick i låginkomstutredningens urval. Den skall läsas så, att varje horisontell linje – utritad eller tänkt – utgör en individs levnad. Genom att dra lodräta linjer från individens olika åldrar till tidsaxeln, framgår vid vilken ålder individen upplevt skilda händelser och processer i samhället. (Figuren anpassad från Hammarström-Tornstam, 1975, s. 29.)

De situationer och utvecklingstendenser som angivits under tidsaxeln är kanske inte alltid de viktigaste ur brottslighetens synvinkel. Figuren visar dock principen för de resonemang som måste föras i en undersökning av brottsutvecklingen.

I stället för enskilda levnadsöden kan också samtliga födda inom ett visst intervall (en födelsekohort) studeras. De två streckade lodräta linjerna anger att kohorten födda 1924–33 nådde sin straffbarhetsålder under och strax efter andra världskriget. Andra har upplevt krigstiden under förskoleåldern, och skulle då enligt vissa forskare löpa särskilt stor risk att senare begå brott. Ett annat sätt att använda figuren är att se på alla 15-åringar. Det framgår då klart, att t.ex. förklaringar av ungdomsbrottslighet utifrån tonåringars mognadsprocess knappast kan vara generella. De som ingår i denna undersökning har förberetts för vuxenlivet i väldigt olika typer av samhällen.

Som framgår av figuren härrör låginkomstutredningens uppgifter om levnadsförhållanden från 1967—68. De flesta har då sina kriminalregisterdomar bakom sig. Några har senaste anteckning ganska aktuell. (Ytterligare några, framför allt bland de yngsta, har ännu inte dömts, då förekomst i kriminalregistret kontrollerades först 1971. De kommer dock att betraktas som män i låginkomstutredningens urval med kriminalregisteranteckning.)

Uppgifterna om levnadsnivå kan naturligtvis användas för att

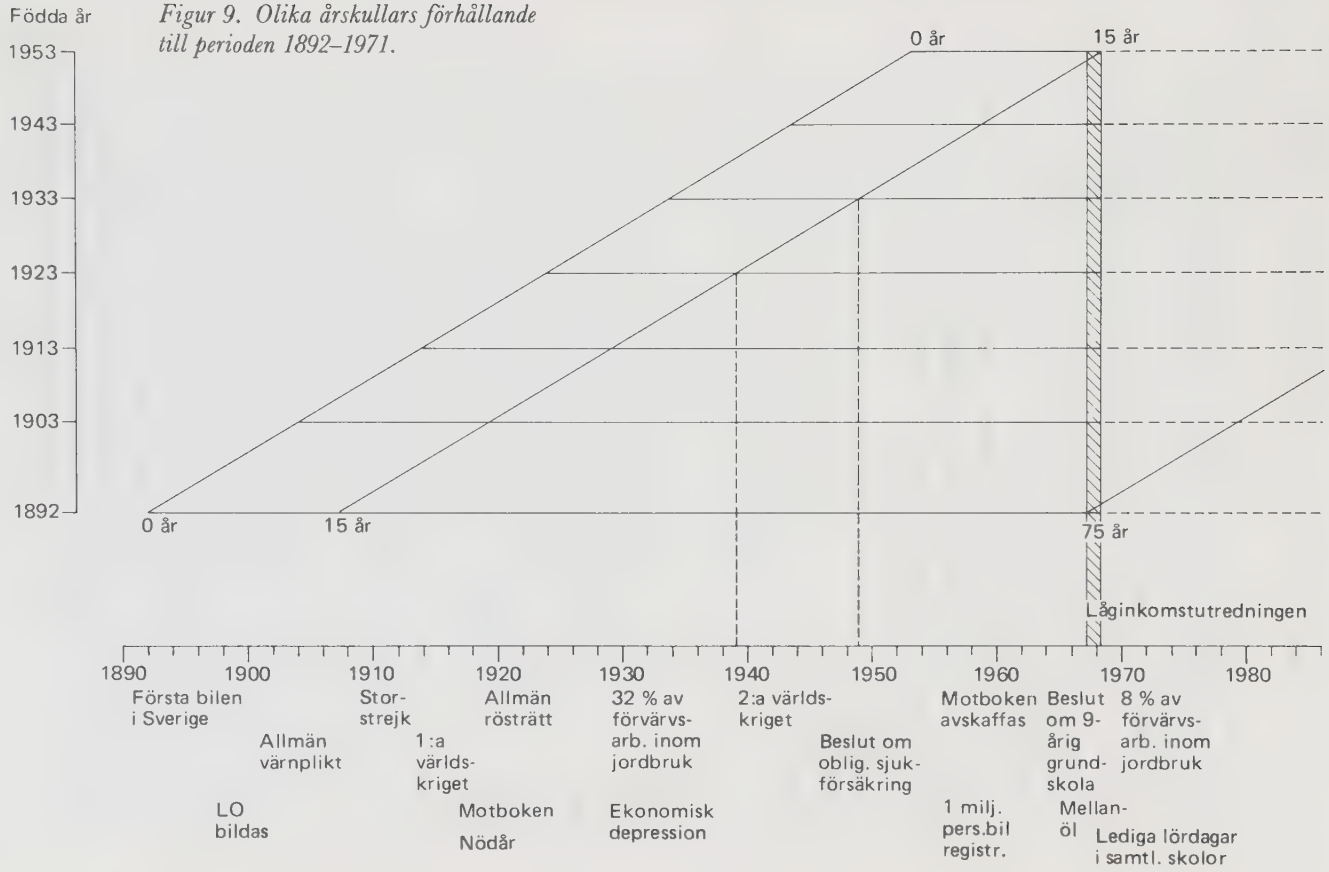

Figur 9. Olika årskullars förhållande till perioden 1892–1971.

jämföra livsvillkoren för dem som någon gång straffats med den övriga befolkningens. Frågan är dock vilken relevans uppgifter från slutet av 60-talet har för förståelsen av varför personen tidigare begått brott och dömts. De skillnader i levnadsförhållanden som möjligen konstateras i låginkomstutredningen är kanske ingenting annat än effekter av brottsligheten och domarna. Två skäl talar emellertid för att uppgifterna från låginkomstutredningen också visar hur personen hade det innan första kriminalregisterdom.

I låginkomstutredningen förekommer ganska omfattande uppgifter om individens uppväxtvillkor. Åren före 15-årsåldern måste med nödvändighet föregå en anteckning i kriminalregistret, som ju inte kan ske innan straffbarhetsåldern är uppnådd.

Av övriga förhållanden som undersökts i låginkomstutredningen är flera troligen ganska stabila. Hälsotillstånd och fritidssysselsättning förändras vanligtvis inte drastiskt efter bara en dom. Det verkar därför möjligt, att också på grundval av dessa faktorer säga något om risken för brottslighet och kriminalregisterdom. Slutsatserna här måste förstås dras med mycket större försiktighet än i fallet med uppväxtvillkoren.

Det är alltså möjligt att undersöka förutsägelsevärdet av vissa individuella levnadsförhållanden för kriminalregisteranteckning. Låginkomstutredningen tillåter också en sådan undersökning för olika årskullar. Det går t.ex. att pröva, om sannolikheten för brottslighet och dom vid vissa givna uppväxtvillkor har förändrats över tid. Som framgår av figur 9 kommer materialet att åldersmässigt delas in i sex klasser.

Uppgifter om skillnader i levnadsförhållanden mellan straffade och andra kan ge svar på frågan *vilka* som vid olika tidpunkter kommer att hamna i kriminalregistret – inte på frågan *hur många*. Däremot kan uppgifter om förändringar i egenskaper hos hela befolkningen möjligen ge svar på den senare frågan. Antalet barn i olika årskullar som växer upp i städer, i splittrade familjer eller utan avslutad grundutbildning, kan ge besked om förändringar i antalet individer som senare kommer att dömas för "grövre brott".

Egenskaper hos de straffade kan möjligen säga något om förändringar i antalet kriminalregisterdomar över tid genom att säga något om sannolikheten för återfall. Förutsättningen för en prognos av antalet domar är då ett antagande om ett samband mellan levnadsförhållanden och återfall. Sambandet skulle se ut så, att ju sämre lev-

nadsförhållanden, desto högre risk för återfall. Om då de straffade i en årskull skulle visa sig ha växt upp under relativt sämre förhållanden än straffade i övriga årskullar, så skulle detta förväntas leda till ett större antal domar i vuxen ålder för denna årskull. Nivån på antalet kriminalregisterdomar om också inte på antalet straffade individer skulle på detta sätt komma att påverkas.

Det är emellertid en annan fråga om det främst är uppväxtvillkoren hos olika årskullar som bestämmer brottslighetens nivå. Resonemangen ovan bygger på en fastlåsningsmodell. I en viss årskull med ogynnsamma uppväxtvillkor kommer ett större antal individer att börja begå brott och sedan fastna i kriminalitet för en längre tid framåt. En ökning av antalet kriminalregisterdomar eller av andelen återfall bör enligt en sådan modell förklaras av att nya, mer brottsaktiva generationer tillförs de vuxna lagöverträdarnas skara. Brottsligheten kommer med ett sådant synsätt att förändras långsammare. Först sedan de mer belastade generationerna "fallit för åldersstrecket", kommer den eventuellt lägre brottsbenägenheten hos yngre årskullar att slå igenom ordentligt på brottsnivån i samhället. (För en diskussion av en sådan fastlåsningsmodell, se Carlsson 1975, s. 6.)

Ett alternativt sätt att förklara förändringar i brottsligheten är att utgå från händelser och processer i samhället, vilka påverkar brottsbenägenheten hos alla åldrar under längre eller kortare tid. Figur 9 kan användas för att visa skillnaden mellan de två synsätten. Ökningen av antalet domar under 50-talet (se fig. 2) skulle kunna tillskrivas de generationer som växte upp under andra världskriget. På grund av t.ex. bristande tillsyn av barnen under kriget ökade risken för senare brottslighet. Om lagöverträdarna i dessa årskullar fastnar i brottslighet, kommer krigskullarna att ligga kvar och bidra till en hög brottsnivå ända in på 70-talet. Därefter övergår de kanske från kriminalvården till social- och nykterhetsvården.

Enligt det andra synsättet skulle i stället brottsökningen under 50-talet förklaras av processer i samhället som påverkade samtliga generationer i riktning mot ökad brottsbenägenhet. Brottsligheten skulle då också minska ganska omgående om dessa samhällsförhållanden försvann. Denna typ av förklaring verkar rimligast åtminstone för att förklara snabba förändringar i brottsnivån som t.ex. under första världskriget. – Vilken typ av förklaringsmodell som är mest tillämplig är naturligtvis en empirisk fråga. Någon sorts kombination av de två synsätten är också tänkbar.

Denna genomgång har visat, att låginkomstutredningen innehåller data som kan bidra till att beskriva förändring. I viss, begränsad utsträckning kan levnadsnivådata för straffade nämligen säga något om förändringar i antalet domar. Levnadsnivådata för samtliga medborgare kan, enligt i alla fall en modell, användas för att förklara förändringar i kurvan över kriminalregisteranteckade.

Levnadsnivådata i låginkomstutredningens mening kan dock främst användas för att svara på frågan om *vilka* som blir lagöverträdare/straffade. Andra data behövs för att förklara variationer i brotts- eller domskurvornas utseende. Naturligtvis kan det vara en angelägen uppgift att påvisa skillnader mellan straffade och andra vad gäller personliga egenskaper och levnadsförhållanden. Alltför ofta görs dock sådana undersökningar med någon sorts anspråk att också förklara orsakerna till brottslighetens förändring. Detta syfte är inte alltid direkt uttalat. Denna slutsats om anspråken med undersökningarna ligger dock nära till hands om oro inför stigande brottslighet möts med förslag till studier som skall leda fram till instrument för prognos av individuell brottslighet.

Exempel på detta sätt att angripa brottsproblemet finns i den s.k. klientelundersökningen, som utfördes på uppdrag av den svenska regeringen. Departementschefen anförde de unga lagöverträdarnas stora andel i ökningen av biltillgrepp och andra egendomsbrott som skäl för att tillsätta utredningen (SOU 1971:49, s. 14). Två av klientelundersökningens rapporter skall här kort diskuteras. Det är dels Birgitta Olofssons studie, dels Kristina Humbles och Gitte Settergren-Carlssons (SOU 1973:25; 1974:31).

Olofsson hävdar på grundval av sin undersökning, att typ av uppfostran var den faktor som bäst skilde pojkar som var kända för brottslighet hos polisen från en kontrollgrupp. De pojkar som var kända för brott hade oftare fått en ”slapp” eller ”lynnig” uppfostran än övriga. Andelen pojkar vars uppväxt haft en sådan prägel ökade ju mer belastad gruppen var mätt genom samhällsingripanden och fortsatt brottslighet efter 18-års åldern. Enligt Olofsson förklarar uppfostringstyp till skillnad från andra faktorer, varför vissa pojkar har så dålig prognos vad gäller fortsatt brottslighet (SOU 1973:25, s. 28–34, 149).

Humble och Settergren-Carlsson arbetar i sin undersökning med en psykoanalytisk modell. Faktorer som för dem har störst samband med brottslighet är karaktärsdrag som benämns infantil jagsvaghet och

primär karaktärsstörning. Infantil jagsvaghet utmärks av allmän omognad och oförmåga att kontrollera impulser och tåla motgångar. Den primärt karaktärsstörde saknar ångest och skuldkänslor. Dessa drag förekom betydligt oftare hos de pojkar som var kända hos polisen än i normalpopulationen. Dessa brister i jagfunktionerna tillät också förutsägelse av fortsatt brottslighet hos pojkarna. Enligt teorin har dessa störningar i jagfunktionerna uppstått i förhållandet till föräldrarna och har grundlagts redan i de första levnadsåren (SOU 1974:31, s. 199, 251 f., 282, 286).

Dessa två undersökningar kommer att tas upp ytterligare längre fram. Här skall de diskuteras i förhållande till frågan om orsakerna till brottslighetens förändring. Det är ganska tveksamt om dessa två undersökningar, trots utredningens övergripande syfte, verkligen belyser *brottsökningen* under 50-talet. Svaret på vilka som kommer att bli lagöverträdare är inte svaret på hur många.

Teorier som betonar uppfostringspraxis och personlighetsdrag kan i och för sig användas för att söka förklara brottslighetens förändringar. Om brottsligheten ökar bör det enligt denna typ av teorier innebära att allt fler fått en dålig uppfostran eller att en större andel i befolkningen uppvisar avvikande personlighetsdrag. Det kan också vara så, att gruppen med dåliga uppväxtvillkor fått det sämre, vilket skulle peka mot fler återfall i brott.

Denna typ av jämförelser över tid görs dock mycket sällan av forskare som arbetar med teorier av detta slag. Möjligen säger man någonting kort om att samhället av i dag skapar fler barn med störd personlighetsutveckling. Det kanske är så, men det säger i så fall bara något om morgondagens brottslighet – inte dagens. Förklaringen till en brottsökning i linje med teorier som Olofssons och Humbles & Settergren-Carlssons måste sökas i samhällsutvecklingen 10–15 år innan ökningen började. En primär karaktärsstörning grundlagd under första levnadsåren kommer ju att yttra sig i lite allvarligare brottslighet tidigast i de lägre tonåren.

Teorier som betonar varaktiga personegenskapers betydelse för brottslighetens utveckling får också svårt att förklara snabba förändringar i antalet dömda. Det är svårt att tänka sig att arvsmassan eller uppfostringspraxis i befolkningen skulle ändra sig så drastiskt på bara ett par år.

Detta korrekta påpekande gör Gustav Jonsson i inledningen till sin bok om det sociala arvet (Jonsson 1973, s. 26). Liksom för de tidigare

diskuterade forskarna är hans utgångspunkt den snabbt ökande ungdomsbrottsligheten under 50-talet. Mot den bakgrunden är det delvis förvånande, att han kommer med en undersökning om det sociala arvets betydelse. Hur värdefull den teorin än är, så kan den inte förklara varför brottsligheten förändras. Undersökningar om vilka som blir lagöverträdare bidrar bara i begränsad utsträckning till svaret på frågan hur många som kommer att lagföras för brott.

Dessa anmärkningar om förklaringar av brottsligheten främst utifrån orsakerna till individuella beteenden är inte nya. Persson har i en artikel starkt kritiserat denna betoning på individteorier i svensk och nordamerikansk kriminologi. Han framhåller också, att "(a)vsaknaden av integrerande resonemang, dvs. från samhälls- till grupp- och individnivå, är påfallande inom den s.k. orsaksforskningen." (Persson 1976 b, s. 119).

I sin genomgång pekar Persson vidare på det genomgående låga förklaringsvärdet hos teorier om orsaker till individuell brottslighet (a. a. s. 115). Det går alltså dåligt att förutsäga brottslighet utifran individens egenskaper och levnadsförhållanden. Detta problem har tidigare ingående diskuterats av Carlsson i samband med klientelundersökningen (SOU 1972:76, kap. 3 och 6).

Sammanfattning och slutsatser

En rimlig bestämning av kriminologins objekt är brottsligheten som samhälleligt fenomen. Ett mått på brottsligheten som samhälleligt fenomen utgör tidsserier över dömda personer. Ett mycket stort antal undersökningar med mer eller mindre uttalade anspråk på att förklara samhällets brottsnivå har ägnats åt orsakerna till att vissa personer begår brott.

Resultaten från dessa undersökningar kan bara i begränsad utsträckning användas för att förklara förändringar i samhällets brottsnivå. Uppgifter om straffades levnadsförhållanden kan främst bidra till förklaringen av vilka som hamnar i kriminalregistret – inte hur många. Dessutom har existerande teorier om orsaker till individers brottslighet ett lågt prediktionsvärde.

Kritiken drabbar även denna undersökning av levnadsförhållanden hos kriminalregisterantecknade män. Data om de straffade från lägin-

komstutredningen kan inte förklara särskilt mycket av de kriminalregisterkurvor som beskrivs i kapitel 2. För sådana förklaringar behövs andra data (se t.ex. von Hofer & Tham 1978).

Vad som kan och kommer att undersökas har angivits i inledningskapitlet: Hur lever de kriminalregisteranteckнade? Hur skall deras eventuellt avvikande klassposition förklaras? Har individuell levnadsnivå något förutsägelsevärde för kriminalregisterdom, och har i så fall detta förändrats över tid?

De kriminalregisteranteckнade kan förväntas uppvisa sämre uppväxtvillkor och lägre levnadsnivå som vuxna. Sambandet kommer dock troligen att vara svagt. Detta beroende dels på att resultaten från tidigare, liknande undersökningar pekar i denna riktning, dels på att kraven att ingå i gruppen straffade i denna undersökning ställts ganska lågt. Det räcker med en anteckning i kriminalregistret för ett inte alltför allvarligt brott begånget för kanske ett par decennier sedan.

Något större skillnad i levnadsförhållanden bör förväntas då grupper av straffade, som är mer belastade i olika avseenden, jämförs med befolkningen i sin helhet. Sådana grupper kan vara de som återfallit, någon gång frihetsberövade, de som debuterat tidigt, och de som är skuldsatta. Förväntningar på sambandets styrka grundas också här på tidigare forskningsresultat.

I jämförelsen mellan de olika årskullarna förväntas möjligen en större skillnad i levnadsvillkor i förhållande till ostraffade jämnåriga bland de yngre. Återfallen är fler och sker snabbare i efterkrigsgenerationerna. Ökningen av antalet lagöverträdare i de yngre årskullarna, slutligen (se fig.7), kan kanske återföras på en större spridning i levnadsförhållandena bland de yngre än bland de äldre i hela befolkningen. En större ojämlikhet inom årskullen eller större utslagning skulle alltså förklara varför ett allt större antal i varje generation hamnar i kriminalregistret.

6. Låginkomstutredningen

Direktiv och överväganden

Låginkomstutredningen grundades på ett slumpmässigt urval av den vuxna befolkningen i Sverige 1967. Urvalet bestod av mer än 11 000 personer. Bland så många personer borde ett ganska stort antal straffade ingå. Genom uppgifterna från låginkomstutredningen vore det möjligt att få en allsidig beskrivning av en representativ grupp straffade i landet. Insikten om detta ledde så småningom till denna undersökning. Innan denna beskrivning kan ges av de straffade, skall bakgrunden till och uppläggningen av låginkomstutredningen presenteras.[1]

Låginkomstutredningen avslutades hösten 1971, knappt sex år efter att regeringen beslutat att en sådan utredning skulle komma till stånd. I direktiven till utredningen sägs bl.a.:

- ☐ att undersökningen bör avse inkomstspridningen överhuvud, dock med särskilt beaktande av de låga inkomsterna,
- ☐ att kartläggningen bör gälla de faktiska inkomstförhållandena, varför även sociala förmåner bör inräknas, samtidigt som inkomstbortfall på grund av olika typer av förvärvshinder belyses,
- ☐ att även andra levnadsmått än monetära bör utredas för att diskussionen om låginkomstproblemet skall kunna få ett godtagbart underlag,
- ☐ att kartläggningen bör utföras så, att den kan tjäna som underlag för konkreta åtgärder i syfte att förbättra låginkomstgruppernas villkor (SOU 1970:34, s. 9–11).

[1] Denna presentation har efter bearbetning tagits från en beskrivning av låginkomstutredningen som jag tidigare gjort (Tham 1973 b). Denna beskrivning grundas i sin tur främst på *Kompendium om Låginkomstutredningen* 1973. Dessutom har låginkomstutredningens olika delbetänkanden använts.

Den svenska befolkningens inkomster och förmögenheter redovisas årligen i den officiella statistiken. Syftet med denna statistik är skattepolitiskt och därför på intet sätt tillräckligt för låginkomstutredningens syfte. Låginkomstutredningen skulle vara mer fackligt-politiskt och socialpolitiskt inriktad. Undersökningen lades upp för att i tre steg belysa inkomststrukturen i Sverige ur dessa synvinklar.

Det första steget utgörs av den undersökning som redovisas i *Svenska Folkets Inkomster (SOU* 1970:34). Undersökningen ställer inkomsterna i förhållande till sysselsättningstyp och sysselsättningsvolym. Bland annat belyses skillnader i inkomst mellan helårs- och delårssysselsatta, mellan heltids- och deltidssysselsatta och mellan löntagare och företagare. Undersökningen har framför allt fackligpolitisk betydelse.

Det andra steget i utredningen innebär ett försök att presentera ett socialpolitiskt meningsfullt inkomstbegrepp. Denna undersökning redovisas i *Den Svenska Köpkraftsfördelningen 1967* (SOU 1971:39). Kartläggningen utgår här från inkomst efter skatt med tillägg av de överföringar, som olika typer av sociala bidrag utgör.

Det tredje steget består av en undersökning av svenska folkets levnadsnivå. Avsikten var att, till skillnad från de två första undersökningarna, beskriva levnadsnivån i andra termer än direkt ekonomiska. Undersökningen ville med ett vidare välfärdsmått ge "en bild av hur svenska folket har det". (Kompendium om Låginkomstutredningen 1973, s. 4). Denna del av låginkomstutredningen benämns levnadsnivåundersökningen och har redovisats i 15 delrapporter.

De två första stegen i utredningen kan sägas belysa förhållandet mellan lön, inkomst och utkomst. Många förvärvsarbetande uppbär naturligtvis inte lön. Bortsett från detta kan inkomststrukturen och lönestrukturen inte direkt avläsas ur varandra. En persons inkomst kan vara låg trots att han har en relativt god lön. Förvärvshinder på grund av t.ex. barntillsyn, sjukdom eller arbetslöshet kan leda till att lönen inte kan utnyttjas.

Låg*inkomst*problemet är ett större problem än låg*löne*problemet. Låglöneproblemet är traditionellt en facklig fråga, låginkomstproblemet en arbetsmarknads- och socialpolitisk fråga. Förvärsarbetsvolym blir den centrala frågan i en undersökning som skall relatera inkomst- och lönestrukturerna till varandra.

En persons inkomst säger fortfarande inte definitivt vad han eller hon har att leva på. En låg förvärvsinkomst kan drygas ut genom

sociala bidrag. Är det i gengäld flera som skall leva på en inkomst blir köpkraften lägre för personen. Frågan om individens utkomst eller bärgning blir naturligtvis den avgörande i förhållande till lön och inkomst för alla dem som inte förvärvsarbetar. Det gäller ungefär tre miljoner svenskar – hemmafruar, barn, pensionärer, studeranden m.fl.

Levnadsnivåundersökningen

Hur folk lever, slutligen, belyses av levnadsnivåundersökningen. Detta är den mest omfattande delen av låginkomstutredningen och kanske också den svåraste. Uppgiften var att försöka ge en politiskt användbar beskrivning av svenska folkets levnadsförhållanden på de områden av välfärden som inte kan mätas enbart i pengar. "De monetära välfärdsmåtten kan inte ge någon ledning vid bedömningen av t.ex. hälsopolitiken eller belysa hur den representativa demokratin fungerar." (Kompendium om Låginkomstutredningen 1973, s. 9). Att finna alternativa välfärdsmått är emellertid förenat med stora problem.

Ett sätt att beskriva levnadsnivå är att ange den grad till vilken individens behov på skilda områden är tillfredsställda. Undersökning skall ge svar på frågor som "har individen ett bra arbete?" "är han frisk?" och "är hans bostadsstandard acceptabel?" Levnadsnivån kan då fastställas i förhållande till antingen den enskilde individens förväntningar, eller någon uppfattning om grundläggande mänskliga behov. I det förra fallet erhålls en undersökningsmall för varje undersökt individ, medan i det senare fallet samma mall tillämpas på samtliga undersökta.

I och för sig verkar det tilltalande, att individen får ange vad han betraktar som goda eller dåliga förhållanden för sig själv. Svårigheten med denna modell är emellertid, att individens anspråk i så hög grad bestäms av hans omgivning. Levnadsnivåundersökningens ledare, Sten Johansson, skriver: "Att fråga en individ om hans behov är tillfredsställda ger således inte någon bild av denne individs levnadsnivå (faktiska levnadsvillkor) utan en bild av hur effektiva de sociala mekanismerna i individens omgivning är, när det gäller att reglera hans/hennes anspråksnivå" (Johansson, S. 1970 a, s. 26).

Att helt och hållet tillämpa samma bedömning för samtliga individer är inte heller oproblematiskt. Det går troligen att något sånär enas om vissa minimibehov som bör vara tillfredsställda hos alla människor. Däremot ställer det sig nästan ogörligt, att mer i detalj fastställa levnadsnivå i förhållande till ett idealt tillstånd. Detta beror naturligtvis just på att uppfattningarna om vad som utgör denna ideallevnadsnivå avsevärt skiljer sig från varandra. Det är betydligt lättare att enas om vad som utgör en oacceptabel bostadsstandard i vårt land, än att beskriva den "perfekta" bostaden.

En möjlighet att delvis komma förbi dessa svårigheter är att diskutera välfärd utifrån resurser i stället för utifrån behov. Frågor kan då ställas om i vilken utsträckning individen förfogar över sådana resurser som utbildning, förmögenhet och politiskt inflytande, som gör det möjligt för honom att leva det liv han vill leva. Fördelen med denna ansats är bland annat, att det inte är nödvändigt att enas om vad som utgör den perfekta levnadsnivån. Dessutom "är det lättare att få objektiva jämförande mått på individens resurser än det är att få på hans grad av behovstillfredsställelse" (Johansson, S. 1970 a, s. 27)

Levnadsnivåundersökningen stannade för att i första hand undersöka vilka resurser individen förfogar över, och i andra hand vilka behov som tillgodosetts. Utgångspunkten för mätningen av behovstillfredsställelse blev *gemensamma* bedömningsmallar av typ minimikrav på bostad och kost enligt myndigheternas direktiv och i övrigt allmänt accepterade uppfattningar om vad som utgör en skälig standard. Undersökningen uteslöt inte helt subjektiva bedömningsgrunder. Subjektiva välfärdsmått är helt enkelt ofrånkomliga i sammanhang som berör t.ex. arbetstrivsel och psykiskt välbefinnande.

Levnadsnivåundersökningen valde att med hjälp av nio komponenter beskriva hur svenska folket har det i olika hänseenden. Många av komponenterna kan betraktas som såväl resurs- som behovs- eller konsumtionskomponenter. En av de principer som väglett valet av komponenterna härrör från direktivens krav på åtgärdsrelevans. Därför anknyter några av komponenterna till redan utbyggda institutioner som hälsovården, arbetsmarknadsstyrelsen och skolväsendet. (Johansson, S. 1970 a, s. 30 f., 37–40). De nio komponenterna är:

- ☐ Hälsa
- ☐ Kost
- ☐ Uppväxt och familjeförhållanden

- ☐ Bostadsförhållanden
- ☐ Utbildning
- ☐ Sysselsättning och arbetsplatsförhållanden
- ☐ Ekonomiska resurser
- ☐ Politiska resurser
- ☐ Fritid och rekreation

Nivån på dessa komponenter mäts med ett antal frågor, vars svar kan graderas och vägas tillsamman. Vilka komponenter som skall ingå i en beskrivning av levnadsnivån, hur dessa komponenter skall avgränsas, vilka indikatorer som skall ingå i varje komponent, samt vilken vikt varje indikator skall få vid sammanvägningen till komponenter – på dessa problem finns inga objektiva lösningar. Hur problemen löses beror på forskarens erfarenheter och värderingar, på hans eller hennes uppfattning om orsaksförhållanden, på samhällssyn etc. Vad som kan krävas är en öppen redovisning av principerna för urval och sammanvägning. En sådan redovisning ges också i levnadsnivåundersökningen.

Var och en av de nio levnadsnivåkomponenterna skall här slutligen kort presenteras. Några av de överväganden som styrt innehållet i komponenterna tas upp nu medan resultaten redovisas längre fram.

Hälsa

Världshälsoorganisationen beskriver hälsa som fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande. Med en sådan innebörd blir naturligtvis hälsa en mycket central indikator på levnadsnivå. Den har också givits särskilt stort utrymme i levnadsnivåundersökningen.

Uppgifterna om svenska folkets hälsotillstånd är baserade på intervjufrågor ställda av personer som i medicinskt avseende varit lekmän. Olika kontroller av resultaten, bl.a. jämförande läkarintervjuer av en mindre del av urvalet, tyder på att metoden är användbar, men att tillförlitligheten kan variera för olika sjukdomar och besvär.

Kost

Då stor fattigdom råder, är kostvanor ganska naturligt starkt beroende av ekonomiska tillgångar. I vårt land, där svälten inte längre är en realitet, går det dock inte att direkt från köpkraft dra slutsatser om

människors kostvanor. Också människor med ganska hyggliga inkomster visar sig slarva med måltiderna och ha ganska olämplig kost. Dåliga kostvanor har undersökningen ganska lätt kunnat fastställa i förhållande till Folkhälsans rekommendationer.

Uppväxt och familjeförhållanden

Denna komponent skiljer sig så till vida från de övriga, som den inte är direkt "åtgärdsrelevant". Det kan vara svårt att i efterhand göra något åt en problemfylld uppväxt. Samtidigt är det naturligtvis på sikt synnerligen viktigt att studera dessa aspekter. Som bland andra Jonsson beskrivit, är det berättigat att tala om socialt arv i vissa fall (a. a.). Uppväxtförhållanden kan föras över från generation till generation och verka som en självständig faktor som hindrar människan att leva ett drägligt liv.

Bostadsförhållanden

Bostadsstandarden i landet har relativt väl beskrivits i tidigare undersökningar. Levnadsnivåundersökningens bidrag är framför allt att bostadsstandarden jämförs för olika befolkningsgrupper. Bostadsförhållanden har här också kunnat relateras till övriga levnadsnivåkomponenter.

Utbildning

Utbildning har i undersökningen mätts med de relativt enkla måtten "utbildningstid" och "examen". Med hjälp av båda dessa mått är det möjligt att studera om utbildningen höjts allmänt sett, om chanserna till utbildning är lika för alla, och om ojämlikheten i utbildningsavseende har förändrats.

Sysselsättning och arbetsplatsförhållanden

Denna komponent har den mest centrala platsen i levnadsnivåundersökningen. Kartläggningar av levnadsförhållanden har ofta koncentrerat sig på individens konsumtion, medan arbetet kommit i skymundan. Arbetsplatsförhållanden undersöks mycket konkret utifrån frågor om buller och luftföroreningar, om raster och möjlighet att använda telefon, och om stress och skiftgång. Undersökning av syssel-

sättning och arbetsplatsförhållanden är också viktig för att kunna studera eventuella orsakssamband med andra levnadsnivåkomponenter som t.ex. hälsa och fritid.

Ekonomiska resurser

De rent ekonomiska aspekterna av levnadsnivån behandlas ganska utförligt i de undersökningar i låginkomstutredningen som ligger utanför levnadsnivåundersökningen. Vissa ytterligare aspekter, bl.a. om arv, får också plats bland levnadsnivåkomponenterna. En viktig fråga i detta avsnitt rör individens kontantmarginaler. Att inte kunna få fram 2 000 kr snabbt för en oförutsedd utgift innebär uppenbart problem för många människor.

Politiska resurser

Levnadsnivå i termer av politiska resurser har utformats i anslutning till den klassiska uppfattningen av demokrati som den framförts av John Stuart Mill. Det stora flertalet människor har inom ramen för den representativa demokratin möjlighet att påverka beslutsprocessen genom a. deltagande i de allmänna valen, b. opinionsbildande verksamhet av olika slag, och c. överklagande till högre myndigheter av lägre myndigheters beslut (Johansson, S. 1971, s. 10 ff.).

Skydd mot myndigheter mäts i undersökningen genom frågor om förmåga att självständigt eller med hjälp av andra kunna författa skrivelser till myndigheter. Den opinionsbildande verksamheten, som antas kunna ta sex olika former, undersöks med frågor om skriftlig argumentation i tidningar eller tidskrifter, muntlig argumentation på möten eller i organisationer, medlemskap och deltagande i politiska organisationer, medlemskap och deltagande i fackliga organisationer, deltagande i offentlig demonstration, och slutligen, personlig kontakt med beslutfattare (a. a.)

Fritid och rekreation

Några av de viktigaste frågetyperna som ingår i denna komponent är: Hur utnyttjas fritiden? På vilket sätt kan arbetets art och arbetstidens längd tänkas påverka fritidens användning? Vad innebär olika typer av fritidskonsumtion? Vilka är isolerade i samhället vad gäller umgänge?

Fritidsaktiviteternas art och omfattning är delvis svåra att bedöma från ett mer värderande perspektiv. En ökad fritidskonsumtion, som beror på en allmän otillfredsställelse hos en individ eller grupp av individer, kan inte betraktas som odelat positiv. Fritidsverksamhet för några kan ibland för andra innebära inskränkningar i deras möjlighet att ägna sig åt vad de helst vill. En viss fritidsaktivitet kan också tänkas vara olika värdefull beroende av det arbete till vilket den kanske är ett komplement.

Urval och datainsamling

Låginkomstutredningens urval grundas på statistiska centralbyråns s.k. 15:e födda-register (ett register över alla födda den 15:e varje månad, vilket alltså utgör ett representativt urval av den svenska befolkningen). Arbetskraftsundersökningen i februari 1967 bestod av 11 054 personer i åldrarna 14–74 år dragna ur detta register. Till de ordinarie frågorna lades vid detta tillfälle låginkomstutredningens frågor om bl.a. utbildning, inkomstförhållanden och hushållssammansättning. Resultaten från dessa frågor redovisas i *Svenska Folkets Inkomster*.

Ur de 11 054 individerna drogs ett systematiskt urval om 6 616 individer. Detta urval, som alltså omfattar drygt hälften av dem som ursprungligen valdes ut, utgör basen för köpkraftsundersökningen och levnadsnivåundersökningen. Uppgifterna i köpkraftsundersökningen utgörs främst av registeruppgifter som kompletterats genom telefon- och besöksintervjuer.

Levnadsnivåundersökningens uppgifter härrör från omfattande intervjuer i direkt kontakt med undersökningspersonerna. Materialet till levnadsnivåundersökningen samlades in huvudsakligen under sommaren 1968, då alltså intervjupersonerna hunnit bli ett år äldre än då urvalet gjordes. Utländska medborgare, vilka mantalsskrivits i Sverige efter den 31 december 1965 ingår inte i urvalet. Ett överurval om 170 immigranter lades till levnadsnivåundersökningens 6 616 personer för att öka möjligheterna att analysera denna kategori.

Bortfallet för de registeruppgifter som samlats in inom låginkomstutredningens olika undersökningar är litet. Det rör sig vanligen om mindre än två procent. Levnadsnivåundersökningens bortfall utgör

9,2 procent av dem som skulle intervjuats. Till detta kommer ett litet sekundärbortfall för vissa frågor som inte besvarats eller inte fyllts i under intervjuerna.

Bortfallet om 9,2 procent har undersökts mycket noga. Med hjälp av ett 30-tal registeruppgifter har man så långt som möjligt försökt undersöka bortfallets inverkan. Slutsatsen av undersökningen är, att "(b)ortfallet snedvrider i mycket ringa utsträckning de skattningar som man kan göra på basis av fördelningen i svarandegruppen i levnadsnivåundersökningen". (Johansson, S. 1970 a, s. 55).

De uppgifter som presenteras i levnadsnivåundersökningen har genom olika vägningsförfaranden kompenserats för bortfallet. Vägningarna har gjorts utifrån variablerna kön, ålder, civilstånd, socialgrupp samt ortstyp. Materialet har också korrigerats för köns- och ålderssammansättning som den framgår av befolkningsstatistiken. Slutligen har alla siffror räknats upp till det egentliga tal i hela befolkningen som urvalet skall representera. Det kan vara viktigt att observera, att de ganska stora tal som presenteras i levnadsnivåundersökningen är uppräkningar från ibland ganska få personer. De personer som ingår i levnadsnivåundersökningens urval motsvarar en promille av den vuxna befolkningen.

7. Kriminalregister-antecknade män i låginkomstutredningen

Urval och datainsamling

I början av 1971 föreslogs inom kommittén för kriminologisk behandlingsforskning, att en undersökning skulle göras av kriminalregister-antecknade män i låginkomstutredningen. Förslaget hade ursprungligen väckts av Jakob Lindberg vid låginkomstutredningen i en PM till kommittén för kriminologisk behandlingsforskning (PM 1970.11.06). Endast män skulle ingå i undersökningen, bl.a. därför att kvinnor ansågs svårare att spåra i registret på grund av namnbyte i samband med giftermål. Kommittén för kriminologisk behandlingsforskning skulle själv låta göra utdraget ur kriminalregistret och också göra en första sammanställning av registergrupperna. Undersökningen skulle därefter överlåtas på någon intresserad forskare (Kommittén för kriminologisk behandlingsforskning, PM 1971.03.01).

Framplockningen av de män som ingick i såväl låginkomstutredningens urval som i kriminalregistret skedde med hjälp från statistiska centralbyrån. Från det s.k. låginkomstregistret skapades ett band med identitetsuppgifter med vars hjälp namn och födelseuppgifter på samtliga män i låginkomstutredningens ursprungliga urval kunde erhållas ur registret över totalbefolkningen. Sedan personerna ordnats i bokstavsordning, kunde de för hand sökas i kriminalregistret vid kriminalvårdsstyrelsen. – Samtliga bearbetningar i datamaskin för denna undersökning (med undantag för en dödlighetsanalys) har av sekretessskäl utförts av statistiska centralbyrån. Uppgifterna från kriminalregistret har inte lagts på låginkomstregisterbandet. Samkörning har gjorts endast för tabellframställning enligt en fastställd plan.

Utdraget ur kriminalregistret gjordes våren 1971. Det innebär en viss förskjutning i förhållande till datainsamlingen för låginkomstutredningen. Den nedre åldersgränsen för levnadsnivåundersökningens

urval sammanfaller lämpligt nog med straffbarhetsåldern 15 år. De som var 15 år 1968 hade hunnit bli 17 eller 18 år 1971, då eventuella kriminalregisteranteckningar kontrollerades. Pojkar som var 15 eller 16 år och i vissa fall 17 år 1971 har inte ingått i levnadsnivåundersökningens urval och kommer därför inte heller med i undersökningen av de kriminalregisterantecknade.

I hela låginkomstutredningen återfanns 449 män också i kriminalregistret. Motsvarande siffra för levnadsnivåundersökningen var 268. (Se också fig.10.) Uppräknat till befolkningstal innebär detta, att 241 925 män eller 8,2 procent av samtliga män som 1968 var 15–75 år före sommaren 1971 hade hamnat i kriminalregistret. (Uppgifter om tvångsarbete hade rensats ur registret när utdraget gjordes enligt uppgift från dåvarande chefen för kriminalregistret, Åke Lindqvist.)

De kriminalregisterantecknade utgör ett slumpmässigt urval ur mängden straffade män, som också ingick i låginkomstutredningens urvalsram. De uppgifter som fås från kriminalregisterblanketterna kan generaliseras till samtliga straffade för kriminalregisterbrott vid den aktuella tidpunkten. Om data från levnadsnivåundersökningen kan generaliseras till alla straffade beror däremot på bl.a. bortfall och på dödlighet bland denna kategori män. Detta skall nu undersökas.

Bortfall

Primärbortfallet för de kriminalregisterantecknade männen i levnadsnivåundersökningen, dvs. de som inte nåtts för intervju, är 10,9 procent. Beräkning är liksom fortsättningsvis – med ett par undantag – grundad på de uppräknade befolkningstalen. Skillnaden mellan urvalets grundsiffror och de uppräknade befolkningstalen är minimal och utan praktisk betydelse. Bortfallet är alltså något högre än för samtliga män. Till primärbortfallet kommer också här någon eller några procents ytterligare bortfall på vissa frågor.

I diskussionen av hela levnadsnivåundersökningens bortfall konstaterades, att bortfallet inte tycktes skilja sig från svarandegruppen särskilt mycket. En sådan slutsats hindrar dock inte, att bortfallet kan verka snedvridande på delgrupper i materialet. Detta påpekas i levnadsnivåundersökningen.

Figur 10. Kriminalregisteranteckнade män i låginkomstutredningen: urval.

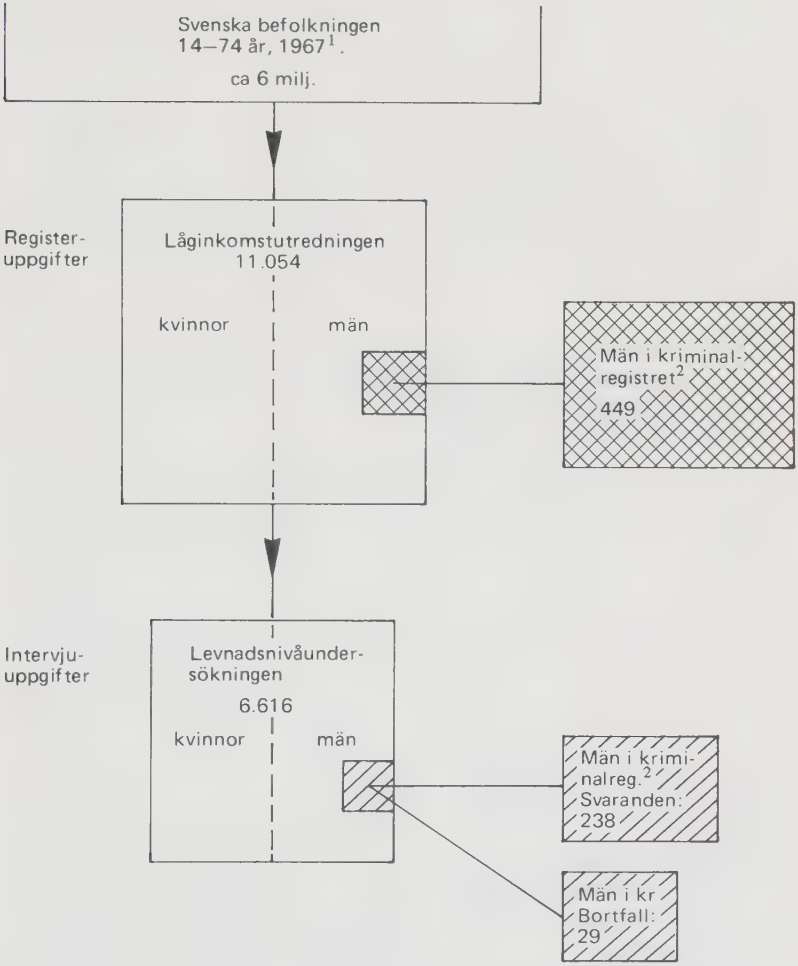

[1] I registerundersökningen 1967 ingick även de som var äldre än 74 år. De uteslöts emellertid ur kriminalregisterundersökningen. Intervjuundersökningen genomfördes 1968, då alltså personerna i urvalet var 15–75 år.

[2] Kontrollen av kriminalregisteranteckning skedde 1971.

"När vi däremot bryter ned materialet på undergrupper och redovisar procentandelar av dessa med vissa egenskaper måste vi dock räkna med att bortfallet *kan* snedvrida skattningarna av procentandelen med någon viss egenskap som *kan* ha gjort att vederbörande hamnade i bortfallet" (Johansson, S. 1970 a, s. 59).

Bortfallet bland de kriminalregisterantecknade männen utgör 10,3 procent av det totala bortfallet bland männen i intervjuundersökningen. En måttlig snedvridning av egenskaperna hos bortfallet bland de kriminalregisterantecknade behöver inte få någon nämnvärd effekt på hela materialet. Egenskaperna hos bortfallet i en undergrupp kan också tänkas motverkas av egenskaperna hos bortfallet i en annan undergrupp.

Skiljer sig då bortfallet bland de kriminalregisterantecknade från de svarande? Vissa uppgifter finns för båda kategorierna. Det är dels registeruppgifter från låginkomstutredningen, dels uppgifter om brott och straff från kriminalregistret. Några ytterligare uppgifter finns dessutom för samtliga från kronofogdemyndigheten och från särskilda straffregistret för fylleri m.m. vid riksskatteverket. – Den exakta innebörden av de variabler som ingår i bortfallsanalysen ges längre fram.

Tabell 1. Svaranden och bortfall bland kriminalregisterantecknade män i levnadsnivåundersökningen efter domar m.m.

	svarande (n=239)	bortfall (n=29)	totalt (n=268)
Totalhuvudbrott tillgreppsbrott exklusive snatteri	38%	52%	39%
Återfall	27%	52%	29%
Påföljd enligt nykterhetsnämnden	10%	14%	11%
Skuldsättning enligt kronofogdemyndigheten[1]	38%	58%	41%
Födda 1923 eller tidigare	46%	45%	46%

[1] Populationen utgörs av dem som återfanns hösten 1974, dvs. 219 av de svarande och 24 ur bortfallet. Se närmare bilaga 5.

Det föreligger ganska klara skillnader mellan de svarande och bortfallet. Vissa skillnader måste tolkas försiktigt, då osäkerheten i bortfallssiffrorna är stor. Att bortfallet är mer belastat än svarandegrup-

pen kan emellertid knappast bero på slumpen. På grund av att bortfallet är relativt begränsat skiljer sig uppgifterna för de svarande mycket lite från totalsiffrorna.

För delgrupper inom kategorin kriminalregisteranteckнade män kan dock bortfallet bli större och därigenom också orsaka en väsentlig snedvridning av resultaten. Det visar sig också i den kommande analysen av delgrupperna, (de som återfallit, skuldsatta osv.) att bortfallet här blir större. Delgrupperna har valts så, att de förväntas ha en sämre levnadsnivå. I sex av de sju delgrupperna blir bortfallet större än för de kriminalregisteranteckнade totalt i levnadsnivåundersökningen. (Se närmare s. 157.)

Tabell 2. Svarande och bortfall bland kriminalregisteranteckнade män i levnadsnivåundersökningen efter vissa levnadsförhållanden 1966

	svarande (n=239)	bortfall (n=29)	totalt (n=268)
Antal arbetsveckor	39 v.	42 v.	39 v.
Antal sjukdagar	21 d.	36 d.	22 d.
Arbetslös, nivå 4	12 %	14 %	12 %
Nykterhetsnämnden inkopplad	17 %	24 %	18 %
Erhållit socialhjälp	10 %	10 %	10 %
Behållen förmögenhet för intervjupersonen + maka	43.000 kr	9.000 kr	39.000 kr
Tillgångar, intervjupersonen + maka	54.000 kr	13.000 kr	50.000 kr

Också här måste uppgifterna om bortfallet tolkas försiktigt. Samtidigt är det helt klart, att bortfallet skiljer sig från de svarande genom att ha det sämre på olika sätt. Särskilt markant är skillnaden i förmögenhet och tillgångar. Skillnaden i antal sjukdagar blir ännu större om hänsyn tas till antal arbetsveckor.

Med uppgifter om vissa egenskaper hos bortfall, är det möjligt att rätta till de slutliga resultaten vid intervjuundersökningar. Om t.ex. invandrare i särskilt stor utsträckning skulle visa sig tillhöra bortfallet, kan de invandrare som ingår i svarandegruppen ”vägas upp” till det antal de egentligen borde utgjort. I levnadsnivåundersökningen i sin helhet gjordes sådana uppvägningar trots att bortfallet var mycket likt svarandegruppens. Någon sådan korrigering har inte gjorts för under-

sökningen av de kriminalregisteranteckнade. Anledningarna till detta är flera.

För det första är, som redan påpekats, snedvridningseffekten av bortfallet ganska ringa på hela materialet. För det andra är huvudsyftet med undersökningen inte att ge en exakt korrekt bild av de straffades levnadsnivå. Det viktigaste är att kunna jämföra olika åldersklasser av kriminalregisteranteckнade med motsvarande män i normalbefolkningen. Detta är fortfarande möjligt, eftersom bortfallet inte skiljer sig nämnvärt åldersmässigt från de svarande.

För det tredje, slutligen, är det tveksamt vilka grupper som skall vägas upp. I levnadsnivåundersökningen korrigerades som nämnts för kön, ålder, socialgrupp, civilstånd och ortstyp. Den första faktorn är inte aktuell för undersökningen om de kriminalregisteranteckнade männen. Åldersmässigt tenderar bortfallet att samlas något mer kring "medelåldrarna", men i genomsnitt skiljer sig inte bortfallet från de svarande.

Om korrigering skall ske för de övriga tre faktorerna är inte så säkert. Värdena här är troligen delvis en effekt av brottslighet och påföljder. Korrigering för bortfall bygger på antagandet att vissa bakgrundsfaktorer är förknippade med det man är intresserad av att kartlägga, t.ex. röstningsbenägenhet, attityder till försvaret eller förekomst av alkoholmissbruk. En förutsättning för att fördelningen i befolkningen efter dessa faktorer skall bli korrekt brukar vara, att grupper med olika bakgrundskarakteristika förekommer i rätta proportioner. Underrepresenterade grupper kan därför vägas upp. Däremot går det inte att göra vägningar utifrån effekter utan att något veta hur de hänger samman med andra faktorer som mätts.

Det finns andra bakgrundsfaktorer som kanske borde undersökts i bortfallsanalysen. Det gäller t.ex. uppväxtort, uppväxtförhållanden och faders socialgrupp. Av olika skäl har dessa faktorer inte granskats. Frågan är dock om bilden blivit så annorlunda. Åtminstone de två förstnämnda faktorerna är inte särskilt särskiljande mellan straffade och normalbefolkningen, totalt sett. Troligen skiljer sig inte heller bortfallet i så hög grad från de svarande i dessa aspekter.

Analysen tyder alltså på, att en korrigering av bortfallet utifrån bakgrundsfaktorer inte alltid tycks rätta till bortfallet. Detta beror just på att bortfallet inte skiljer sig särskilt från de svarandes vad avser sammansättningen efter social bakgrund. Att bortfallet ändå snedvrider slutresultatet är i så fall viktigt att lägga på minnet för frågan om

orsakerna till brott och påföljd.

Att bortfallet inte kunnat rättas till gör förstås inte bortfallsanalysen överflödig. Det måste i fortsättningen hållas i minnet, att de skillnader som eventuellt kommer att konstateras mellan kriminalregisterantecknade och normalbefolkningen är tagna i underkant. De straffades situation är egentligen ännu något sämre. Det verkar allmänt vara ett rimligt antagande i undersökningar av denna typ, att bortfallet är vanligare ju mer utanförstående eller avvikande personerna är. En utredning om hemlösa män konstaterar, att denna kategori endast undantagsvis nåtts av levnadsnivåundersökningens intervjuer och alltså vanligen ingått i bortfallet (Grosin & Norman 1974, s. 5).

Dödlighet

Den viktigaste levnadsnivåkomponenten är bokstavligen frågan om liv eller död. Riktigt dåliga levnadsförhållandena kan leda till en för tidig död. Personer som avlidit i förtid kommer inte att störa bilden av levnadsförhållandena för äldre i samhället. Den lite paradoxala situationen föreligger, att riktigt usla levnadsvillkor för en grupp människor genom dödsfall förbättrar gruppens genomsnittsvärden i en undersökning som levnadsnivåundersökningen. Det finns därför skäl att studera dödligheten i en så utsatt grupp som kriminalregisterantecknade män.

Undersökningar har visat en kraftig överdödlighet bland missbrukare, som ju ofta också är straffade. En rapport från Statens rättsläkarstation anger, att 110 personer avlidit i Stockholm 1975 – 1977 av narkotika. Av de avlidna är hälften i åldrarna 16–25 år. (Uppgifter i brev från statens rättsläkarstation i Stockholm.) Av personer som 1970 påbörjat åtgärd enligt nykterhetsvårdslagen, avled 8,5 procent inom tre år (Åtgärds- och resultatsstatistik, nykterhetsvård, SCB). – För båda dessa undersökningar saknas uppgifter om motsvarande åldersgrupper i hela befolkningen. Det är dock helt klart, att det rör sig om en mycket stor överdödlighet.

I en uppföljning av pojkar från barnbyn Skå, har Maja Andersson jämfört Skå-pojkarnas dödlighet med en kontrollgrupps. Uppföljningen gällde en 18-års period före 1973 för män som då befann sig i åldrarna 26–34 år. Dödligheten bland Skå-pojkarna var 9 procent mot

3,6 procent för normalgruppen. Samtliga i Skå-gruppen hade avlidit genom olycksfall eller självmord, medan dödsorsaken för de övriga främst varit sjukdom (Andersson 1976, s. 25).

Överdödlighet bland straffade bör vara högst i särskilt belastade grupper, som i undersökningarna ovan. Kvarstår någon väsentlig skillnad om samtliga straffade för "grövre brott "undersöks? Einar Helander har studerat dödligheten bland kriminalregisteranteckнade födda 1900–1954 fram till 1972. Sannolikheten att en kriminalregisteranteckнad man skulle dö fram till 1972 var 1,8 gånger större än för män i allmänhet. Överdödligheten skilde sig avsevärt mellan åldrarna. Bland de äldsta männen var överdödligheten 1,34. Bland födda 1930 och senare var dödligheten nära tre gånger högre än normalt. Det är emellertid viktigt att komma ihåg, att antalet avlidna bland de yngre är litet. Det utgör här fem procent av födda 1930 eller senare. (Helander, årtal saknas.)

En analys av dödligheten har också kunnat göras för de kriminalregisteranteckнade män som ingår i denna undersökning.[1] Då levnadsnivåundersökningen upprepades 1974, kontrollerades vilka som avlidit sedan förra undersökningstillfället. Den förväntade dödligheten bland män i samma åldrar som de kriminalregisteranteckнade var under perioden 1968–1974 6,6 procent. Den verkliga dödligheten bland de straffade var 9,5 procent vilket innebär 44 procent över det normala. Skillnaden är statistiskt säkerställd på 5 %-nivån.

Skillnaden i dödlighet är inte statistiskt säkerställd för någon socialgrupp. I vissa yrkesgrupper är däremot skillnaden vad gäller överdödlighet säkerställd, nämligen bland småföretagare, teknisk kontorspersonal samt i kategorin övriga, som dock består delvis av just utslagna och handikappade.

Överdödligheten för de kriminalregisteranteckнade är precis statistiskt säkerställd, vilket den inte är om bortfallet plockas bort. Detta visar igen speciella egenskaper hos dem som inte kunde nås för levnadsnivåundersökningens intervjuer. Det kan för övrigt nämnas, att levnadsnivåundersökningen inte kunde konstatera överdödlighet för någon annan grupp i materialet än just de kriminalregisteranteckнade.

Likheten mellan resultatet för denna dödlighetsanalys och Helanders borde kanske varit något större. Skillnaden kan bero på att urvalen straffade är något olika. Det framgår dessutom inte av Helan-

[1] Analysen har utförts vid institutet för social forskning, Stockholm.

ders rapport, om han använt ett gallrat kriminalregister. Äldre kriminalregisteranteckningar slopades, då kriminalregistret överfördes på data.

Sammanfattningsvis kan sägas, att kriminalregisteranteckнade män har en något högre dödlighet än andra. Troligen har de som avlidit i förtid i genomsnitt levt sämre än övriga straffade. Då det trots allt är ganska få som avlidit, bör jämförelsen av levnadsnivå mellan kriminalregisteranteckнade och andra påverkas i ganska begränsad utsträckning.

Kriminalregisteranteckнade män i totalbefolkningen

Innan de män som dömts för kriminalregistrbrott beskrivs närmare, skall deras andel i totalbefolkningen anges. Andelen straffade skall presenteras efter ålder, social- och yrkesgrupp, bostadsort och civilstånd. Denna mall för beskrivningen av befolkningen är densamma som använts i levnadsnivåundersökningen. Antalet ålders- och yrkeskategorier har dock reducerats något här.

Kriminalregisteranteckning i totalbefolkningen kan, presenterat på detta sätt, betraktas som en ytterligare levnadsnivåkomponent. För olika delgrupper i befolkningen anges hur stor risken är att straffas för ett "grövre brott". Förutom risken för kriminalregisterbrott ges också sannolikheten för återfall i kriminalregisterbrott och för dom som innebär frihetsberövande.

Uppgifterna i följande tabeller bygger på de män i låginkomstutredningens urval, som fram till våren 1971 någon gång antecknats i kriminalregistret. Mer korrekt hade kanske varit att undersöka anteckning i kriminalregistret samtidigt som kartläggningen av levnadsförhållanden gjordes, dvs. 1968. Vilka andelarna straffade olika kategorier då skulle ha blivit framgår av tabell 3. Andelen vuxna män i kriminalregistret var alltså 1968 drygt sju procent.

Några av de kriminalregisteranteckнade som ingår i denna undersökning var alltså inte straffade för "grövre brott" då levnadsnivåundersökningen gjordes. När nu uppgifter förelåg om påföljd för sådana brott inom ett par år efter 1968, bedömdes det som värdefullt att utnyttja dessa. De 48 män som registrerats i kriminalregistret först efter 1968 har därför fått ingå i undersökningen.

Som framgår av tabellen blir skillnaderna mellan uppgifterna från 1971 och 1968 inte särskilt stora. En jämförelse efter ålder visar helt naturligt, att det framför allt är den yngsta gruppen som fått ett stort tillskott efter 1968. Uppgifterna om lagföringar för grövre brott i dessa åldrar är i alla fall ganska svåra att bedöma. De flesta 15–17-åringar som övertygas om "grövre brott" får nämligen åtalsunderlåtelse och hamnar därför inte i kriminalregistret.

Några av dem som ingår i denna undersökning hade troligen avlidit när utdraget ur kriminalregistret gjordes. Med undantag för personer som dör medan de står under kriminalvård, har det manuella kriminalregistret inte kunnat gallras på avlidna. (Uppgifter från Åke Lindqvist).

De uppgifter som kommer att presenteras i fortsättningen sägs gälla män 15–75 år. Av vad som sagts om tidsförskjutningen mellan insamlingen av levnadsnivådata och kriminalregisterdata följer, att denna åldersangivelse är något oegentlig. Anteckning i kriminalregistret har kontrollerats för de 18–78-åringar som när levnadsnivåundersökningen genomfördes var 15–75 år. Uppgifterna om levnadsförhållanden hänför sig dock till åldrarna 15–75 år. Av de två åldersbestämningarna har då den som syftar på tidpunkten för levnadsnivåundersökningen valts för tabellrubrikerna.

Tabell 3. Andel kriminalregisteranteckнade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika åldrar.

Födda år	Kriminal-reg.ant. (%)	Flergångs-dömda (%)	Frihets-straff (%)
1892–1903	6,0	1,4	3,8
1904–1913	8,0	2,2	4,1
1914–1923	8,9	3,7	5,0
1924–1933	11,6	2,3	4,6
1934–1943	10,3	3,1	4,3
1944–1953	5,9	1,9	2,4
Samtliga	8,2	2,5	4,0
Därav registrerade t.o.m. 1968	7,3	2,1	3,6

Andelen kriminalregisteranteckнade i befolkningen motsäger inte den tidigare beskrivningen utifrån kriminalstatistiken. Andelen dömda

ökar med sjunkande ålder till och med åldersklassen 1924–1933. Att tendensen därefter bryts beror förstås på, att de två yngsta åldersklasserna ännu inte fullständigt hunnit genomleva alla de år, då ytterligare kommer att dömas för kriminalregisterbrott. För de yngsta spelar också, som nämnts, åtalsunderlåtelserna in.

Ett något oväntat värde är det lilla antalet flergångsdömda i åldersklassen 1924–1933. Det skall emellertid understrykas, att procentsiffran grundar sig på ganska få personer i urvalet. De som återfallit i denna åldersklass är 21 män.

Tabell 4. Andel kriminalregisteranteckade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika social- och yrkesgrupper

Social- och yrkesgrupp	Kriminal-reg. ant. (%)	Flergångs-dömda (%)	Frihets-straff (%)
Socialgrupp I, samtliga	3,7	0,3	1,3
Bönder	1,5	0,8	1,5
Småföretagare	11,2	4,5	6,7
Förmanspersonal	8,6	1,4	2,1
Kontorspersonal	7,1	1,3	2,9
Off. anst. lägre tjänstem.	7,1	1,5	0,7
. . .			
Socialgrupp II, samtliga	6,3	1,8	2,8
Småbrukare, jordbruks- och skogsarbetare	10,6	4,5	6,8
Industriarbetare	11,6	3,5	5,9
Off. anst. arbetare	4,6	1,0	4,0
Biträdespersonal	11,3	3,7	3,9
. . .			
Socialgrupp III, samtliga	10,2	3,7	6,8
Samtliga	8,2	2,5	4,0

Den socialgruppsindelning som används i levnadsnivåundersökningen är densamma som introducerades i Sveriges officiella statistik 1911. Den enda yrkesgrupp som helt fått byta socialgrupp i levnadsnivåundersökningen är "affärsbiträden m.fl.", vilken fått flytta från socialgrupp II till III.

Exakt efter vilka grunder olika yrkesgrupper klassificerats socialgruppsmässigt vet man inte. Troligen bygger indelningen på en sub-

jektiv sammanvägning av olika aspekter i ett yrke som inkomst, utbildning och prestige. (För en närmare diskussion av socialgruppsbegreppet och definiering av de olika yrkeskategorierna, se Johansson, S. 1970 a, s. 84–97.)

Eftersom socialgruppsindelningen bygger på skillnader i bland annat utbildning och inkomst, är det knappast förvånande att dessa variabler visar sig variera med socialgrupp i levnadsnivåundersökningen och andra studier. Detta gör dock inte analyser utifrån socialgrupp ointressanta. Också aspekter av levnadsnivå som hälsa, politiskt deltagande och fritidens innehåll visar sig hänga samman med socialgrupp, vilket alltså inte beror på definitionen av socialgrupp.

De olika måtten på domar för "grövre brott" som ges i tabellen visar sig vara starkt förknippade med socialgrupp. Inom socialgrupperna kan vissa yrkesgrupper skilja sig ganska väsentligt från varandra. Det är dock just tendenserna för socialgrupp som skall observeras, och inte värdena för enskilda yrkesgrupper. Dessa mer exakta värden påverkas av både slumpfaktorer och den yrkesbenämning vissa dömda väljer att använda på sig själva. Svårigheterna att analysera straffades yrkestillhörighet och klassposition tas upp närmare i nästa kapitel, s. 130 ff.

Tabell 5. Andel kriminalregisteranteckade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika ortstyper.

Ortstyp	Kriminal-reg. ant. (%)	Flergångs-dömda (%)	Frihets-straff (%)
Stockholm, Göteborg och Malmö m. förstäd.	10,4	3,7	5,4
Övriga städer och köpingar	9,4	2,6	4,3
Landsbyggdskommuner	5,3	1,4	2,6
Samtliga	8,2	2,5	4,0

Storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö har som väntat den största andelen straffade olika kategorier. Skillnaden till övriga städer och köpingar är dock inte så särskilt stor. Vid upprepade domar ökar emellertid skillnaden i förhållande till enbart kriminalregisteranteckning.

Tabell 6. Andel kriminalregisteranteckнade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika civilstånd.

Civilstånd	Kriminal-reg. ant. (%)	Flergångs-dömda (%)	Frihets-straff (%)
Ogift	7,0	2,8	3,5
Frånskild	29,0	13,1	16,8
Änkling	5,1	2,6	5,1
Gift/sammanboende	7,8	1,8	3,5
Samtliga	8,2	2,5	4,0

Uppgifterna om andelen straffade inom de olika civilstånden är av begränsat intresse, då kategorierna skiljer sig ganska kraftigt åldersmässigt. Siffrorna för änklingarna är dessutom grundade på alltför få personer för att ge några säkra uppgifter. Vad som dock är slående, och som inte kan förklaras av ålderssammansättningen, är den stora andelen straffade bland frånskilda.

Vad gäller de frånskilda går det naturligtvis inte att enkelt sätta upp några risksiffror för denna kategori. Att vara frånskild kan öka risken för brottslighet och dom, men kan också vara en effekt av brottslighet och rättsliga åtgärder. Denna mer komplicerade tidsföljd gäller i viss mån också vid sambandet med socialgrupp och med ortstyp. Levnadsnivåundersökningen använder dessa faktorer delvis som om de vore bakgrundsvariabler. Det kan vara berättigat för befolkningen i sin helhet, men får göras med stor försiktighet, då det gäller straffade.

Brottslighet och domar hos kriminalregisteranteckнade män

Domar för kriminalregisterbrott under skilda perioder har redan beskrivits genom den officiella statistiken. Denna statistik är uppbyggd så, att förändringar i brott och påföljder kan iakttas år från år. Med hjälp av akterna för de kriminalregisteranteckнade män som ingår i låginkomstutredningens urval, kan brottslighet och domar studeras för olika generationer (kohorter), som följs under längre tid. Detta innebär både för- och nackdelar. Jämförbarheten mellan de olika åldersgrupperna försvåras av att genomsnittsåldern är olika hög och av att olika lång tid av den brottsaktiva perioden i livet genomlevts.

Varje undersökning av lagöverträdare måste bestämma sig för någon indelningsgrund efter vilken personerna kan studeras. Om klassifikationer av lagöverträdare har skrivits mycket. Kriminologins historia kan studeras genom förändringen av dessa klassifikationer. Indelningarna utgör grunden för teoribildning och hypotesprövning.

De indelningar av straffade som vanligtvis ligger närmast till hands är de juridiska. De dömda kan delas in efter huvudbrott, påföljd, antal domar m.m. Materialet är ofta på förhand klassificerat efter dessa grunder. De juridiska rekvisiten för brotten tillåter också ganska enkelt klassificering av olika gärningar och gärningsmän.

De juridiska klassifikationerna inom kriminologin har kritiserats från psykologiskt och sociologiskt håll. Marshall Clinard och Richard Quinney anför mot indelningar på juridisk grund bland annat att a) brottsliga karriärer vanligtvis inte är homogena, b) lagöverträdaren inte alltid döms för sitt svåraste brott (gäller särskilt USA), c) likartat definierade klasser kan ge ett felaktigt intryck av likartade orsaksförlopp, d) jämförande undersökningar försvåras, då juridiska definitioner varierar i tid och rum, samt att e) det är oklart när lagöverträdaren under gången från brott till verkställd påföljd kvalificerar för klassifikationen (Clinard & Quinney 1967, s. 5 f.).

Clinards och Quinneys invändningar är i huvudsak korrekta, om det gäller att försöka förstå varför vissa människor begår vissa handlingar. Om det emellertid är reaktionerna på lagöverträdarna som skall förklaras, faller något av kritiken. Oavsett begångna brott och motiv bakom handlingarna är de straffade intressanta just därför att de fällts och därför att deras gärningar bestämts som stöld, våldtäkt, bedrägeri eller något annat.

Också om en del berättigad kritik kan riktas mot de juridiska indelningarna, så är problemet att alternativa klassifikationer knappast är bättre. Clinard och Quinney föreslår själva en typologi utifrån "sociala beteendemönster" (a. a., utvecklad i 2:a upplagan 1973). Deras typologi blir dock ganska godtycklig i många avseenden, och fyller inte alltid sådana krav på en klassifikation som uttömmande och uteslutande klasser eller prövbarhet (för krav på en klassifikation, se Friberg 1969, s. 28).

Också Hood och Sparks ställer sig ganska kritiska till existerande klassifikationer inom kriminologin (Hood & Sparks 1970, s. 110 ff). Som en central indelningsgrund framhåller de dock skillnaden mellan

dem som dömts en och dem som dömts flera gånger. Denna tudelning kan också göras utifrån uppgifterna i kriminalregisterakterna i denna undersökning, som bygger på en juridisk klassifikation av de straffade.

En beteendevetenskaplig indelning av de straffade baserad på typ av brott skulle komma att likna den juridiska som här använts. Ett problem utgör de blandade karriärerna, som Clinard och Quinney påpekade. Av samtliga 449 män i undersökningen har en fjärdedel dömts för minst två olika brottstyper (där med olika brottstyper menas tillgrepp, övriga förmögenhetsbrott, våld, rattfylleri eller brott av krigsman. För närmare definitioner se bil. 4). Detta är en nackdel med den enkla juridiska indelningen. Det är emellertid svårt att finna någon bra lösning på problemet med blandade karriärer, särskilt i ett så litet material som det här är frågan om. Uppdelningen i blandade och enkla karriärer överensstämmer för övrigt naturligt nog delvis med uppdelningen mellan engångsdömda och flergångsdömda.

Bilaga 4 visar grunderna för kodningen av kriminalregisteruppgifterna. Vad gäller indelningen efter brottstyp har samma huvudbrottsprincip tillämpats som tidigare i den officiella statistiken. Detta innebär att bland annat tillgreppsbrott något för ofta utses till huvudbrott (se bil. 2). För att kunna klassificera den som dömts flera gånger efter brottstyp har huvudbrottsprincipen använts först inom varje dom och sedan mellan domarna. Det blir alltså det brott som totalt sett innehåller den högsta straffskalan som får bestämma till vilken brottskategori den kriminalregisteranteckнade hänförs.

De 499 männen representerar i hela befolkningen 241 925 män. Det är alltså nära en kvarts miljon män, som 1968 befann sig i åldrarna 15–75 år, som 1971 åtminstone någon gång antecknats i kriminalregistret. De har tillsammans dömts nära en halv miljon gånger, dvs. de har i genomsnitt fått inte fullt två domar var. Hälften av männen har någon gång dömts till ett frihetsberövande. För var och en av dem som dömts till frihetsberövande har domarna genomsnittligt lytt på sammanlagt nio månader (sluten psykiatrisk vård ej inräknad). Tillsammans har de kriminalregisteranteckнade männen fått frihetsberövande domar på 85 000 år.

Vid sidan av den gemensamma kriminalregisteranteckningen skiljer sig dock männen åt i stor utsträckning vad gäller sådant som antal domar, ålder vid debuten, brott för vilka man dömts och påföljder man fått. Först skall skillnader i belastning studeras.

Tabell 7. Kriminalregisteranteckнade män 15–75 år efter antal domar.

Antal domstillfällen	Antal män	Kumul. andel män efter antal domar	Totalt antal domar	Kumul. andel av domarna
1	307	0,68	307	0,38
2	66	0,83	132	0,55
3	37	0,91	111	0,68
4	13	0,94	52	0,75
5	11	0,97	55	0,82
6	5	0,98	30	0,85
7	0	–	0	0,85
8	1	–	8	0,86
9	2	–	18	0,89
10	0	–	0	0,89
11	2	–	22	0,91
12	2	–	24	0,94
13	0	–	0	0,94
14	1	–	14	0,96
15	1	–	15	0,98
16	1	1,00	16	1,00
	449		804	

Denna redovisning av fördelningen av antalet domar kan kanske bidra till diskussionen om "hur många som gör hur mycket". Persson hävdar i sin undersökning, att tio procent av dem som gripits vid Stockholmspolisens inbrottsrotel står för lika många uppklarade inbrott som övriga 90 procent tillsammans. (Persson 1976 a, s. 10). Som en följd av dessa och andra, liknande resultat har en diskussion uppstått om möjligheterna att nedbringa brottsligheten genom inspärrning av den lilla högaktiva gruppen.

Tabell 7 visar att av de kriminalregisteranteckнade männen har två tredjedelar dömts endast en gång, samtidigt som de svarar för endast en tredjedel av domarna. Resultatet går alltså i samma riktning som Perssons. Några är mycket belastade.

Samtidigt står de som dömts fem gånger eller fler inte för mer än en fjärdedel av alla domarna. Ur ett åtgärdsperspektiv förhindras bara en mindre del av antalet kriminalregisterdomar om denna grupp med ett betydande antal återfall kunde förmås upphöra med sin brottslighet.

Jämförelsen med Perssons undersökning haltar naturligtvis avsevärt. Undersökningen av inbrottstjuvar i Stockholm rör ett speciellt brott, och dessutom brott och inte domar. De som återfallit flera gånger har som regel betydligt fler brott i sina senare domar än de engångsdömda. Detta bekräftas också av genomgången av kriminalregisterakterna.

Principen för tabell 7 kan emellertid användas för att diskutera åtgärder för att påverka antalet brott och lagföringar, totalt och för olika brottstyper. Det visar sig då troligen, att tesen om några få som står för väldigt mycket knappast gäller generellt.[1]

Vilka brott de straffade fällts för och hur många domar de har bakom sig påverkas naturligtvis av deras ålder. I de yngre åldersklasserna har ännu inte alla registrerats, som innan de fullbordat sitt liv kommer att dömas för "grövre brott". Åldern vid första domen för de olika åldersklasserna kan kanske ge någon anvisning om hur många domar som kan förväntas senare i livet.

Tabell 8. Kriminalregisteranteckнade män 15–75 år efter ålder och tidpunkt för första dom.

Födda år		Ålder vid första kriminalregisterdom (%)					Summa procent
		15–20	21–25	26–30	31–40	41–	
1892–1903	(n = 46)	30	13	4	15	37	99
1904–1913	(n = 76	20	16	7	21	37	101
1914–1923	(n = 84)	18	23	7	25	27	100
1924–1933	(n = 88)	24	22	23	26	6	101
1934–1943	(n = 86)	43	36	19	2		100
1944–1953	(n = 69)	64	35	1			100
Samtliga	(n = 449)	33	25	11	15	16	100

Den speciella fördelningen av tidpunkten för debutdomen beror naturligtvis främst på skillnad i antalet genomlevda år. Det är emellertid intressant att se, att så många i de äldre åldersklasserna inte debuterar förrän ganska sent. Domar för rattfylleri spelar här en stor roll. Av samtliga som dömts vid 41års ålder eller senare har nära hälften 47 %) fällts för rattfylleri som huvudbrott. Dessa domar senare i livet

[1] Carlsson har tidigare använt detta material för att illustrera skillnad i belastning bland straffade (Carlsson 1975, s. 25). Att Carlssons siffror avviker något från mina, beror på att i hans siffror också ingår de män i låginkomstutredningens urval, vilka 1968 var äldre än 75 år.

kan ge en fingervisning om vad som är att vänta från de yngre åldersklasserna. Sådana prognoser måste emellertid betraktas på sin höjd som gissningar med visst faktaunderlag.

Också återfallen beror delvis på åldern, fast på två olika sätt. De allra yngsta har ännu inte "hunnit" återfalla i större utsträckning, och kan därför tänkas uppvisa lägre frekvenser för återfall än övriga åldersklasser. Samtidigt är återfallsrisken större för dem som debuterar tidigt. I de högre åldersklasserna har flera dömda hunnit tillkomma, som inte kommer att återfalla under sin livstid. Detta i sin tur kan ge en mindre andel flergångsdömda än bland de yngre. För att delvis ändå kunna jämföra återfallsbenägenhet i olika generationer skall de jämföras vid samma ålder och med en begränsad tid för återfall.

Tabell 9. Kriminalregisteranteckнade män 15–75 år i olika återfallskategorier efter ålder.

Födda år		Återfall, totalt (%)	Återfall inom fem år (%)	Återfall inom fem år med första dom före 26 år (%)
1892–1903	(n = 46)	30	17	4
1904–1913	(n = 76)	23	11	5
1914–1923	(n = 84)	37	24	13
1924–1933	(n = 88)	24	15	7
1934–1943	(n = 86)	40	34	28
1944–1953	(n = 69)	36	36	35
Samtliga	(n = 449)	32	23	17

Den första kolumnen om återfall totalt inom varje åldersgrupp säger alltså inte så mycket ur jämförande synvinkel. Intressantare är uppgifterna som visar, att så många registreras för sitt första återfall mer än fem år efter debutdomen. Det antas vanligen, att de som kommer att återfalla någon gång i allmänhet gör detta inom en femårsperiod. Statistiska centralbyråns återfallsstatistik bygger delvis på detta antagande.

Antalet som återfallit inom fem år och som dömts första gången innan fyllda 26 år är mycket litet i några åldersklasser, varför uppgifterna blir osäkra. Det är dock helt klart, att återfall bland unga lagöverträdare blivit allt vanligare med åren. En liten komplikation i sammanhanget utgör åtalsunderlåtelser, som numera är vanligt som åtgärd för unga lagöverträdare. De som i statistiken ser ut som debu-

tanter har i många fall en eller ett par åtalsunderlåtelser för "grövre brott" bakom sig. Det innebär också att de som får kriminalregisterdom efter några åtalsunderlåtelser är mer återfallsbenägna än andra debutanter i kriminalregistret. (Se ovan kap. 2 samt bil. 2).

En detaljerad uppdelning på huvudbrottstyp i de olika åldersklasserna ger tyvärr alltför små siffror. Domar för trafikbrott andra än rattfylleri och bötesförvandling har måst föras till kategorin "övriga brott". Antalet domar för snatteri är också litet, men kategorin har redovisats för sig, då det vanligtvis är frågan om bötesdomar. Slutligen har brott av krigsmän behållits, då det rör sig om främst det ganska speciella brottet värnpliktsvägran och andra lydnadsbrott. Indelningen efter brottstyp grundas på det brott som har den högsta straffskalan i någon av individens domar.

Tabell 10. Kriminalregisteranteckнade män 15–75 år efter ålder och huvudbrottstyp.

Födda år		Snatteri %	Övr. tillgrepp %	Övr. förmög. brott %	Våldsbrott %	Rattfylleri %	Brott av krigsmän %	Övr. brott %	Summa procent
1892–1903	(n = 46)	11	22	20	9	22	9	8	101
1904–1913	(n = 76)	11	23	19	7	19	4	18	101
1914–1923	(n = 84)	4	24	28	11	20	4	10	101
1924–1933	(n = 88)	1	38	23	9	19	3	7	100
1934–1943	(n = 86)	2	59	7	8	15	4	5	100
1944–1953	(n = 69)	2	58	9	9	10	6	7	101
Samtliga	(n = 449)	4	39	17	9	17	5	9	100

Återigen påverkas möjligheterna att jämföra de olika generationerna av skillnaden i antalet genomlevda år. Om 30 år kommer tillgreppsbrotten troligen inte vara lika dominerande som nu bland dem som är födda efter andra världskriget, för att ta ett exempel. Att i stället utgå från huvudbrottet vid debutdomen i jämförelsen mellan åldersklasserna visar sig åstadkomma väldigt liten skillnad. Detta beror naturligtvis i sin tur främst på, att de flesta av de kriminalregisteranteckнade endast dömts en gång och då endast för ett brott.

Huvudbrott vid debutdomen skiljer sig bland engångsdömda och flergångsdömda. Tillgreppsbrott i första domen ökar sannolikheten för återfall. Andelen med tillgrepp som huvudbrott bland dem som inte återfallit är 40 procent mot 50 procent för dem som återfallit. Av dem som återfallit mer än en gång har 59 procent dömts för främst tillgreppsbrott vid första domstillfället.

8. Levnadsförhållanden hos kriminalregisteranteckнade män

Det s.k. levnadsnivåregistret är en förteckning över mer än 900 variabler som rör levnadsförhållanden. Registret består huvudsakligen av intervjuuppgifter från levnadsnivåundersökningen 1968, men innehåller också en del registeruppgifter, vilka samlats in både före och efter intervjutillfället (Levnadsnivåregistret 1973, s. 1). Från detta register har 112 variabler valts ut för denna undersökning och studerats för de kriminalregisteranteckнade männen.

De variabler som ingår i undersökningen har valts ut enligt följande kriterier.

a. Vissa variabler ingår som är ganska givna enligt den kriminologiska litteraturen. Det gäller t.ex. "konflikter i uppväxten", "uppväxtortens storlek" och "faderns yrke".

b. Variablerna har valts så att de skall täcka samtliga delområden inom levnadsnivåundersökningen. Urvalet har gjorts delvis utifrån Lars Sundboms rapport "De hjärtsjukas sociala situation" (Sundbom 1973).

c. Sådana variabler har uteslutits där fördelningen är mycket sned. Om endast en mycket liten del av totalbefolkningen instämt i ett visst påstående, kan de straffades andel förväntas bli så liten, att uppgiften blir alltför osäker, statistiskt sett. Undantag från denna regel har gjorts för variabler, där de straffade förväntas vara mycket överrepresenterade i förhållande till totalbefolkningen.

Av de undersökta variablerna kommer slutligen endast ett 60-tal att presenteras, bland annat därför att tendensen visar sig vara ganska likartad på samtliga, då de straffade jämförs med totalbefolkningen.

I beskrivningen av de kriminalregisteranteckнades levnadsförhållanden kommer bortfallet att behandlas som om det fördelade sig lika som svarandegruppens. Det går inte att korrigera för bortfallet, vilket visades i analysen ovan. De bastal som ges innehåller alltså både

svaranden och bortfall. Då det gäller uppgifter från olika register, ligger så gott som samtliga i urvalet till grund för beskrivningen. Bortfallet är här mycket litet.

Jämförelsen mellan straffade och samtliga män är gjord utifrån de uppräknade befolkningstalen. För de straffade är det viktigt att visa, att de uppräknade talen ibland baseras på ett fåtal personer i urvalet. De uppräknade, stora, befolkningstalen skall inte dölja, att uppgiften om andel straffade som instämt i ett visst påstående kan vara något osäker. Denna osäkerhet gäller i första hand då de kriminalregisteranteckнade delas upp på undergrupper.

Att en sådan uppdelning, som ger delvis osäkra värden, ändå görs, beror på att syftet med undersökningen inte främst är att exakt fastställa de straffades levnadsnivå på enskilda områden. Vad som främst är av intresse är den totala tendensen i förhållande till samtliga män i samhället.

Presentationen av levnadsnivå kommer att ske som andelar i olika grupper med ett givet värde på skilda indikatorer på levnadsnivå. I nedanstående tabell visas det antal män som ingår i urvalet straffade uppdelade efter födelseår. De uppgifter som ges om bortfall är primärbortfall, dvs. de som inte kunde nås i intervjuundersökningen. I enskilda fall tillkommer bortfall på högst två procent, där svar saknas på en fråga i intervjun.

Tabell 11. Kriminalregisteranteckнade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år i låginkomstutredningen och levnadsnivåundersökningen samt bortfall, efter ålder.

Födda år	Kr, urval låginк.-utredn.	Kr, urval levnads-nivåund.	Kr, lev-nadsnivå und. bortfall	Kr, upp-räkn. be-folkn. tal	Tot, upp-räkn. be-folkn. tal	Andelar i olika åldrar	
						Kr	Tot
1892–1903	46	24	2	21.827	362.430	0,09	0,12
1904–1913	76	46	4	38.561	482.578	0,16	0,16
1914–1923	84	52	7	47.095	530.676	0,19	0,18
1924–1933	88	59	8	54.451	468.506	0,23	0,16
1934–1943	86	49	5	45.361	511.292	0,19	0,17
1944–1953	69	38	3	34.630	583.852	0,14	0,20
Samtliga	449	268	29	241.925	2.939.334	1,00	0,99

Av kolumnen "andelar i olika åldrar" framgår, att de straffade åldersmässigt inte fördelar sig exakt som samtliga män. De kriminalre-

gisteranteckнade är något koncentrerade till medelåldrarna. Detta kan naturligtvis påverka resultaten. Om någon aktivitet förekommer endast hos de yngsta, kommer de straffade att skenbart vara underrepresenterade på denna aktivitet på grund av den låga andelen straffade i denna åldersgrupp. En möjlighet att kontrollera för effekten av den ojämna åldersfördelningen är att med hjälp av vikttal ge de kriminalregisteranteckнade samma ålderssammansättning som totalbefolkningen. Detta har emellertid inte gjorts av ett antal olika skäl. För det första är genomsnittsåldern densamma för de straffade som för samtliga män, nämligen 43 år. För det andra kommer de straffades levnadsnivå att studeras särskilt för olika åldrar. För det tredje, slutligen, ger en omvägning med befolkningsvikttal på sin höjd marginella förändringar.

Beskrivningen av de straffades levnadsförhållanden inleds med en jämförelse mellan straffade och samtliga män för var och en av levnadsnivåindikatorerna. Därefter konstanthålls social- och yrkesgrupp för att se om skillnaden i levnadsnivå mellan straffade och samtliga män förklaras av olikheter i social- och yrkesgruppssammansättning. I nästa steg studeras skillnaden i levnadsförhållanden för de olika åldersskikten. Slutligen undersöks ett antal delgrupper av de straffade, för att se om det finns stora skillnader i levnadsförhållanden inom gruppen straffade.

Levnadsförhållanden, totalt

Tabell 12 visar levnadsnivå för kriminalregisteranteckнade män och samtliga män ur en rad aspekter. Skillnaderna går med några få undantag i förväntad riktning. De straffade lever under sämre villkor än befolkningen i sin helhet. Skillnaderna är ganska markanta i vissa fall. Det gäller särskilt för socialhjälp och kontakt med nykterhetsnämnd – två mått på problem med erfarenhetsmässigt samma bakgrund som den traditionella brottsligheten.

De stora skillnaderna utgör dock snarast undantag. Det slående, och kanske något oväntade, är att skillnaderna inte är större än de är (också om de i de flesta fallen är statistiskt signifikanta). I den kriminologiska litteraturen talas ofta om avsevärda olikheter i bakgrund och livsstil mellan straffade och andra. Det finns dock flera skäl varför resultaten ändå inte är så uppseendeväckande.

a. Som redan diskuterats, är bortfallet bland de straffade mer belastat än svarandegruppen. De som saknas lever troligen under sämre förhållanden än de vilkas uppgifter ligger till grund för tabell 12. Om alltså levnadsnivåuppgifter fanns för samtliga kriminalregisteranteckнade, skulle skillnaden till totalbefolkningen bli något större.

b. De kriminalregisteranteckнade visade sig ha något högre dödlighet än befolkningen i övrigt. Det kan på goda grunder antas, att de straffade som avlidit haft en lägre levnadsnivå än övriga straffade. Att uppgifter om dessa saknas i jämförelsen "snyggar upp" bilden något för de straffade. Effekten av denna överdödlighet skall emellertid inte framhävas särskilt starkt, då det rör sig om ganska få personer som avlidit i förtid.

c. I tabell 12 jämförs levnadsnivå för de kriminalregisteranteckнade med samtliga män. De straffades levnadsnivå ingår alltså i måttet för totalbefolkningen. I de fall där skillnaderna är stora skulle värdet för samtliga män bli ett par procentenheter mindre om värdet i stället beräknades för ej kriminalregisteranteckнade.

d. Noggranna studier av tidigare undersökningar visar, att skillnaden i bakgrundssituationen för straffade och övriga inte alltid är så särskilt stor. Att det föreligger en skillnad, vilket vanligen konstaterats med signifikanstest, har ibland blivit liktydigt med att skillnaden är avsevärd, och att några enkla mått på social bakgrund förklarar varför vissa så småningom registreras för brott. (För denna typ av kritik mot många kriminologiska undersökningar, se SOU 1972:76, s. 43 ff.)

e. Denna undersökning bygger på män som någon gång begått ett brott som lett till kriminalregisterdom. Bland de undersökta ingår sådana som har fått en bötesdom för snatteri i början av seklet eller en månads fängelse för värnpliktsvägran någon gång för att bara ta två exempel. Populationen kan därför förväntas skilja sig avsevärt från de mer aktuella och mer belastade grupper som vanligtvis undersöks i kriminologin. En jämförelse mellan normalbefolkningen och t.ex. interneringsfångar eller av aktuella fall inom frivården skulle visa betydligt större skillnader i levnadsförhållanden.

Detta framgår väl av tabell 13, som ger uppgifter om levnadsnivå för straffade m.fl. från några olika undersökningar. Gemensamt för dem som studerats här är att de är mer belastade i olika avseenden, och att de är mer aktuella för myndigheternas kontroll.

Uppgifterna har hämtats från fyra studier, alla utförda på olika populationer. Eckart Kühlhorn har inom ramen för ett frivårdsprojekt

Tabell 12. Levnadsnivå enligt intervjuundersökningen 1968 hos kriminalregisteranteckade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år.

	Kr %	Tot %
Uppväxt och familj		
1. Fader socialgrupp III	66	59
2. Fader okval. arbetare	23	17
3. Mer än en bostadsort under uppväxten	42	38
4. Uppvuxen i svensk landsbygdskommun	38	47
5. Mer än en bostadsort efter 15-årsåldern	66	57
6. Uppväxtfam. splittrad	22	16
7. Konflikter i uppväxtfam.	11	9
8. Frånskild	12	3
9. Barnlös	30	39
10. Makas utbildning högst folkskola	78	70
11. Egen utbildning högst folkskola	73	61
12. Socialgrupp III	70	57
Hälsa och kost		
13. Nedsatt rörlighet	26	19
14. Cirkulationsbesvär	29	23
15. Huvudvärk	28	32
16. Psykiskt tillstånd mindre gott	34	22
17. Minst tio sjukdomssymtom	22	16
18. Använder lugn. medel	13	7
19. Psykisk vård någon gång	20	10
20. Minst två läkarbesök senaste året	42	33
21. Dåligt tandtillstånd	47	35
22. Otillfredsställ. kost	28	24
23. Röker	72	53
24. Använder alkohol	88	80
Arbete[1]		
25. Saknar anställn. trygghet	58	47
26. Mer än en anställn. senaste året	28	16
27. Fysiskt utmattande arb.	27	19
28. Psykiskt ansträng. arb.	29	32
29. Jäktigt och/eller enformigt arbete	79	73
30. Buller på arbetsplatsen	55	45
31. Gas, damm och/eller rök på arbetsplatsen	59	46
32. Kontakt med arbetsförmedlingen 1963–66	35	21
33. Arbetslös någon gång 1963–67	25	12
Bostad och ekonomi		
34. Söker bostad	26	17
35. Utrymmesstandard under normal	35	20
36. Äger bil	50	59
37. Äger båt	14	15
38. Äger sommarstuga	15	17
39. Saknar kontantmarginal – kan ej skaffa 2000 kr	34	16
Politiska resurser		
40. Medlem i fackförbund	59	63
41. Har överklagat beslut av myndighet	31	25
42. Kan varken själv eller med hjälp överklaga beslut av myndighet	14	11
43. Felaktigt behandlad av polisen	10	4

	Kr	% Tot %
44. Felaktigt behandlad av domstol	8	2
45. Felaktigt behandlad av nykterhetsnämnd	5	1
45. Felaktigt behandlad av någon kontrollmyndighet	17	8
46. Politiskt deltagande: inget eller pass. fackl.	42	35
47. Valdeltagande: röstar ej[2]	27	12
Fritid		
48. Vistelse i fritidshus senaste året	30	36
49. Spelar musikinstrument	11	14
50. Idrottar	28	34
51. Jagar och/eller fiskar	57	55
52. Går på bio, restaurang och/eller dans	38	41
53. Finkulturkonsumtion: böcker, studiecirklar, utställn., teater m.m.	47	52
54. Inget eller ringa umgänge	31	18
Registeruppgifter från 1966[3]		
55. Nykterhetsnämnd inkopplad 1966	18	3
56. Erhållit socialhjälp någon gång 1960–66	22	5
57. Antal arbetsveckor	39 v.	39 v.
58. Antal sjukdagar	22 d.	11 d.
59. Nettoinkomst	16.500 kr	18.600 kr
60. Summa tillgångar, intervjupers. + maka[4]	41.000 kr	41.000 kr

[1] Andelar av förvärvsarbetande respektive anställda.

[2] Definierat som "röstade ej 1966 eller tänker ej rösta 1968". Andelar av röstberättigade.

[3] Uppgifterna grundade på det större urvalet, 449 män. Andelar av samtliga, alltså inte enbart av förvärvsarbetande etc.

[4] Uppgifterna skiljer sig från motsvarande i tab. 2. För förklaring, se s. 138 f.

1971 låtit intervjua personer under övervakning inom kriminalvården. Deras svar har sedan jämförts med svaren från en grupp personer i samma stad med samma sammansättning som frivårdsgruppen på kön, ålder, nationalitet och socialgrupp (Kühlhorn 1975).

Bengt Warren har undersökt personer under kriminalvård, vilka under ett år 1972–73 var inskrivna vid frivårdens behandlingscentral i Stockholm. Uppgifterna gäller tidpunkten för inskrivningen. Någon jämförelsegrupp ingår inte i undersökningen. (Warren 1976).

Gunnar Grönwall ger några uppgifter om straffades levnadsförhållanden i en undersökning av straffmätning för vissa brott. De under-

sökta utgör ett urval av dem som dömts 1961–70 och där enbart en stöld eller en grov stöld ingått i domen. Även här saknas jämförelsegrupp. (Justitiedepartementet Ds Ju 1973:8). Det är dock helt klart, att uppgifterna för de straffade måste skilja sig avsevärt från motsvarande för normalbefolkningen.

Slutligen ingår också uppgifter från Gustav Jonssons undersökning av pojkar omhändertagna av Stockholms stads barnavårdsnämnd och placerade på Barnbyn Skå. De undersökta pojkarna var i åldern 7–15 år och togs in vid Skå 1947–61. I undersökningen ingår en jämförelsegrupp bestående av ett urval Stockholmspojkar i samma åldrar (Jonsson 1973).

Tabell 13. Levnadsnivå hos straffade m.fl. och i jämförelsegrupper i fyra undersökningar

	Straffade m.fl. (%)	Jämförelsegrupper (%)
Uppväxt och familj		
Föräldrar socialgrupp III[1]	78	57
Föräldrar socialgrupp III[2]	66	49
Föräldrar skilda[2]	42	13
Eget civilstånd: frånskild[3]	24	
Utbildning		
Ej avslutat folkskola eller grundskola[1]	25	
Läs- och skrivsvårigheter[2]	36	18
Högst folkskola/grundskola som utbildning[4]	74	56
Hälsa		
Upprepad psykiaterkontakt[1]	84	
Allmän klenhet, blodbrist[2]	27	10
Vistats på sjukhus under de senaste två åren[4]	44	18
Arbete		
Dålig arbetsanpassning eller arbetslös[1]	34	
Arbetslös[3]	77	
Utan arbete[4]	13	1

	Straffade m.fl. (%)	Jämförelse-grupper (%)
Bostad		
Bostadslös el. likn.[1]	26	
Trångbodda[2]	33	23
Saknar bostad[3]	16	
Bostadslös eller endast tillfällig bostad[4]	10	6
Missbruk		
Nykterhetsvård[1]	35	
Anteckning om tecken på alkoholism[3]	59	
Omhändertagits för fylleri under senaste tre åren[4]	40	5

[1] Warren 1976, s. 18 o. bil. 2. Jämförelsegruppen vid föräldrars socialgrupp avses totalt för Sverige.
[2] Jonsson 1973, s. 219, 256, 250, 237.
[3] Justitiedepartementet Ds Ju 1973:8, s. 70. Uppgifterna avser endast dem som dömts för grov stöld sedan brottsbalkens införande 1965.
[4] Kühlhorn 1975, s. 48.

f. Resultaten från denna undersökning av kriminalregisteranteckнade män får stöd av andra undersökningar med liknande populationer. Christie har studerat norska män födda 1933, vilka registrerats för lagbrott, som inte kan anses som ringa, fram till 1957 (Christie 1960). Wolf och Høgh har undersökt danska män som 1953 befann sig i åldrarna 20–70 år och som registrerats för brott (Wolf & Høgh 1971).

Från Sverige finns två tidigare undersökningar om kriminalregisteranteckнade. Gösta Dahlström har undersökt domar fram till 1954 för pojkar som 1936 gick i folkskolans fjärde klass i Stockholm (Dahlström 1956). En liknande undersökning har gjorts av Robert Liljefors. Populationen utgörs här av pojkar och flickor som 1938 gick i årskurs tre i Malmös skolor. De har undersökts med avseende på kriminalregisteranteckning fram till 1964. (Liljefors 1967).

Samtliga dessa undersökningar tillåter jämförelser med motsvarande åldersgrupper icke straffade. Studierna har också det gemensamt, att uppgifterna samlats in om de straffade i deras egenskap av med-

borgare eller skolelever i allmänhet och inte som speciellt identifierade straffade.

Andelen straffade skiljer sig ganska avsevärt i de olika populationerna. I den norska undersökningen visade sig fem procent vara straffade mot nära 19 i den danska. I båda de svenska undersökningarna återfanns tio procent av männen i kriminalregistret. Skillnaderna beror delvis på olika definitioner av gruppen straffade. Wolf och Høgh använder den vidaste definitionen och räknar in ganska många bötesdomar. Hälften av de straffade i den danska undersökningen har dessutom fällts för brott mot specialstraffrättsliga lagar, däribland många för samarbete med ockupationsmakten under andra världskriget.

Dessa olikheter i bestämningen av de straffade spelar i detta sammanhang mindre roll. Det avgörande är, att undersökningarna utgår från samtliga straffade i ett åldersskikt i befolkningen. Skillnaden i levnadsförhållanden mellan de straffade och normalbefolkningen visar sig inte i någon av undersökningarna vara särskilt stor. I den följande genomgången av de olika levnadsnivåkomponenterna skall resultaten jämföras med dessa fyra tidigare studier.

Uppväxt och egen familj

Den klassiska kriminologiska faktorn "splittrad familj" förekommer oftare bland de kriminalregisteranteckнade, fast skillnaden är ganska liten. Skillnaden i det norska materialet är inte heller särskilt stor (Christie 1960, s. 105 ff). Vidareutvecklingen av denna orsak inom kriminologin till frågan om det känslomässiga klimatet i familjen, visar knappt någon skillnad alls i denna undersökning. Andelen som säger sig upplevt allvarliga slitningar i familjen under uppväxttiden är något större bland de yngre. Ökningen, som är mer markerad bland de straffade, kan kanske något förklaras av att de yngre befinner sig tidsmässigt närmare sin uppväxt och därför bättre minns konflikterna. En liknande fråga i Christies undersökning ger något större skillnader än i den svenska. Av de straffade anger 13 procent att hemförhållandena inte varit så bra mot hälften av de icke straffade (Christie 1960, s. 113).

Uppgifterna om konflikter under uppväxten blir ännu intressantare, då de kompletteras med information om fördelning enligt socialgrupp. I hela befolkningen finns en svag tendens, att socialgrupp I

oftare anger allvarliga slitningar (Eriksson, R. 1971, s. 47). Detta strider ganska markant mot de teorier som hävdar känslomässigt klimat i familjen som självständig orsak till brottslighet. Om dessa teorier stämmer, borde socialgrupp III vara överrepresenterad bland dem som angivit konflikter, samtidigt som förändringen över tid borde varit mycket kraftig med tanke på den ökande ungdomsbrottsligheten (jämför figur 7).

Naturligtvis måste svaren i levnadsnivåundersökningens intervjuer om konflikter under uppväxten tolkas mycket försiktigt. Det rör sig om tillbakablickande frågor på ett känsligt område, där frågorna kan ha uppfattats olika av skilda befolkningsskikt. Resultaten bör dock inte avfärdas som otillförlitliga bara därför att de strider mot vad som tagits mer eller mindre för givet i många kriminologiska läroböcker. Genom att i undersökningar utgå från registrerade lagöverträdare som intervjuas med avseende på hemmiljö tillsammans med en kontrollgrupp, utesluts ofta socialgrupp I, som sedan antas generellt ha goda känslomässiga förhållanden under uppväxten. Ett annat sätt som förekommit i undersökningar om socialgrupp, uppväxtförhållanden och brottslighet är att kriminologen utifrån sina egna medelklassvärderingar definierat vad som skall anses som bra uppfostran och därigenom gett en för ljus bild av socialgrupp I.

I och för sig bör det inte vara förvånande om känslomässigt klimat i familjen varierar med socialgrupp. Dåliga materiella förhållanden ökar risken för slitningar. Om ekonomin i familjen är god, följer dock inte nödvändigtvis en god känslomässig miljö. Med förekomst av ekonomiska skyddsnät blir vådorna av störda relationer mellan familjemedlemmarna kanske mindre vad gäller brottslighet. Den slutsats som kan dras från levnadsnivåundersökningens uppgifter om konflikter under uppväxten är därför, att denna faktor inte är en självständig orsak till brottslighet oberoende av tid och rum.

Utbildning

Andelen kriminalregisteranteckнade som har längre utbildning än folkskola är klart mindre än för samtliga. Skillnaden framgår också om antalet skolår jämförs. Ju yngre personerna är, desto större blir skillnaden i skoltidens längd. Trots en längre skolvistelse för de yngre straffade i jämförelse med de äldre, har alltså deras position försämrats relativt sett.

De tidiga kriminologerna trodde mycket på en allmänt höjd utbildningsstandard som brottsförebyggande faktor. Utvecklingen har gått stick i stäv emot förväntningarna. I den mån utbildning har något att göra med brottslighet, ligger kanske förklaringen i att utbildningsklyftorna ökat. Levnadsnivåundersökningen visar åtminstone, att klyftorna inte minskat (Johansson, L. 1971, s. 35). Så länge folkskolan var den både nödvändiga och tillräckliga utbildningen för det stora flertalet i landet, behövde färre känna sig mindervärdiga i utbildningshänseende. En förlängning av både den obligatoriska och den frivilliga skolgången skapar däremot möjligheter för större ojämlikhet genom risker för avbruten skolgång för små restgrupper medan alltfler bygger på sin grundutbildning.

Resultaten från den danska undersökningen överensstämmer väl med den svenska vad gäller andel med utbildning över folkskola (Wolf & Høgh 1971, s 41). I det norska materialet är skillnaden i antalet utbildningsår mellan straffade och övriga mycket mer markerad. Det kan delvis bero just på att populationen är yngre, och att större utbildningsskillnader därför är möjliga (Christie 1960, s. 144). En jämförelse med de två svenska undersökningarna blir tveksam, då åldern hos de undersökta alltför mycket påverkar utbildningsnivån.

Social- och yrkesgrupp samt social rörlighet

Uppgiften om andel i socialgrupp III i tabell 12 skall här kompletteras med en mer detaljerad beskrivning efter yrke. Redan i tabell 4 finns dock en sorts beskrivning av yrke och kriminalregisterdom.

Tabell 14. Social- och yrkesgrupp hos kriminalregisteranteckнade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år.

Social- och yrkesgrupp	Kr (%)	Tot (%)
Socialgrupp I, samtliga	4,2	9,2
Bönder	0,7	4,0
Småföretagare	9,4	6,9
Förmanspersonal	4,5	4,3
Kontorspersonal	8,3	9,5
Off. anst. lägre tjänstemän	1,8	4,1
Gymnasister	0,4	3,1
Pensionärer	0,7	2,1
Socialgrupp II, samtliga	25,8	34,0

Tabell 14. Forts

Social- och yrkesgrupp	Kr (%)	Tot (%)
Småbrukare, lantarb., fiskare, skogsarb.	5,2	4,1
Industriarbetare	48,0	34,0
Off. anst. arbetare	3,3	5,9
Biträdespersonal	1,1	0,8
Övriga	4,5	1,3
Skolelever	1,1	4,0
Pensionärer	6,8	6,6
Socialgrupp III, samtliga	70,0	56,7
	100,0 %	99,9 %

Huvudintrycket av de kriminalregisteranteckades fördelning efter social- och yrkesgrupp är, att skillnaden i förhållande till totalbefolkningen inte är särskilt påfallande. Markant överrepresenterade är de straffade endast bland "övriga" – en liten restkategori bestående framför allt av långvarigt sjuka och invalidiserade. Förutom vissa kategorier, som är starkt präglade av låg ålder, är de straffade påtagligt få endast i socialgrupp I och bland bönder, offentligt anställda lägre tjänstemän och pensionärer i socialgrupp II.

Kanske är resultatet något oväntat. I debatten hävdas ofta, att de som straffas i vårt samhälle är arbetarna. Enligt dessa resultat är överrisken för en industriarbetare att antecknas i kriminalregistret mycket måttlig och det gäller också för hela socialgrupp III. Delvis är detta inte så förvånande, då socialgrupp III utgör mer än hälften av befolkningen.

Nu kan det mycket väl vara så, att socialgrupp III ökar sin andel bland de straffade, om antingen straffade eller yrkesgrupp definieras annorlunda. Yrkesfördelningen hos vissa delgrupper bland de kriminalregisteranteckade som flergångsdömda och dömda till fängelse skall undersökas närmare längre fram. Det är också viktigt att åter påminna om, att denna undersökning gäller alla som någon gång antecknats i kriminalregistret, och alltså inte de som antecknats ett visst år. I det senare fallet ökar andelen straffade i den lägsta socialgruppen.

Frågan om de straffades yrkestillhörighet är viktig ur bland annat marxistisk synvinkel. Data från detta område borde kunna utgöra ett bidrag till debatten om brottslighet, lagöverträdare och klasskamp. En svårighet är dock, att den marxistiska teorin på intet sätt entydigt

anger i vilka yrkesgrupper brottslighet framför allt kan förväntas. Oenighet råder t.o.m. om brottslighetens fördelning mellan de högsta och lägsta skikten i vår typ av samhälle. Chambliss hävdar gentemot Marx, att brottsligheten inte skulle vara högst i samhällets lägsta skikt (Chambliss 1974, s. 24).

Therborn har i en undersökning av det svenska klassamhällets förändring tillhandahållit en indelning av yrkesgrupper, som skulle kunna användas för att pröva antaganden om brottslighet och klasskamp (Therborn 1973). Han använder fem huvudkategorier i sin beskrivning, nämligen arbetarklassen, småborgerligheten, mellanskikten, borgerligheten och speciella kategorier knutna till borgerligheten. Dessa grupper delas sedan upp i sin tur i t.ex. arbetarklassens inre och yttre kärngrupp och inre och yttre periferi.

Också om det skulle gå att dela in de straffade med hjälp av Therborns kategorier, är det fortfarande oklart i vilken grupp den högsta andelen straffade skall väntas uppträda. Kommer de flesta straffade att uppträda bland arbetarklassens kärna, därför att detta är "huvudfienden" som kapitalismen slår hårdast mot? Några anser att en sådan tolkning verkar sökt. Kanske skall de straffade snarare sökas i småborgerligheten – ett skikt under förvandling, klämt mellan kapitalister och arbetare och utan direkt klassmedvetande. Möjligen är yrkeskategori mindre intressant från marxistisk utgångspunkt om analysen inte kompletteras med data om sysselsättningsgrad, där de icke förvärvsarbetande blir en kategori värd särskild uppmärksamhet. Vilka än svaren är förefaller det som om frågor av denna typ noggrannare borde undersökas inom marxistiskt inriktad kriminologi.

Oavsett om marxistisk teori är utgångspunkt för analysen av straffades yrkestillhörighet innebär en sådan undersökning flera praktiska svårigheter. En gäller problemet att kunna kontrollera yrkesgruppernas sammansättning vad gäller bland annat kön, ålder och geografisk utbredning. Andelen straffade inom t.ex. vårdsektorn och i textilbranschen blir låg på grund av kvinnodominansen i dessa yrken.

Den svårighet som vanligtvis nämns i dessa sammanhang är klassificeringen av yrkestillhörighet. Vissa yrkesgrupper kan få oförtjänt dåligt rykte därför att straffade gärna använder sig av deras yrkesbeteckning. Det gäller t.ex. försäljare, sjömän och diversearbetare. Samtidigt kan det förstås inte uteslutas, att den högre andelen straffade i dessa grupper speglar ett verkligt samband med yrkestillhörighet. (För några ytterligare siffror, se Swedner 1968, s. 256 f.).

Som nämnts är möjligen frågan om förvärvsarbete viktigare än frågan om yrkestillhörighet. Enligt statistiken över lagförda för "grövre brott" 1965 utgjorde de icke förvärvsarbetande 29 procent av samtliga. Av dessa har dessutom hälften hänförts till kategorin "ej angiven yrkestillhörighet". En stor del av de straffade förvärvsarbetar alltså inte, men klassificeras ändå efter yrke. Detta är förstås helt korrekt om personen tillfälligt är arbetslös, men mer tveksamt – ur kriminologisk synvinkel – om beteckningen syftar på en kort sysselsättning långt tillbaka i tiden.

Ett problem som berörts tidigare är frågan om den straffade på grund av sin brottslighet eller sitt straff tvingats byta yrke och sjunkit socialt. Det är naturligtvis viktigt att reda ut för att kunna besvara frågan om det föreligger något orsakssamband från yrkestillhörighet till brottslighet och straff. Problemet kan i begränsad utsträckning belysas med uppgifter från levnadsnivåundersökningen om social rörlighet bland de straffade.

Med social rörlighet menas i vilken utsträckning individer byter socialgrupp som vuxna i förhållande till sin ursprungsfamiljs socialgrupp. De flesta undersökningar som företagits på området visar på en betydande social orörlighet. Barn hamnar som vuxna i stor utsträckning i samma socialgrupp som sina föräldrar (Eriksson, R. 1971, s. 74).

Vad som här främst är av intresse är om de straffades sociala rörlighet skiljer sig från totalbefolkningens. Skillnaden i social rörlighet skall belysas med dels inflödesvärden, dels utflödesvärden. Med hjälp av inflödesvärden visas varifrån dagens socialgrupper har rekryterat sina medlemmar, dvs. för varje socialgrupp visas hur stor andel som vuxit upp i socialgrupp I-, II- eller III-hem. Utflödesvärden kan sägas visa livschanser för medlemmar i olika socialgrupper. De visar sannolikheten för en person från en viss socialgrupp att som vuxen hamna i en annan socialgrupp (a. a., s. 75 ff.).

Då andelen straffade i socialgrupp I är mycket liten, måste socialgrupp I och II slås samman i analysen. Uppgifterna om totalbefolkningen har hämtats från levnadsnivåundersökningens rapport om uppväxt och social rörlighet (a. a.). I uppgifterna om totalbefolkningen ingår inte gymnasie- och grundskolestuderanden. Genom ett förbiseende har dessa kategorier inte uteslutits bland de straffade. För jämförelsen spelar det dock mindre roll. Dessa studerandekategorier utgör endast 1,5 procent av de kriminalregisteranteckнade männen.

Tabell 15. Kriminalregisterantecknade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år uppdelade efter egen socialgrupp, fördelade efter faderns socialgrupp (Inflödesvärden).

Faderns socialgrupp	Egen socialgrupp: Kr			Egen socialgrupp: Tot		
	I + II	III	Alla	I + II	III	Alla
I + II	49	27	33	54	29	40
III	51	73	67	46	71	60
Summa procent	100	100	100	100	100	100

Tabell 16. Kriminalregisterantecknade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år uppdelade efter faderns socialgrupp, fördelade efter egen socialgrupp (Utflödesvärden).

Faderns socialgrupp	Egen socialgrupp: Kr			Egen socialgrupp: Tot		
	I + II	III	Summa procent	I + II	III	Summa procent
I + II	43	57	100	60	40	100
III	22	78	100	34	66	100
Alla	29	71	100	44	56	100

Tabellen över inflödesvärden visar ingen större skillnad mellan straffade och totalbefolkningen. Det finns en tendens att de straffade i högre socialgrupper i något större utsträckning kommer från socialgrupp III än vad som gäller för samtliga män i socialgrupp I och II. Denna lilla skillnad förklaras troligen av att de kriminalregisterantecknade i större utsträckning växt upp i socialgrupp III. De kan följaktligen i mindre utsträckning röra sig nedåt socialt inom denna grova indelning efter socialgrupp. Om andelen okvalificerade arbetare urskiljts som en särskild kategori bland de kriminalregisterantecknade, hade bilden troligen ändrats något.

Tabellen över utflödesvärden visar större skillnader. Färre av de straffade "lyckas hålla sig kvar" i de högre socialgrupper där de vuxit upp, och det är också färre från socialgrupp III som "tar sig upp" till de högre skikten.

Den genomsnittligt lägre socialgruppsplaceringen för de straffade beror till en del på att de startat med något sämre förutsättningar socialgruppsmässigt sett än män i allmänhet. Kanske skulle en finare uppdelning av socialgrupperna visat, att de straffade i högre grad än som nu framgår vuxit upp i lågstatusfamiljer. Den skillnad som kan

konstateras i förhållande till samtliga män kan dock inte bara tillskrivas skillnader i ursprunglig socialgrupp. Andra faktorer kan ha tillstött, som minskat möjligheterna till uppåtgående social rörlighet. Brottsligheten och straffet kan också i sig lett till en deklassering.

Vad som kom först – individens brottslighet eller hans låga sociala rang – har länge debatterats både inom och utom kriminologernas krets. Svaret på frågan anses vara kriminalpolitiskt betydelsefullt. Frågan kan inte ges något enkelt svar. Olika undersökningar kommer till olika resultat bland annat på grund av skillnader i de populationer med vilka de arbetar.

Psykologiskt och psykiatriskt inriktade studier tenderar att se låg klasstillhörighet hos straffade som resultat av tidiga beteendestörningar. En representant för detta synsätt är t.ex. Lee Robins som menar, att låg status och torftiga levnadsförhållanden i vuxen ålder bäst kan förutsägas från asocialt beteende i uppväxtåren. Hon säger i sin ofta citerade uppföljningsstudie av personer vilka som unga vårdats på en barnpsykiatrisk klinik:

"Det faktum, att 'fattigkulturs'-syndromet hos vuxna kan förutsägas från beteenden i barndomen gör det svårt att hävda, att det är deras nuvarande position i den sociala rangordningen som förklarar denna uppsättning (asociala) beteenden och attityder" (Robins 1966, s. 304).

Den kritik som riktades mot ett par av klientelundersökningens rapporter gäller delvis också Robins. Om beteendestörningar i barnaåren skall leda till missbruk och kriminalitet i vuxen ålder, beror till stor del på de yttre levnadsvillkor som står till buds för människor i de lägsta positionerna i samhället. Robins' och många andra kliniska studier kan också kritiseras för att inte ha undersökt beteendestörningar hos barn i hela samhället. De utgår i stället från den grupp barn som av olika anledningar kommer i kontakt med psykisk vård.

Till en slutsats rakt motsatt Robins' kommer Wolf och Høgh. De säger

"at sandsynligheden for at blive kriminel for en mand er større i de lavere statuslag end i de højere, samtidig med at den tilsyneladene lavere statusplacering af kriminelle ikke ser ud til at vaere en følge av kriminel adfaerd" (Wolf & Høgh 1971, s. 53).

Tendenserna i resultaten i Wolfs och Høghs undersökning är dock motsägelsefulla, vilket också påpekas av författarna. De straffade

tycks vara lika mycket socialt uppåtgående som övriga och deras fäders socialgrupp skiljer sig inte från normalbefolkningen. Samtidigt är det ett faktum att de straffade tillhör lägre samhällsskikt. En granskning av undersökningsmaterialet visar, enligt Wolf och Høgh, att nedåtgående social rörlighet vanligtvis inträffat innan brottsligheten (a. a., s. 52). I en senare undersökning finner Wolf & Høgh ett klart negativt samband mellan fäders yrkesstatus och risken för brottslighet bland sönerna (Høgh, Strande- Sørensen & Wolf 1978, s. 9).

Vilka slutsatser kan sammanfattningsvis dras om straffades socialgruppstillhörighet och sociala rörlighet? Skillnaderna i social status är inte särskilt stora mellan straffade och övriga vare sig status mäts med faders eller med egen socialgrupp. Detta gäller då samtliga straffade i en normalbefolkning undersöks. Skillnaderna blir större om de straffade definieras som flergångsdömda, fångar eller som aktuella inom kriminalvårdens frivård. En annorlunda definiering av statusgrupperna skulle möjligen ge större skillnader i undersökningar av samtliga straffade i en befolkning.

Wolfs och Høghs påpekande, att låg social status föregår brottslighet, antyder kanske att såväl låg status som brottslighet är resultatet av samma, bakomliggande process. Det behöver alltså inte tolkas så, att den låga socialgruppstillhörigheten direkt orsakade brottsligheten. Samtidigt är det viktigt att framhålla, att låg social status enligt objektiva, ekonomiska kriterier i sig ökar risken för brottslighet och påföljd oavsett hur den låga ställningen ursprungligen uppnåtts. Det är alltså inget slutgiltigt bevis för att låg socialgruppstillhörighet inte påverkar risken för brottslighet att de straffade ursprungligen kommer från ungefär samma sociala skikt som normalbefolkningen. Den straffade på samhällets botten fortsätter inte att begå brott helt oberoende av de objektiva förhållandena på denna låga nivå.

Hälsa och kost

Skillnaderna mellan kriminalregisteranteckнade män och normalbefolkningen är också när det gäller hälsa och kostvanor ganska små. I samtliga fall med undantag för huvudvärk går dock skillnaderna i förväntad riktning, dvs. de straffade har det sämre.

De två tidigare svenska undersökningarna om kriminalregisteranteckнade tar inte upp frågan om hälsa och kost. Christie får mycket

små skillnader i sin undersökning, där resultaten baseras på läkarundersökningen vid inskrivningen till militärtjänst (Christie 1960, s. 215).

En annan svensk undersökning av straffades hälsotillstånd kommer fram till betydligt sämre värden för de straffade i förhållande till en kontrollgrupp. Helander finner dubbelt så många män med olika typer av sjukdomssymtom bland de straffade (Helander 1974, s. 72–83). Att resultaten skiljer sig från denna undersökning av kriminalregisteranteckнade kan bero på definitionen av de straffade och på sättet att mäta sjukdomar. Helander undersökte endast de män i kriminalregistret som dömts till ovillkorliga frihetsstraff. Uppgifterna om sjukdomar hämtades från sjukkassan till skillnad från levnadsnivåundersökningens resultat som bygger på intervjuer.

Skillnaden i tobakskonsumtion blir mer markant om andelarna som röker mer än tio cigarretter per dag jämförs. Siffrorna för straffade blir då 39 procent mot 24 för befolkningen i sin helhet. Den slutsats som kan dras från svaren på frågan om alkoholkonsumtion är främst, att frågan är mindre lämpligt utformad. Öl räknas inte in i alkoholkonsumtion och endast antal gånger personen dricker alkohol i månaden bestämmer graden av alkoholkonsumtion. Dessutom kan de straffade misstänkas inte alltid ha svarat helt sanningsenligt på frågan. Andelen som hänförs till gruppen med hög konsumtion är inte större bland de straffade än bland samtliga. Vad som kan sägas utifrån frågan är att andelen nykterister bland de straffade är mindre än i befolkningen i övrigt.

Arbete

Olika gruppers arbetsvillkor är naturligtvis starkt knutna till de yrken som är dominerande inom gruppen. Av tabell 14 framgår, att en mycket större andel av de kriminalregisteranteckнade är industriarbetare än vad som är fallet med samtliga män. På grund av den speciella yrkessammansättningen som gruppen straffade uppvisar kan den förväntas ha sämre värden vad gäller t.ex. förekomst av buller eller av damm, rök och gas på arbetsplatsen. Möjligen försvinner skillnaden mellan de straffade och hela befolkningen om yrke och socialgrupp hålls konstant. Detta görs nedan på sid. 142 ff.

Svaren på frågorna om arbetsplatsförhållanden kan också illustrera vad som sades om förhållandet mellan social rörlighet och brottslig-

het. Oavsett om de straffade sjunkit socialt, så innehar de jobb som är mer påfrestande än de flesta andras. De kriminalregisteranteckнade fyller ett antal arbetsplatser som verkligen finns på den svenska arbetsmarknaden. Det rör sig alltså inte om dåliga arbeten som de själva varit med om att skapa genom en aldrig så asocial livsföring. Dessa sämre arbeten underlättar knappast sannolikheten för ett anpassat liv i samhället.

Bostad och ekonomi

Skillnaden i ekonomi och i materiell standard är påfallande liten mellan de straffade och normalbefolkningen. Det visar såväl svaren på flera av intervjufrågorna som registeruppgifterna.

Resultaten är delvis lite förbryllande. Andra mått på ekonomiska resurser och andra undersökningar ger en något annorlunda bild. I Liljefors undersökning visade sig andelen straffade män med en inkomst som inte översteg 10 000 kronor vara 53 procent mot 14 procent i totalmaterialet (Liljefors 1967, s. 42). Delvis förklaras nog skillnaden av att männen i Liljefors undersökning i större utsträckning hade sin brottslighet och den situation som sammanhänger därmed mer aktuell.

De kriminalregisteranteckнade uppvisar en åldersmässigt mycket sned fördelning för förmögenhet och tillgångar. Särskilt den näst äldsta åldersgruppen intar en särställning. Både summa behållen förmögenhet och summa tillgångar är här dubbelt så hög som för normalbefolkningen i åldersskiktet.

De yngsta i befolkningen i sin helhet har generellt sett små tillgångar och liten förmögenhet. Det rör sig om ett par tusen i båda fallen. De yngsta straffade intar dock en särställning genom att så gott som helt sakna förmögenhet och tillgångar.

De straffades förmögenhetsvillkor förbättras genom troligen ett par mycket rika personer i den näst högsta åldersklassen. Det kan i efterhand konstateras att det troligen varit bättre att använda medianvärden än genomsnittsvärden för att belysa den sneda fördelningen av förmögenhet och tillgångar.

Om det rör sig om ett par mycket rika personer, så förefaller dessa ha ingått bland dem som intervjuades i levnadsnivåundersökningen. Summa tillgångar för de kriminalregisteranteckнade blir nämligen högre i bortfallsanalysen (tab 2) än i jämförelsen med normalbefolkningen (tab 12). Bortfallsanalysen grundas nämligen enbart på in-

tervjuundersökningens urval. Det kan dock inte uteslutas att något fel insmugit sig, som i efterhand inte kan kontrolleras. Den stora skillnaden i tillgångar mellan svaranden och bortfall är dock med största sannolikhet reell.[1]

Vad gäller tillgång till kontantmarginal skiljer sig de straffade ganska påtagligt. En tredjedel säger sig inte kunna få fram 2.000 kronor inom en vecka för någon oväntad utgift. Det förefaller vara en ganska viktig uppgift i sammanhang med studiet av förmögenhetsbrottsligheten. Resultaten är möjligen förenliga med de övriga om ekonomiska förhållanden, om de straffade i högre grad än övriga har sina tillgångar bundna och har stora fasta utgifter varje månad.

I förhållande till att inkomsten inte skiljer sig särskilt mycket från medelinkomsten, har de straffade något oväntat låg utrymmesstandard. Den större trångboddheten hos de kriminalregisteranteckнade är också förvånande med tanke på att ensamstående sällan är trångbodda, och att andelen frånskilda – och därför troligen ensamstående – är större bland de straffade.

Politiska resurser

Särskilt intressant i detta sammanhang är naturligtvis hur de straffade anser sig ha blivit behandlade av kontrollmyndigheter, dvs. av rättsväsendet och av socialnämnd, barnavårdsnämnd och nykterhetsnämnd. Dubbelt så många av de kriminalregisteranteckнade som av samtliga uppger felaktig behandling av någon kontrollmyndighet. Det slående är dock inte detta, utan att siffran – 15 procent – trots allt är så låg. Det rör sig här ändå om män som dömts en eller flera gånger till strängare påföljder och där hälften suttit i fängelse. Uppgifterna rimmar illa med t.ex. den självbiografiska litteraturen från olika anstalter.

Det finns dock några faktorer som kan förklara de oväntade resultaten. Den omedelbara förklaringen, nämligen att det verkligen endast är en mindre del av de straffade som blivit orättvist behandlade, skall naturligtvis inte uteslutas. Svenska kontrollmyndigheter handlar antagligen korrekt inom givna direktiv i de allra flesta fall. I en jämförande nordisk undersökning finner också Erik Allardt, att svenskarna i högre grad än sina grannar anser att människor behandlas lika

[1] Se förordet för förklaring till att uppgifterna inte kunnat kontrolleras i efterhand.

av polis och domstolar oavsett klasstillhörighet (Allardt 1975, s. 133).

Frågan om behandling på fängelse finns av naturliga skäl inte med i intervjuundersökningen. Kanske har flera också undvikit att ange felaktig behandling av t.ex. domstol och barnavårdsnämnd, då detta skulle ha kunna avslöja att de var straffade – något som intervjuaren inte visste om.

I hela befolkningen är det en större andel ur socialgrupp I än III som anser sig felaktigt behandlad av myndigheter. Sambandet gäller för de flesta av de undersökta myndigheterna (Johansson, S. 1971, s. 132 ff.). De som har minst ekonomiska resurser och minst inflytande i samhället tycks i större utsträckning ha fogat sig i sin situation och går i sitt ifrågasättande inte utanför de gränser systemet sätter. Kanske gäller detta i särskilt hög grad många av de straffade, som ju också återfinns särskilt i de lägre samhällsskikten.

De kriminalregisteranteckade deltar mindre än övriga i det politiska livet. Skillnaden är särskilt stor vad gäller röstning. Av de straffade röstberättigade säger sig 27 procent inte rösta mot 12 procent för samtliga röstberättigade män. Wolf och Høgh finner i sin undersökning inte någon skillnad i politiskt deltagande mätt som skriftligt eller muntligt inlägg i den offentliga debatten (Wolf & Høgh 1971, s. 42).

Fritid

De kriminalregisteranteckade männen har en något mindre aktiv fritid än andra i levnadsnivåundersökningens mening. Kanske är fritidsmönstret liksom levnadsförhållandena på andra områden präglat av socialgrupp. Skillnaderna skulle då delvis bero på de straffades annorlunda yrkesfördelning.

Resultaten från den danska undersökningen skiljer sig från den svenska genom att de straffade nästan genomgående har en något mer aktiv fritid än icke straffade (a. a. s. 44). Skillnaden kan bero på frågornas formulering. Tillförlitligheten hos frågor rörande t.ex. musik- och teaterintresse kan ibland ifrågasättas.

Den mest påtagliga skillnaden mellan straffade och övriga gäller andelen socialt isolerade. De intervjuade tillfrågades om de brukade besöka eller själva få besök av släkt eller vänner. För nära en tredjedel av de kriminalregisteranteckade inträffar detta högst någon enstaka gång. Igen i den danska undersökningen finns knappt någon skillnad mellan straffade och andra (a. a. s. 42).

Registeruppgifter från 1966

Registeruppgifterna från 1966 har samlats in för ett betydligt större urval än det som låg till grund för levnadsnivåundersökningen. Bortfallet är här också mycket mindre; knappt två procent för såväl de kriminalregisteranteckнade som för samtliga. Dessa uppgifter om de straffades levnadsförhållanden är därför lättare att generalisera än intervjuuppgifterna.

Att de straffade i mycket högre grad än normalbefolkningen skulle vara kända hos nykterhetsnämnden var väntat. Liljefors finner att så många som 23 procent av de kriminalregisteranteckнade männen har varit föremål för ingripande från nykterhetsnämnden mot endast en procent av de icke straffade (Liljefors 1967, s. 47).

Också andelen som fått socialhjälp är flera gånger större bland de kriminalregisteranteckнade. Vad som här främst är intressant är att andelen straffade som fått socialhjälp under en följd av år står i ett konstant förhållande till andelen socialhjälpstagare bland övriga män. Ett liknande förhållande finns också mellan antalet sjukdagar för

Figur 11. Socialhjälpstagare och sjukdagar bland kriminalregisteranteckнade män (Kr) och övriga män (Ej kr), 1960–1966. Index, 1960 = 100

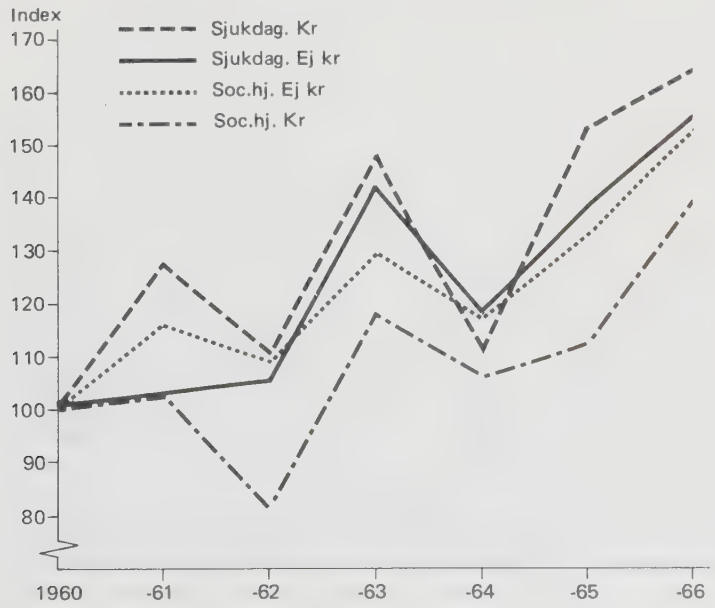

straffade och icke straffade. Detta framgår av figur 11. De kriminalregisteranteckнade jämförs i figuren med övriga ej kriminalregisteranteckнade för att undvika att ge en bild av ett samband som grundar sig på de kriminalregisteranteckнades dominans i de grupper som undersöks. Av samtliga socialhjälpstagare 1960–1966 utgör de kriminalregisteranteckнade varje år minst en tredjedel.

Figuren visar en god överensstämmelse mellan utvecklingen för straffade och icke straffade vad gäller andel socialhjälpstagare och antal sjukdagar per år. Dessutom visar sig utvecklingen av socialhjälpstagare och av sjukdagar följa varandra ganska väl. Orsaken till den gemensamma utvecklingen skall inte diskuteras här liksom inte heller inverkan av myndigheternas varierande praxis. Vad som främst är intressant i detta sammanhang är att de straffade följer en allmän tendens i samhället. Deras behov av socialhjälp och deras sjuklighet är avsevärt större än bland människor i allmänhet. Det är dock inte bara frågan om individuellt skapade problem. De straffades socialhjälpsbehov och sjuklighet är också uttryck för en allmännare samhällsutveckling.

Levnadsförhållanden och yrke

Analysen hittills har visat, att det föreligger vissa skillnader i levnadsnivå mellan straffade och normalbefolkningen. Det har också framgått, att de straffade skiljer sig något från normalbefolkningen vad gäller yrke och socialgrupp. Det kan alltså tänkas, att skillnaden i levnadsvillkor förklaras av den speciella yrkesgruppstillhörigheten. Levnadsnivåundersökningen visar ett samband mellan socialgrupp och de flesta av de aspekter som studerades. Inverkan av socialgrupp och yrke borde därför kontrolleras genom att denna indelning konstanthålls.

En sådan kontroll för yrke är inte något försök att "trolla bort" eventuella skillnader mellan straffade och andra. Om skillnaderna skulle försvinna kvarstår naturligtvis att förklara varför de straffade i större utsträckning än andra återfinns i vissa yrken och i lägre socialgrupper. Enskilda aspekter av levnadsnivån behöver då emellertid inte förklaras speciellt för de straffade, utan kan visas gälla för alla grupper med samma yrkessammansättning.

Skillnaden mellan de kriminalregisteranteckнades yrkessammansättning och normalbefolkningens är emelllertid inte särskilt stor (se tab. 14). De straffades speciella yrkesfördelning kan därför inte för-

väntas förklara någon större del av skillnaderna.

Eftersom yrke och ålder ibland hänger samman, har en kontroll för ålder skett vid sidan av kontrollen för yrke. Den åldersindelning som använts är densamma som i tabell 3. Yrkesindelningen bygger på 21 grupper, och är densamma som använts tidigare i analysen fast med en indelning också av socialgrupp I. Konstanthållningen har gått till så, att för varje ålders- och yrkesgrupp straffade har ett genomsnittsvärde beräknats för motsvarande grupp icke straffade. Vad som gjorts är, med andra ord, en standardvägning av de ej kriminalregisteranteckнade, så att dessa fått samma ålders- och yrkesmässiga sammansättning som de kriminalregisteranteckнade.

Av vissa praktiska skäl har de ej straffade kommit att användas vid jämförelsen i stället för som tidigare hela normalbefolkningen. Skillnaden i resultat mellan de två jämförelsesätten är dock liten. De levnadsnivåkomponenter som valts ut för den förnyade jämförelsen är i allmänhet sådana, där skillnaden i förhållande till totalbefolkningen varit relativt stora. De har också valts så att de skall representera skilda områden i levnadsnivåundersökningen.

Tabell 17. Levnadsnivå hos kriminalregisteranteckнade män och ålders- och yrkesmässigt motsvarande ej kriminalregisteranteckнade män (Ej kr) 15–75 år.

	Kriminal-reg. ant. (%)	Ej kr. stand. vägd efter ålder o. yrke (%)	Total-befolkn. (%)
Minst tio sjukdomssymtom	22	15	16
Psyk. tillstånd: mindre gott	34	22	22
Ej bra tandtillstånd	47	38	35
Gas, damm och/eller rök på arbetsplatsen[1]	59	50	46
Inget eller ringa umgänge	31	18	18
Arbetslös någon gång 1963–66[1]	25	13	12
Politiskt deltagande: inget eller pass. fackl.	41	38	35
Erhållit socialhjälp någon gång 1960–66	20	5	5
Antal sjukdagar 1966	22 d.	14 d.	11 d.
Löneinkomst 1967 (1000-tals kr.)[2]	20,7 kr	22,4 kr	22,3 kr

[1] Av förvärsarbetande.

[2] Personer med löneinkomst.

De skillnader i levnadsnivå mellan straffade och övriga, som tidigare konstaterats, kvarstår nästan helt och hållet. I inget fall försvinner de helt. De kriminalregisterantecknades sämre levnadsförhållanden kan alltså inte förklaras av deras yrkesgruppstillhörighet. Den största förändringen åstadkommer standardvägningen vid jämförelse av arbetsmiljö. Det verkar också rimligt med tanke på den större andelen industriarbetare bland de straffade.

Levnadsförhållanden och ålder

Den skillnad i levnadsförhållanden som konstaterats mellan straffade och andra, gäller den också för varje enskild åldersgrupp? Det kan tänkas, att stora skillnader döljer sig bakom genomsnittet. Är det t.ex. så, att någon generation straffade är mer utslagen än övriga?

Dessa frågor kan belysas genom att levnadsnivån studeras separat för varje ålderskategori. Ett problem vid konstanthållning av ålder är emellertid, att antalet straffade i varje kategori blir ganska litet, och att uppgifterna därför blir osäkrare. Avsikten är dock *inte* att göra uttalanden om exakt hur stor andel i varje åldersgrupp som har vissa värden på de olika levnadsnivåvariablerna. Vad som skall undersökas är bara om någon eller några åldersgrupper skiljer sig markant från den bild som framträdde av samtliga straffade i förhållande till normalbefolkningen.

I kapitel 5 ställdes en hypotes om de straffades relativa levnadsförhållanden i olika årskullar. Det antogs att de yngre skulle skilja sig mer från sina ostraffade jämnåriga än de äldre. Anledningen skulle vara att återfallen var vanligare bland de yngre, vilket i sin tur skulle kunna hänga samman med sämre levnadsförhållanden och högre grad av utanförstående.

Hypotesen skall prövas enligt det tillvägagångssätt som anges i not[2], s 146. Det sker genom att pröva huruvida alla ålderskategorier straffade avviker ungefär lika mycket från motsvarande åldrar i hela befolkningen vad gäller levnadsnivå.

Vid samtliga hypoteser som prövas i denna undersökning har signifikanttest företagits. Det är dock bara i detta fall som den statistiska beräkningen redovisas. Anledningen är att det här är svårare att utläsa sambandets karaktär. I övriga fall framgår åtminstone sambandets riktning ganska väl.

Tabell 18. Levnadsnivå hos kriminalregisterantecknade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år, efter ålder

Födda år	Antal Kr	Problem i uppväxtfamilj[1]		Utbildn.: högst folkskola		Cirkulationsbesvär		Anv. smärtstillande medel		Röker	
		Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %
1892–1903	(n = 24)	61	57	83	82	53	47	30	30	44	40
1904–1913	(n = 46)	64	58	87	76	55	38	36	27	58	51
1914–1923	(n = 52)	61	52	85	69	20	25	18	22	71	57
1924–1933	(n = 59)	50	44	69	57	23	17	31	21	83	56
1934–1943	(n = 49)	45	40	64	48	18	10	21	21	68	56
1944–1953	(n = 38)	35	29	55	46	18	10	18	22	94	54
Samtliga	(n = 268)	52	45	73	61	29	23	25	22	72	53
χ^2 (5 df) = 11,07 (5 %-nivå)		$\chi^2 = 0,22$		$\chi^2 = 3,25$		$\chi^2 = 5,87$		$\chi^2 = 4,72$		$\chi^2 = 27,58$	

Födda år	Antal Kr	Industriarbetare		Äger bil		Saknar kontantmarginal		Felbehandlad av kontrollmyndigh.		Inget el. ringa umgänge	
		Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %	Kr %	Tot %
1892–1903	(n = 24)	21	12	22	28	39	20	13	6	39	23
1904–1913	(n = 46)	37	36	33	52	36	16	13	6	41	21
1914–1923	(n = 52)	42	36	56	73	46	13	20	7	38	18
1924–1933	(n = 59)	54	34	65	78	35	13	14	8	27	15
1934–1943	(n = 49)	55	43	59	78	18	12	20	10	18	12
1944–1953	(n = 38)	68	37	46	40	34	24	22	8	28	18
Samtliga	(n = 268)	48	34	50	59	34	16	17	8	31	18
χ^2 (5 df) = 11,07 (5 %-nivå)		$\chi^2 = 10,40$		$\chi^2 = 7,53$		$\chi^2 = 10,50$		$\chi^2 = 1,72$		$\chi^2 = 3,76$	

[1] "Problem i uppväxtfamiljen" innebär att intervjupersonen sagt sig ha minst ett av problemen "ekonomiskt svårt", "någon långvarigt sjuk" eller "slitningar" i uppväxtfamiljen. Denna variabel har här ersatt "konflikter i uppväxtfamiljen", vilken innehöll ett nollvärde i en ålderskategori och därför skulle blivit komplicerad att beräkna.

Samtliga variabler från tabell 12 har i databearbetningen behandlats efter ålder. De som valts ut här för en noggrann prövning har hämtats från olika områden av levnadsnivåundersökningen. De har också valts med kravet att en tillräckligt stor andel i varje ålderskategori av straffade skall ha det undersökta värdet för att uppgifterna inte skall bli för osäkra.

Prövningen visar, att hypotesen inte kan förkastas. De straffade tycks alltså oavsett ålder avvika ungefär lika mycket från totalbefolkningen vad gäller levnadsförhållanden. Detta resultat får dock tolkas mycket försiktigt. Just därför att observationerna är få krävs ganska kraftiga avvikelser för någon av ålderskategorierna för att hypotesen skall förkastas. Det kan inte uteslutas, att ett större urval skulle visa, att olika genterationer straffade skiljer sig signifikant olika mycket från samtliga män i samma åldrar.

Bland de levnadsnivåkomponenter som här har undersökts, är det bara i fallet "rökning" som hypotesen måste förkastas. Det är den stora skillnaden i den yngsta ålderskategorin som åstadkommer detta.

Vid ytterligare två av komponenterna, "yrke: industriarbetare" och "saknar kontantmarginal" ligger värdena nära den gräns där hypotesen måste förkastas. Då det gäller "yrke: industriarbetare" påverkas värdet igen särskilt av skillnaden i den yngsta gruppen. Många av de straffade är ute i produktionen till skillnad från sina ålderskamrater, som i högre grad fortsatt sin skolgång. Vid de övriga undersökta

---

2. Hypotesprövningen är grundad på följande formel.

$$H = \sum_{i=1}^{6} \frac{(d_i^*)^2}{s_i^2} - \left(\sum_{i=1}^{6} \frac{d_i^*}{s_i^2} \right)^2 \Big/ \sum_{i=1}^{6} \frac{1}{s_i^2}$$

där $d_i^* = p_{1i}^* - p_{2i}^*$ som är ett estimat av $d_i = p_{1i} - p_{2i}$; i = 1, 2, . . . , 6, (som hänför sig till respektive åldersklass)

och där $s_i^2 = \frac{p_{1i}^*(1-p_{1i}^*)}{n_{1i}} + \frac{p_{2i}^*(1-p_{2i}^*)}{n_{2i}}$, i = 1,2, . . . ,6.

Under H_0: $d_1 = d_2 = \ldots = d_6$ är H approximativt χ^2 — fördelad med 6—1 frihetsgrader.

Formeln förutsätter egentligen separerade populationer, dvs. de straffade borde ha jämförts med de icke-straffade. Då de straffade utgör endast en liten del av samtliga kan dock de två populationerna betraktas som separerade och oberoende av varandra.

Testet är en variant av det som föreslås i Rao 1973, s. 389 f. Tillvägagångssättet vid den statistiska prövningen av hypotesen har föreslagits mig av Olivier Guilbaud vid statistiska institutionen, Stockholm universitet.

levnadsnivåkomponenterna verkar det som de straffade i samtliga åldersskikt skiljer sig ungefär lika mycket från motsvarande kategori i totalbefolkningen.

Möjligen skiljer sig de äldsta lite från de övriga genom att avvika något mindre från sina ålderskamrater. Det är ett intryck som förstärks när samtliga variabler från tabell 12 granskas uppdelade efter ålder. Förklaringen är möjligen att dels de som haft det riktigt svårt hunnit dö undan, dels deras brott och domar i allmänhet ligger långt tillbaka i tiden och att de nu delvis hunnit fångas upp av samhällets välfärdssystem.

Enligt den ursprungliga hypotesen skulle de yngre ha det relativt sämst. Detta antagande fick inget stöd (med undantag för i fallet "rökning"). Det tycks t.o.m. finnas en svag tendens att de allra yngsta skiljer sig mindre från sina jämnåriga än övriga straffade gör. Kanske är det så, att de yngsta ännu inte hunnit "gå ner sig" så mycket. Skillnaden i ekonomisk standard och livsstil har kanske heller inte hunnit bli så markerad bland de unga som går i skolan eller just kommit ut i yrkeslivet.

Dåliga levnadsförhållanden och relativ utslagning kan mätas på annat sätt än som gjorts här. Resultaten skulle då kanske blivit annorlunda. Antalet straffade i de olika ålderskategorierna är litet, varför uppgifterna i viss mån är osäkra. Med dessa reservationer blir emellertid slutsatsen, att individuella levnadsförhållanden inte bidragit till att förklara varför brottsligheten framför allt bland de unga ökat så kraftigt de senaste decennierna.

Levnadsförhållanden för vissa delgrupper

De kriminalregisteranteckade har visats ha något men inte särskilt mycket sämre levnadsförhållanden än befolkningen i stort. Att skillnaden inte blev större har förklarats bland annat med att anteckning i kriminalregistret i många fall har rört en enstaka dom för ett inte alltför allvarligt brott begånget för åtskilliga år sedan. Denna brottslighet eller dom kan inte förväntas prägla individens dagssituation i alltför hög grad.

Resultaten hittills motsäger dock inte, att det inom kategorin kriminalregisteranteckade kan finnas grupper med en mer markerat

dålig livssituation. Det kan gälla sådana som dömts för vissa speciella brott, som dömts flera gånger eller som har sin brottslighet mycket aktuell. Sju delgrupper bland de straffade har därför undersökts särskilt. De har alla valts så, att levnadsnivån i grupperna förväntas vara lägre än för samtliga straffade. De sju delgrupperna utgörs av:

- ☐ Flergångsdömda
- ☐ Kriminalregisteranteckнade utom de som dömts huvudsakligen för rattfylleri eller brott av krigsmän.
- ☐ De som fått frihetsberövande påföljd.
- ☐ Dömda för kriminalregisterbrott efter 1965.
- ☐ De som enligt beslut av nykterhetsnämnd intagits på alkoholistanstalt (såväl tvångsintagning som frivillig intagning) eller ställts under övervakning.
- ☐ Dömda för kriminalregisterbrott före 22 års ålder.
- ☐ Skuldsatta enligt kronofogdemyndigheten.

De flergångsdömda är de som gjort karriär inom straffrättens påföljdssystem. Skillnaden mellan dem som har en enstaka dom och dem som dömts upprepade gånger har ofta uppmärksammats i kriminologiska undersökningar. De flergångsdömda kan på goda grunder förväntas leva under andra omständigheter än övriga straffade.

I många undersökningar av straffade rensas av olika anledningar de bort som dömts enligt specialstraffrättsliga lagar eller strafflagar rörande krigsmän. Ibland är motiveringen att de inte är "riktiga brottslingar". Det är en felaktig utgångspunkt, då dessa grupper straffade lika väl som andra uppfyller kraven att ha blivit övertygade om lagöverträdelse som lett till en strängare påföljd. Genom att gallra ut sådana lagöverträdare ur undersökningarna som är som folk är mest, bibehålls också den traditionella uppfattningen av brottslighet som ett utpräglat underklassfenomen.

Naturligtvis finns det skäl att ändå vid speciella granskningar sortera bort dem som dömts för vissa brott. Om det skulle förhålla sig så, att rattfyllerister och värnpliktsvägrare inte skiljer sig från normalbefolkningen vad gäller levnadsnivå, så skulle dessa kategorier bidra till att dölja de dåliga förhållanden under vilka många av de övriga straffade lever. Bland annat för att kunna göra jämförelser med vissa andra undersökningar kommer därför de kriminalregisteranteckнade utom rattfyllerister och värnpliktsvägrare att studeras separat.

Att sitta i fängelse har ofta framhållits påverka människor på olika sätt i negativ riktning. Mer avgörande än en kriminalregisteranteckning är därför kanske ett frihetsberövande. Det är dock viktigt att komma ihåg, att de som dömts till ovillkorliga frihetsstraff har suttit mycket olika länge i fängelse och har dömts för ofta helt skilda brott. Många har suttit i fängelse för just rattfylleri eller värnpliktsvägran. De som fått en frihetsberövande påföljd kommer i alla fall att studeras för sig.

Om brottslighet och domar har att göra med levnadsförhållanden i vidare mening, bör sambandet vara starkare om kriminalregisteranteckningen var aktuell, då levnadsnivåundersökningen gjordes. Därför får de som dömts efter 1965 utgöra en egen kategori.

Att straffade med alkoholmissbruk inte har det särskilt bra är väl dokumenterat. De kriminalregisteranteckнade männen i undersökning har därför sökts i riksskatteverkets särskilda straffregister för uppgifter om alkoholmissbruk. I genomgången av registret, som gjordes av personal vid riksskatteverkets alkoholbyrå hösten 1975, noterades alla som då fanns antecknade för intagning på alkoholistanstalt eller som ställts under övervakning efter beslut av nykterhetsnämnd. Kriteriet för urval var ganska snävt, och uteslöt t.ex. anteckningar om fylleri. Avsikten var att ta med endast sådana ingripanden som kunde ses som ungefär lika allvarliga som de påföljder som resulterar i anteckning i kriminalregistret.

Prognosen för dem som börjar begå brott tidigt är sämre än för dem som börjar senare. Som en särskild kategori har därför de studerats, som fått sin första kriminalregisterdom före 22 års ålder. Tyvärr saknas ju uppgifter om åtalsunderlåtelser för de unga. De som fortsatt sin brottslighet efter att ha startat tidigt med ett par åtalsunderlåtelser bör dock ha hunnit få en kriminalregisterdom innan de fyllt 22 år.

De straffade är ofta skuldsatta. Skulderna avser böter, skadeståndsanspråk, rättegångskostnader, skatteskulder och obetalda underhållsbidrag. Dessa skulder, som de straffade dragit på sig före eller i samband med sin dom, förefaller kunna utgöra ett hinder för möjligheterna att leva ett mer laglydigt liv. Den person som kommer ut från fängelset med 100 000 kr i skulder söker inte en fast anställning, om han vet att kronofogden omedelbart kommer att göra införsel på hans lön till existensminimum.

Det verkar alltså rimligt att särskilt undersöka de straffade som är skuldsatta. Om kriminalregisteranteckнade med skulder lever under

sämre förhållanden än de övriga, skulle det kunna tyda på att skuldsättningen har en självständig inverkan på levnadsnivån. För att kunna undersöka detta måste dock bland annat faktorer som brottsbelastning och tidpunkt för senaste dom konstanthållas.

Uppgifter om skuldsättning enligt kronofogdemyndigheten samlades in för samtliga kriminalregisteranteckнade i urvalet, vilka fortfarande återfanns i mantalslängderna 1974. Insamlingen och bearbetningen utfördes av Karsten Åström och redovisas i bilaga 5. Av de kriminalregisteranteckнade visade sig 41 procent finnas antecknade hos kronofogden för olika stora skuldbelopp. I denna undersökning har det dock inte varit möjligt att göra jämförelser med skuldsättningen i hela befolkningen.

Uppgifterna om levnadsförhållanden i tabell 19 är delvis lite svåra att jämföra mellan delgrupperna, eftersom medelåldern varierar. De grupper som innehåller många unga t.ex. kan inte förväntas ha alltför dåliga värden på de flesta hälsokomponenter. Den skillnad som finns mellan delgrupperna och de straffade som helhet kvarstår i allmänhet efter en uppdelning av materialet i tre åldersgrupper. Vissa uppgifter blir dock ganska osäkra vid en sådan uppdelning på grund av det lilla antalet personer i några av delgrupperna. Uppdelningen i olika åldersgrupper görs inte i tabell 19.

I tabellen har angivits hur stor del av varje delgrupp av de straffade som tillhör levnadsnivåundersökningens bortfall. Det visar sig, att bortfallet är större än bland samtliga kriminalregisteranteckнade i sex av sju fall. Det innebär förstås, att uppgifterna om levnadsförhållandena i de olika grupperna blir ytterligare något osäkra. Enligt bortfallsanalysen kan det emellertid förväntas att det framför allt är personer som lever under dåliga omständigheter som saknas. Uppgifterna om livsvillkor för de grupper som presenteras i tabell 19 ger därför troligen en något för ljus bild.

Tabellen visar också hur stora grupperna är, och därigenom i vilken grad de sätter sin prägel på hela kategorin kriminalregisteranteckнade. Genomsnittet domar per person är i varje delgrupp högre än bland samtliga kriminalregisteranteckнade. Att det skulle förhålla sig så kunde med säkerhet förväntas endast i gruppen flergångsdömda. Dessa uppgifter om "hur många som gör hur mycket" kan ses som en komplettering till den tidigare diskussionen i anslutning till tabell 7. Frågan tas också upp i avslutningskapitlet.

Tabell 19. Levnadsnivå hos vissa grupper kriminalregisteranteckнade män (Kr) 15–75 år.

	Flergångsdömda (n=81) %	Kr. utom rattfyll o.br. av krigsmän (n=212) %	Frihetsberöv. (n=139) %	Kr-dom efter 1965 (n=82) %	Påföljd enl nykterhetsnämnd (n=29) %	Kr-dom före 22-års ålder (n=97) %	Skuldsatta[1] (n=100)	Kr, samtl. (n=268)
Fader soc.grp. III	66	67	71	60	64	66	59	66
Konflikter i uppväxtfamiljen	14	10	11	17	12	8	19	11
Socialgrupp III	74	71	74	74	97	76	69	70
Minst tio sjukdomssymtom	27	21	22	21	40	19	22	22
Arbetslös någon gång 1963–67[2]	34	24	25	30	24	30	34	25
Kan ej överklaga beslut av myndigh.	12	14	14	16	29	12	18	14
Inget eller ringa umgänge	39	32	34	27	66	26	30	31
Nykterhetsnämnd inkopplad 1966	32	17	24	29	47	22	24	18
Erhållit soc. hjälp någon gång 1960–66	34	21	25	24	47	18	33	22
Disp ink: IP + maka 1967 (1000-tal kr)[3]	17,8 kr	18,4 kr	18,1 kr	15,3 kr	14,9 kr	17,0 kr	17,5 kr	19,0 kr
Antal sjukdagar 1966	34 d.	21 d.	28 d.	21 d.	40 d.	16 d.	27 d.	22 d.
Ålder: genomsnitt	41 år	43 år	44 år	32 år	47 år	38 år	38 år	43 år
Bortfall i levnadsnivåundersökningen	19 %	13 %	14 %	13 %	14 %	10 %	14 %	11 %
Andel av samtl. Kr i låginkomstutredn.	32 %	77 %	49 %	31 %	10 %	38 %	41 %	
Andel av samtl. domar hos Kr i låginkomstutredn.	62 %	85 %	67 %	39 %	15 %	48 %	54 %	
Antal domar: genomsnitt per person	3,4	2,0	2,4	2,3	2,7	2,4	2,4	1,8

[1] Populationen utgörs av dem som återfanns hösten 1974; se bilaga 5. [2] Andelar av förvärvsarbetande. [3] Av dem som uppgivit inkomst 1967.

De olika värdena för flera av delgrupperna avviker inte särskilt mycket från samtliga kriminalregisteranteckнade. Skillnaderna är i de flesta fall inte statistiskt signifikanta. De små avvikelser som kan iakttas går dock i allmänhet i förväntad riktning.

Gruppen straffade utom de som dömts för främst rattfylleri eller brott av krigsmän kunde knappast förväntas skilja sig så mycket. Den innehåller över tre fjärdedelar av samtliga kriminalregisteranteckнade. Resultaten visar att de som utelämnats inte har så mycket annorlunda levnadsförhållanden än övriga straffade, vilket var lite förvånande.

De grupper som skiljer sig mest från de straffade som helhet är de flergångsdömda och de som fått påföljd enligt nykterhetsnämnden. Alkoholmissbrukarna är en alldeles särskilt utslagen grupp. Av dem som ursprungligen tillhörde de två övre socialgrupperna har nästan samtliga sjunkit socialt. Det framgår av jämförelsen mellan faders och egen socialgrupp. Gruppen med påföljd enligt nykterhetsnämnden präglas något av sin högre genomsnittsålder.

Också de skuldsattas levnadsförhållanden påverkas något av gruppens ålder, men i motsatt riktning till alkoholmissbrukarna. Skuldsättningen är störst bland de yngre, vilket framgår av tabell 30 i bilaga 5. I bilagan visas också, att de skuldsatta oftare återfallit och att de oftare har sin rättskontakt ganska aktuell. Nära hälften av dem som har skulder enligt kronofogden har dömts någon gång efter 1966. Frågan är om den skillnad i levnadsnivå som finns mellan de skuldsatta och samtliga straffade förklaras av just den större andelen med återfall och med senaste dom relativt aktuell? De flergångsdömda och de som dömts efter 1965 har var för sig, utan hänsyn tagen till skuldsättning, sämre levnadsförhållanden än de kriminalregisteranteckнade totalt sett.

De skuldsatta straffade har därför jämförts med de icke skuldsatta, vilka givits samma sammansättning som de skuldsatta vad gäller antal domar (återfall – ej återfall) och tidpunkte för senaste dom (dom – 1960, 1961–1965, 1966–1971). Det är alltså frågan om en standardvägning av samma typ som användes vid undersökningen av ålders och yrkes inverkan på levnadsnivån (tab. 17, s. 143). Värdena för de skuldsatta i nedanstående tabell är desamma som i tabell 19 med undantag för uppgifterna om faders och egen socialgrupp. De har av någon anledning blivit något annorlunda.

Tabell 20. Levnadsnivå hos skuldsattta kriminalregisteranteckнade män och icke skuldsatta kriminalregisteranteckнade män 15–75 år standardvägda efter antal domar och tidpunkt för senaste dom.

	Skuld-satta (n = 100) (%)	Ej skuldsatta, stand. vägd efter återfall och tid för senaste dom (%)
Fader socialgrupp III	58	67
Konflikter i uppväxtfamiljen	19	7
Socialgrupp III	66	74
Minst tio sjukdomssymtom	22	20
Arbetslös någon gång 1963–67[1]	34	18
Kan ej överklaga beslut av mynd.	18	10
Inget eller ringa umgänge	29	28
Nykterhetsnämnd inkopplad 1966	24	15
Socialhjälp någon gång 1960–66	33	11
Disp. inkomst: IP + maka 1967 (1000-tal kr)[2]	17,5 kr	20,5 kr
Antal sjukdagar 1966	27 d.	20 d.

[1] Andelar av förvärvsarbetande.
[2] Av dem som uppgivit inkomst 1967.

Skillnaden mellan skuldsattas levnadsförhållanden och de ej skuldsattas kvarstår i hög grad sedan hänsyn tagits till antal domar och tidpunkt för senaste dom. De sämre levnadsvillkor som utmärker de skuldsatta förklaras alltså inte direkt av att de återfallit i större utsträckning eller av att de har sin brottslighet aktuellare.

Om levnadsförhållandena påverkas direkt av skuldsättningen är emellertid svårare att ge definitivt besked om. Det verkar ju inte orimligt, att skulder i sig försämrar levnadsnivån på vissa områden. Tabell 20 visar dock skillnader mellan skuldsatta och övriga, som inte kan hänföras till skuldsättningen. Det gäller andel med konflikter i uppväxtfamiljen. Det finns därför troligen skillnader mellan dem som har och dem som inte har skulder – andra skillnader än de vars inflytande kunde kontrolleras i standardvägningen.

De skuldsattas sämre levnadsförhållanden blir förstås mer markant om jämförelsegruppen är de ej skuldsatta än om den är samtliga kriminalregisteranteckнade. Oavsett jämförelsegrund är skillnaderna ganska stora i en del fall. Mycket markerade skillnader kunde knap-

past förväntas. Också om skuldsättning försämrar levnadsnivån, har flera i gruppen ganska begränsade skulder. För några rör det sig bara om ett par hundra kronor.

Denna undersökning har något kunnat belysa de skuldsatta straffades livsvillkor i jämförelse med övriga straffade och med totalbefolkningen. Så till vida skiljer sig denna från de flesta andra studier som främst kartlagt förekomst av skulder bland straffade och skuldernas art och stolek. En sammanställning av resultaten från undersökningar om straffades skulder finns i en rapport från brottsförebyggande rådet (rapport 1977:4).

9. Levnadsförhållandens inverkan på brottslighet/dom

Hypotesprövningens resultat: Sammanfattning

Den gamla hypotesen, att brott lönar sig inte, har återigen fått stöd. Männen i kriminalregistret har visat sig leva under sämre förhållanden än övriga män. Omfattande förmögenhetsbrottslighet har inte kunnat avhjälpa dessa brister. Vad som är orsak till denna skillnad går inte att ge ett enkelt svar på. De straffade har fått en något sämre start i livet. Domen kan ha påverkat deras livsvillkor i negativ riktning. Kanske har brottsligheten/domarna ingen direkt självständig verkan, utan bör snarare ses som ett av flera uttryck för en allmän missanpassning i samhället. Oavsett förklaringarna så kvarstår, att de som någon gång straffats för ett "grövre brott" även långt senare lever något sämre än andra medborgare.

Skillnaden i levnadsförhållanden mellan straffade och övriga visade sig vara ganska måttlig. Det var också vad som antogs före hypotesprövningen. Ett antal förklaringar har också givits till varför en sådan bild av livsvillkoren var att förvänta.

Ett antal delgrupper av kategorin kriminalregisteranteckнade undersöktes särskilt. Grupperna valdes så, att de kunde förväntas uppvisa ytterligare försämring i levnadsförhållandena. De visade sig vara mer belastade vad gällde antal kriminalregisterdomar, levnadsnivån var också i de flesta fall lägre än för kriminalregisteranteckнade i allmänhet, åtminstone sedan hänsyn tagits till genomsnittsåldern i de olika grupperna.

Inte heller här var skillnaderna i levnadsnivå särskilt markanta. För några grupper hade kanske sämre levnadsförhållanden förväntats. Vad gäller orsaksförhållandet mellan brottslighet/dom och livsvillkor gäller samma svårigheter som tidigare nämnts.

Då materialet delades upp efter födelseår, förväntades de yngre

straffade skilja sig mer från sina jämnåriga än de äldre. Anledningen var att återfall var vanligare i de yngre generationerna, vilket kunde tyda på en relativt större utslagning.

Denna hypotes fick inte stöd. Det negativa resultatet kan bero på att materialet var för litet för att tillåta en noggrann prövning. Kanske borde också andra variabler mätts. På ett sätt är dock resultatet inte så oväntat. Hypotesen antog ett svagt samband mellan ålder, kriminalregisteranteckning och levnadsnivå. Individuell levnadsnivå har rent allmänt visat sig ganska dåligt särskilja straffade och ostraffade, och kan därför knappast förväntas ge något utslag vid ett specialfall.

Frågan varför fler i de yngre generationerna än i de äldre hamnar i kriminalregistret diskuterades också. Detta skulle kunna förklaras med att spridningen i levnadsförhållandena är större i de senare årskullarna. En större andel av de yngre skulle fått det relativt eller t.o.m. absolut sämre. Risken för brottslighet och dom skulle därför öka i dessa årskullar.

Det är delvis svårt att pröva detta antagande. Fördelningen på många av levnadsnivåkomponenterna är starkt åldersbetingad, t.ex. på de olika måtten på hälsa, varför jämförelserna kompliceras.

Där jämförelser är möjliga för enbart män, pekar data knappast generellt mot ökad spridning i kvaliteten på levnadsförhållandena för de yngre generationerna. Hälsoproblem i uppväxtfamiljen skiljer sig knappt mellan generationerna. Ekonomiska svårigheter under uppväxten anges oftare ju tidigare personerna är födda (Johansson, S. 1970 b; Eriksson, R. 1971).

Vissa data stöder emellertid hypotesen, om än svagt. Den allra yngsta gruppen har flyttat mer före 15-års åldern än övriga åldersgrupper. Slitningarna i uppväxtfamiljen har ökat något bland de senare födda. Andelen uppvuxna i städer ökar ganska naturligt hela tiden med sjunkande ålder (Eriksson, R. 1971).

Om skillnader i utbildning för män och kvinnor tillsammans säger levnadsnivåundersökningen, att spridningen är störst bland de medelålders, men att man ännu inte med säkerhet kan uttala sig om de yngsta, som inte hunnit fullborda sin utbildning. (Johansson, L. 1971, s. 43).

Att försöka förklara brottsökningen utifrån levnadsförhållanden i hela befolkningen är av flera skäl svårt. Forskare och kriminalpolitiker vid sekelskiftet förväntade sig i många fall minskad brottslighet med höjd levnadsstandard och förlängd skolgång. Utvecklingen blev den

motsatta. På vissa livsområden har säkert en absolut försämring inträffat för de yngre generationerna tvärt emot den gängse bilden av en fortgående utveckling mot allt högre levnadsstandard. Det verkar dock som om förklaringen också måste sökas i en relativ försämring för de senare årskullarna. Det är emellertid så mycket svårare att pröva sådana antaganden. Den ganska ytliga prövning, som varit möjlig här, har förstås inte uttömt frågan.

Förklaringsvärdet hos levnadsnivå i förhållande till individers brottslighet/dom har visat sig vara ganska lågt. Det kan ju bero på, att sambandet med brottslighet/dom bara studerats för en levnadsnivåkomponent i taget. Kanske ökar förklaringsvärdet avsevärt om de personer studeras, som på flera olika sätt lever under dåliga förhållanden. Här skall kort undersökas hur mycket risken för kriminalregisteranteckning verkligen ökar, och hur många det i så fall är som lever med en kombination av låga värden på flera levnadsnivåkomponenter.

Sannolikheten för brottslighet/dom vid pålagring av riskfaktorer

Hur stor är risken för kriminalregisteranteckning för personer med vissa bestämda levnadsförhållanden? Finns det kombinationer av enskilda faktorer som avsevärt ökar denna risk? Hur stor andel av de dömda och av hela befolkningen hör till verkliga högriskgrupper?

Frågorna är väsentliga både teoretiskt och kriminalpolitiskt. Om skillnaderna i bakgrundshistoria mellan straffade och övriga är små, blir de ointressanta ur ett åtgärdsperspektiv. Om vissa faktorer visas öka sannolikheten för brottslighet och dom avsevärt, är också det av begränsat kriminalpolitiskt intresse, om endast några få lagöverträdare utmärks av dessa faktorer. Också om denna lilla grupp skulle kunna identifieras på ett tidigt stadium och sedan åtgärdas, så är det bara en liten del av brottsligheten som på så sätt kan förhindras.

Inom ramen för klientelundersökningen för Carlsson resonemang av denna typ runt kategorin unga lagöverträdare (SOU 1972:76, s. 27–42). Han beräknar sannolikheter för brott för låg- och högriskgrupper och ser hur riskerna ökar vid pålagring av ytterligare riskfaktorer. Carlssons tillvägagångssätt skall här användas för några troliga riskfaktorer från levnadsnivåundersökningen.

Sannolikheten för kriminalregisteranteckning och andelen med vissa bestämda levnadsvillkor under uppväxten skall undersökas för tre grupper. Grupperna har satts samman genom olika kombinationer av några av följande uppväxtvillkor: fader tillhör socialgrupp III, uppväxt i stad (ej landskommun), splittrad uppväxtfamilj, någon långvarigt sjuk i uppväxtfamiljen, ekonomiskt svårt under uppväxten och förekomst av allvarliga slitningar i hemmet under uppväxten.

Den tidigare analysen har visat, att dessa faktorer inte särskiljer de straffade i någon högre grad från hela befolkningen. Det är dock faktorer som ofta nämns i diskussionen om orsakerna till brottslighet. Dessutom hör alla faktorerna klart till dem som föregått kriminalregisteranteckningen, vilket naturligtvis är ett krav för att de skall kunna tänkas fungera som orsaker.

Tabell 21. Sannolikhet för kriminalregisteranteckning i olika riskgrupper och andel som uppfyller kraven i olika riskgrupper bland kriminalregisteranteckade män (Kr) och samtliga män (Tot) 15–75 år.

	Andel som uppfyller kraven för olika riskgrupper		Sannolikhet för Kr-ant. i olika riskgrupper	Förhöjd risk för Kr-ant. i olika riskgrupper
	Kr	Tot		
Grupp A: Fader soc.grp. III, uppväxt i stad, uppväxtfam. splittrad	5,9 %	3,8 %	0,12	1,5 ggr
Grupp B: Som A, samt någon långvar. sjuk och/eller ekon. svårt och/eller slitn. i uppväxtfamiljen	3,8 %	2,7 %	0,11	1,4 ggr
Grupp C: Som B, med undantag för splittrad uppväxtfamilj	20,5 %	13,9 %	0,11	1,5 ggr

Såväl bland de straffade som i hela befolkningen är det ganska få som uppfyller kraven för grupperna A och B. Detta beror främst på villkoret "splittrad uppväxtfamilj". Av tabell 12 framgår, att det är en mindre del både bland de kriminalregisteranteckade och bland

samtliga som angivit sådan uppväxt. Trots att kriteriet kanske varit för snävt, har variabeln tagits med på grund av dess framträdande plats i kriminologiska förklaringar.

Den förhöjda risken för kriminalregisteranteckning i de olika riskgrupperna utgör kvoten mellan andelen straffade och andelen samtliga som uppfyller kraven för grupperna. Den ökade risken är måttlig; omkring en halv gång. Den förhöjda risken som följer enbart av att komma från ett splittrat hem är mindre än 1,4. Carlsson anger en fördubblad risk för registrering för brott för personer från splittrad uppväxtfamilj och får även stöd från andra undersökningar (SOU 1972:76, s. 34). Carlssons brottsgrupp och också jämförelsegrupp är dock något annorlunda vald.

Den fördubbling av risken att registreras för brott, som kanske följer med vissa faktorer, kan verka bestickande. Den totala risken för registrering kan dock fortfarande vara ganska ringa, vilket visas i tabellen. En prediktion om framtida brottslighet och kriminalregisterdom, grundad på sådana förhållanden under uppväxten som här tagits upp, skulle slå fel i åtta fall av nio. De risker som räknats fram här höjer sig för övrigt knappt över risken för kriminalregisteranteckning för män från socialgrupp III, som är 0,10.

De grupper som undersökts har visat sig utgöra endast små andelar av totalbefolkningen, och de svarar också för endast mindre delar av de straffade. Vare sig för det enskilda fallet eller för det totala antalet kriminalregisterantecknade tycks alltså dessa kombinationer av förhållanden under uppväxten spela någon större roll.

Även andra riskgrupper skulle kunna konstrueras och sannolikheten för kriminalregisteranteckning beräknas. Grupper som omfattar en större del av de straffade och som uppvisar avsevärt förhöjd risk kan emellertid knappast förväntas. De kriminalregisterantecknade skiljer sig därvid överlag för lite från totalbefolkningen. I några fall förekommer stora skillnader. Det gäller t.ex. andelarna alkoholmissbrukare och socialhjälpstagare. Det blir emellertid lite underligt att bilda riskgrupper utifrån dessa faktorer, åtminstone utifrån målsättningen att hitta faktorer som förutsäger brottslighet och dom. Det rör sig ju här i hög grad om parallellsymtom.

Levnadsförhållandens prediktionsvärde

De flesta sociala bakgrundsfaktorer har ett lågt prognosvärde då det gäller att förutsäga registrering för brottslighet. Detta har påpekats ovan. Det ringa förklaringsvärdet är inte specifikt för kriminologin. Det gäller ganska allmänt inom samhällsvetenskaperna. Allardt, bland andra, har framhållit detta i sin undersökning om välfärd i Norden.

"Det faktum att välfärden bara förklarar en del av variansen i andra välfärdsvärden förtjänar emellertid särskild uppmärksamhet. Det kan uttryckligen påpekas, att läget inte förbättras när vi går att analysera hur olika bakgrundsvariabler d.v.s. grupptillhörigheter förklarar uppfyllelsen av välfärden. I fråga om förklaringsprocenter blir resultaten i stort sett desamma. I själva verket är den låga förklaringsförmågan ingen ovanlig situation vid sociologiska undersökningar utan en allmän regel vid undersökningar av individuellt beteende (a. a., s. 182).

Allardts undersökning och slutsatser har kritiserats och delvis på goda grunder. Johansson har pekat på problem med både den statistiska metoden och utformningen av variablerna. Med annorlunda formulerade variabler kan sambandet mellan de objektiva och subjektiva välfärdsmåtten tänkas öka (Johansson, S. 1977, s. 51–58).

Vissa forskare hävdar också, att det verkligen finns variabler röranде uppväxtförhållande och personliga egenskaper som förutsäger brottslighet. Humble och Settergren-Carlsson framhåller hur mycket högre förklaringsvärde deras psykologiska faktorer inom klientelundersökningen har än de som används i den sociologiska undersökningen. Brister i jagfunktionerna förutsäger brottslighet ett par gånger bättre än faktorer som bostadsort och socialgrupp (a. a., s. 264 ff.) Endast lärarskattningarna av barnen i den sociologiska rapporten ger någorlunda höga samband. Om dessa samband säger Carlsson, rapportens författare, att "(j)ust att de kunde ses som symptom på eller stå i växelverkan med avvikande beteende, talar för att de är goda indikatorer om också inte fullt lika goda förklaringar" (SOU 1972:76, s. 85).

Denna kommentar citeras med gillande av Humble och Settergren-Carlsson. Frågan är emellertid om påpekandet inte kan stå också för deras samband. Är det egentligen inte parallellsymptom till brottslighet som konstateras snarare än faktorer som kan betraktas som orsa-

ker? Hade författarna verkligen kunnat visa, att primär karaktärsstörning grundläggs redan under de första levnadsåren, så hade de också haft någon typ av förklaring till den senare brottsligheten. Humble och Settergren-Carlsson erkänner emellertid själva, att detta är ett teoretiskt antagande, som de inte kunnat pröva med sitt material (a. a., s. 282).

Denna invändning förefaller kunna riktas också mot Olofssons undersökning (SOU 1973:25). Olofsson finner i intervjuer, att de pojkar som är kända för brott har sämre förhållanden till sina föräldrar och är sämre påpassade än andra. Om pojkarna sedan också visar sig skolka, så är det i alla fall heller inte någon förklaring till deras brottslighet – bara ytterligare ett uttryck för att någonting kanske gått snett långt tidigare. Intervjufrågor av tillbakablickande karaktär löser inte omedelbart dessa problem om sambandet mellan uppfostran och brottslighet.

Allardt finner, att vänskapsförbindelser är den komponent som förklarar mest av olika mått på subjektiv tillfredsställelse (a. a., s. 176). Detta är intressant som jämförelse, eftersom social isolering är en av de faktorer som kraftigast särskiljer straffade och övriga i denna undersökning. Ett annat exempel på där kriminalregisteranteckнade skiljer sig mer markant från övriga är graden av valdeltagande. Starkare samband erhålls bara med mått på avvikande beteende som alkoholmissbruk.

Att dessa aspekter av levnadsnivå har ett högre samband än andra med anteckning i kriminalregistret, ändrar inte det faktum att, att individuella levnadsförhållanden har ett lågt förklaringsvärde. Alla dessa välfärdskomponenter är tecken på utanförstående i samhället. Som sådana är de viktiga i beskrivningen av de straffades livssituation.

Det rör sig emellertid igen i hög grad om parallellsymtom. Det är svårt att veta hur dessa skall behandlas teoretiskt. Också i ett åtgärdsperspektiv är det oklart hur de skall användas. Problemet illustreras kanske bäst av det bekanta faktum att den variabel som bäst förutsäger brottslighet hos en individ är graden av tidigare brottslighet.

Det finns slutligen ytterligare en invändning mot förklaringar av brottsligheten som grundar sig på personegenskaper och individuell levnadsnivå. Personlighetsdrag och levnadsförhållanden framställs ofta verka obetingat för brottslighet. De ges en förklaringsförmåga

som skall gälla till synes absolut, oberoende av tid och rum.

Det påstås ibland, att orsaken till biltillgrepp är lynnig eller slapp barnuppfostran. Det kan förefalla lite trivialt att påpeka, att förekomst av bilar är en förutsättning för sådan brottslighet. I ett historiskt och jämförande perspektiv blir emellertid en sådan invändning uppenbart viktig. I vissa samhällen saknas helt enkelt förutsättningarna för den "avvikande personligheten".

Det är inte bara den tekniska tillfällesstrukturen som bestämmer om t.ex. vissa uppväxtförhållanden skall resultera i senare brottslighet. Ett exempel från Sovjetunionen skall visa detta. Brottsligheten där är enligt tillgänglig information betydligt lägre än i västvärldens industriländer. I kriminologiska undersökningar i vår typ av samhälle konstateras ofta ett samband mellan de känslomässiga förhållandena i hemmet och kriminalitet hos barnet. Bör då slutsatsen bli, att andelen störda familjeförhållanden är betydligt färre i Sovjetunionen än hos oss? Det behöver inte förhålla sig så.

Urie Bronfenbrenner har i sin jämförelse av barnuppfostran i USA och Sovjetunionen påpekat hur stark den informella kontrollen är i det senare samhället. Barn och unga passas på utanför hemmet av kamrater, lärare, ungdomsledare och grannar (Bronfenbrenner 1973). En från hemmet brottsbenägen pojke ges därför inte så stor möjlighet att syssla med sådant han inte bör. Det sovjetiska samhällets skyddsmekanismer, eller, om man så vill, totalitära karaktär, minskar troligen betydelsen av förhållandena i hemmet. Pojken med "dålig uppfostran" och därför med en dålig prognos ges mindre tillfälle att påbörja en omfattande brottslighet, som så småningom skulle göra honom till mer permanent avvikare.

Denna kritik kan naturligtvis riktas mot alla teorier som hävdar brottslighetens samband med ett visst förhållande oavsett tid och rum. Denna tendens att utelämna en eller ett par nivåer i analysen verkar dock vara särskilt vanlig bland dem som beskriver brottslighetens samband med personlighetsdrag och uppväxtförhållanden. Samhället tas här ofta för givet, och det blir därför möjligt att göra prognoser om lagöverträdare, vilka framstår som absolut sanna.

Det är knappast fruktbart att totalt relativisera alla förklaringar om brottslighetens orsaker. Det är också kriminalpolitiskt ointressant att helt tänka bort de rambetingelser under vilka vi trots allt lever i dag. En återgång till det gamla bondesamhället skulle med säkerhet innebära, att många av dagens brott tekniskt förhindrades. Ett sådant

samhälle är emellertid inget realistiskt alternativ.

Mycket i gängse vetenskapssyn sätter emellertid ganska snäva gränser för vad som skall betraktas som "realistiska alternativ". Kravet på prövbarhet inom vetenskapen utesluter påståenden om brottslighetens karaktär i alternativa samhällsformer. Hypotesprövning förutsätter existerande data, och förutsägelser grundade på sådana data kan bara göras om samhället antas relativt oföränderligt.[1]

Avslutning

Utvecklingen av kriminalregisterdomar i Sverige under 1900-talets första tre fjärdedelar förklaras inte i någon större utsträckning av de straffades levnadsnivå såsom den mätts i denna undersökning. Det är heller inte att förvänta. Data om individuell levnadsnivå är främst ägnade att belysa frågan vilka som kommer att straffas givet en viss brottsnivå eller brottsutveckling i samhället.

En levnadsnivåundersökning fångar i stor utsträckning ganska stabila drag i individens livsvillkor. Det visar ytterligare det begränsade värdet av att söka förklaringen till brottsutvecklingen i individers egenskaper. Brottsligheten, som den uttrycks i antalet kriminalregisterdomar, har visat två kraftigt markerade toppar under de båda världskrigen, en mycket snabb ökning under 50-talet, och därefter en långsammare utveckling, som möjligen går mot en avstannande ökning (och som kan ha att göra bland annat med förändring i toleransnivån).

Denna utveckling har skett samtidigt med en trögare förändring i levnadsförhållanden vad gäller arbete, materiell standard, hälsa och fritid. Brottsligheten kan inte enkelt knytas till enstaka personer eller årskullar med en genomgående hög frekvens domar på grund av dåliga uppväxtvillkor. Brottsligheten måste snarare förstås utifrån processer i samhället, tillfälliga eller mer varaktiga, som i hög grad påverkar hela befolkningen oavsett årskull. Fastlåsning i kriminalitet kan vara en realitet i några, men inte i de flesta, fall. Det visar bland annat åldersfördelningen för dömda (se fig. 7). Om brottsligheten var knuten till vissa födelsekullar och deras speciella livsvillkor, skulle ålderskurvorna öka i tur och ordning med några års förskjutning på

[1] En diskussion som delvis berör problemet om förutsägelser inom kriminologin förs i kapitlet *Förhållandet mellan brott och straff*, bilaga 1.

samma sätt som kurvan för 15–17-åringar. Så är inte fallet.

Förklaringen till utvecklingen av åtminstone den traditionella brottsligheten får i hög grad sökas i faktorer som har att göra med materiell nöd, alkoholpolitikens utformning och tillgången på konsumtionsvaror (se t.ex. von Hofer & Tham, 1978). Inte heller dessa förklaringar får dock ses som obetingade. Dessa variabler får högre eller lägre förklaringsförmåga beroende på samhällets politiska, ekonomiska och kulturella utformning.

De som återfinns i kriminalregistret har visat sig leva under lite sämre villkor än andra. Skillnaden i levnadsförhållanden har här främst diskuterats som en fråga om möjligheterna att förutsäga vem som kommer att straffas för grövre brott. Prediktionsförmågan hos de flesta levnadsnivåvariabler har visats vara lågt.

Detta bör dock inte helt undanskymma det faktum att ändå de som har det lite sämre löper större risk att begå brott som resulterar i kriminalregisterdom. Även små skillnader i levnadsnivå kan spela en stor roll när kraven skärps, frestelsetrycket ökar och samhällssolidariteten tunnas ut.

Det är troligen också fler i samhället som håller näsan nätt och jämnt över vattenytan, än som kanske framgår av en enkel beskrivning av levnadsförhållanden endast utifrån materiell standard. Karin Tengvald visar i sina undersökningar av socialhjälpstagare, att det är berättigat att tala om fattigdom också bland människor med relativt hygglig materiell standard och inte alltför låga inkomster. Tengvald definierar fattigdom som "ekonomiska begränsningar av människornas möjligheter att delta i det sociala livet" (Tengvald 1976, s. 32; betonat i originalet). Med stora, fasta kostnader för hyra, bil och avbetalning på möbler blir de ekonomiska marginalerna för t.ex. fritidsverksamhet ganska små. En oförutsedd utgift kan skapa akut nöd (Tengvald 1974, s. 152).

Diskussioner om brottslighetens orsaker handlar ofta om personers egenskaper och resurser. Det är aspekter av verkligheten som ofta är lätta att iaktta och lätta att fatta. Också om det inte föreligger särskilt stora skillnader mellan straffade i allmänhet och andra vad gäller levnadsnivå, så går det säkert – särskilt i efterhand – att peka på personlighetsdrag som aggressivitet och bristande uthållighet. Bland mer kriminellt belastade är det också lättare att iaktta skillnader i resurser, missbruk och levnadssätt i förhållande till genomsnittsmedborgaren.

Det är dock, återigen och slutligen, data som kan förklara *vem* som kommer att begå brott och bli dömd. Det är de samhälleliga förutsättningarna som bestämmer *hur många* som inte kommer att hålla måttet. Knut Halvorsen visar detta väl i en undersökning av arbetslösheten i Norge. I det rådande ekonomiska systemet kommer alltid några att gå arbetslösa, och antalet kommer att variera med konjunkturerna.

"En slik individualiserende modell må kunne betraktes som en ideologisk tillsløring av de faktiske forhold. Selvsagt må utstøtning ses som et samspill mellom endringer i arbeidslivets krav og individets evner til å møte disse endringene. *At* folk blir utstøtt kan i hovedsak forstås alene på det økonomiske nivå, men *hvem* som blir utstøtt kan ikke forklares uten å trekke inn individets ressurser" (Halvorsen 1977, s. 22).

För vissa små grupper straffade är levnadsförhållandena så dåliga, att sambandet med deras brottslighet verkar helt uppenbart. Kanske är också brottsligheten i dessa grupper i mindre grad direkt påverkbar genom stora förändringar i samhället av politisk, ekonomisk och kulturell art.

Det må dock vara hur som helst med svaret på den frågan. Dessa mycket utslagna grupper svarar i alla fall inte för någon större del av ens kriminalregisterbrottsligheten. Detta motsäges inte av att de ofta kan vara överrepresenterade bland de flergångsdömda och att de kanske hör till de mest belastade. De är för få för att kunna utöva ett större inflytande på brottsligheten totalt.

I de flesta fall då det rör sig om antalsmässigt mycket stora brottstyper, svarar också ett stort antal människor för merparten av brotten. Just därför att de är många kommer de heller inte att avvika alltför mycket vad gäller livsvillkor från stora delar av befolkningen. De kan därför inte skiljas ut tidigt för särskild brottsförebyggande behandling. Brottsligheten i stort kan bara förändras genom processer som påverkar hela befolkningen. Bara på så sätt kan risken minskas att några av dem som lever under något sämre livsvillkor begår brott av den typ som samhället framför allt ingriper mot.

English summary

Crime and Living Conditions —A study of men in the General Criminal Register in Sweden, born 1892—1953

Chapter 1. Introduction

In the late sixties the Low Income Committee carried out a large survey of living conditions in Sweden. The committee was set up by the Minister of Labor and Housing in order to get a theoretical and empirical base for public discussion of low income problems and social policy. Data from official registers were gathered on more than 11,000 adults. Out of these, approximately 6,000 were interviewed extensively. The interviews covered aspects of living conditions ranging from health and nutrition to working conditions and political participation.

The results from this survey conducted by the Low Income Committee made it possible to compare the living conditions of certain segments of the population with other segments and with the total population. One segment which is of interest is people sentenced for crime. Such persons are found in the General Criminal Register. This register in principle contains all those who have received a sanction heavier than a fine, e.g. imprisonment, closed psychiatric treatment, probation or conditional sentence. Before 1965 certain fines were also entered into the register.

The results from the survey of living conditions suggests answers to the following questions concerning the sentenced population:

- ☐ What are the living conditions today for persons entered into the General Criminal Register (GCR)?
- ☐ What is the class position of persons in the GCR, and how should a class composition different from that of the general population be explained?
- ☐ To what degree can individual living conditions, especially family origin, be used as predictors for future GCR-sentences?
- ☐ Does knowledge of individual living conditions for the persons in the GCR contribute anything to the explanation of the level and structure of crime and sentences during different periods of time?

Chapter 2. Crime According to the Official Statistics

The GCR was set up in 1901. The number of sentences as well as the proportions of different kinds of sentences, types of crimes, age groups, debutants versus recidivists have varied considerably since the beginning of the century. A description of the GCR-criminality would, therefore, form an important background to a study of the living conditions of those sentenced.

Before that description, a few words about the official statistics are needed. In the study of living conditions of persons in the GCR only men will be included. The number of sentenced women in the sample of the Low Income Committee was too small for analysis.

Thus the presentation according to the official statistics will also primarily focus on men. The females entered into the GCR rarely exceed ten percent of ten total number sentenced (Figur 1).[1] Therefore, the description of the men can be approximated with that of all persons registered in the GCR. When the figures include both men and women it is because they cannot be separated in the statistics.

The category "serious crimes" will sometimes be used. The differ-

[1] In the appendix, at the end of the English summary, a list of all the figures with translations is given.

ence in relation to GCR-crimes is mainly that "serious crimes" in addition includes the sentence "surrendered for care under the Child Welfare Act" and decisions not to prosecute young offenders who have committed a GCR-crime.

The official statistics here given show sentences for each year. These should be distinguished from statistics based on individuals, since one individual can receive more than one GCR-sentence per year. The number of individuals sentenced per year today is about eight percent less than the number of sentences. For young offenders, 15—17 years old, including the "decisions not to prosecute", the difference today is as large as 25 percent.

The level of sentences and decisions not to prosecute for "serious crimes" was rather stable during the decades around the turn of the century (Figure 2). Since the middle of the twenties there has been a continuous increase. This trend was especially marked during the fifties. During the world wars a special development with sharp increases in the number of sentences occurred.

What most characterizes the development of sanctions in Sweden is the growth of the non-liberty depriving sanctions (Figures 3 & 4). Such sanctions start at the beginning of the century with the conditional sentence. During the Second World War the "decision not to prosecute" was introduced as an alternative sanction for young offenders, who instead usually have been treated according to decisions by the Child Welfare Committee. At the end of the period studied less than half of those found guilty of a "serious crime" went to prison.

At the beginning of the century most sentences were for different kinds of thefts, with crimes of violence ranking second (Figure 5). In the late seventies crimes of stealing still dominate. Other types of property crimes, especially fraud, have increased heavily, as also have crimes outside the Penal Code, especially drunken driving.

The proportion of recidivism each year remained around one third till the Second World War (Figure 6). Then the proportion of those registered each year who had been sentenced earlier started to rise. Today a majority of sentences for "serious crimes" constitute relapses.

Looking at the age distribution among men found guilty of "serious crimes" the domination of young offenders is striking (Figure 7). The younger the age group the steeper the incline. Since the twenties the number of sentences and the "decisions not to prosecute" for "serious crimes" among boys 15—17 years old has increased 20 times.

The prison population reached its highest level in the late sixties—with the exception of World War I (Figure 8). It then declined for a couple of years in spite of the continuing increase in the number of persons entered into the GCR.

The difference in the development between the "admitted" and the "remaining" prisoners during the first third of the century is due to the great number of conversions of unpaid fines, primarily for drunkenness. A legal reform in 1939 drastically reduced the number admitted to prison for this reason.

The development here described is to some degree the result of changes in the law. Every fine for petty larceny was entered into the GCR before 1943. From then until 1965, high day-fines for all property crimes were registered, while today no fines are registered in the GCR.

During World War II some crimes against property were transferred to new categories. Receiving stolen goods, for instance, was moved from crimes of stealing to crimes of fraud. During the war, in 1944, the decision not to prosecute in certain cases was introduced for persons 15—17 years old. Due to this reform a large number of offenders never were required to be registered.

With the new Penal Code in 1965, the penalty for assault was increased from a fine to imprisonment. The increase after 1965 which can be seen in Figure 5, primarily reflects this legal reform although some real increase in assaults from the middle of the sixties did occur.

Before 1949 the category "crimes by members of the armed services" included theft, assault etc. committed during military service. The majority of sentences, however, both today and earlier during the 20th century, refers to refusing military service and desertion. The possibility of fulfilling military service as a conscientious objector has changed over time and thereby has influenced the number of men sentenced for refusing military service. In 1935 and 1943 the laws became more restricted, while in 1966 and 1978 they became more liberal.

The sentences for crimes outside the Penal Code have been dominated by sentences for traffic offences, primarily drunken driving. The sanctions in this area have successively been sharpened since the beginning of the century. During the last ten years of the period analysed the penalities have also been increased for tax fraud and crimes against the Narcotics Drug Law.

In addition to these changes due directly to changes in the law, the practice of the law enforcement agencies have varied. This influence on the development of sentences is, however, much more difficult to estimate.

Chapter 3. Theories of Formal Control

Chapter 2 deals with the description of the development of GCR-sentences. One way to explain this such developments is to regard the number of sentences as an indicator of the real crime trend and then to try to explain this trend. Another way is to regard the changes of sentences as primarily a function of the activities of the lawenforcement agencies and other factors influencing the level and content of formal control in a given society. Such a position has been taken by serveral criminologists during the last two decades. Some of their theories and hypotheses are evaluated in this chapter.

The authors studied are Georg Rusche & Otto Kircheimer, William Chambliss and Nils Christie. They are among those who have most consistently advocated a control perspective in the study of official crime rates.

The authors analyzed have all clearly shown that factors other than the "real" crime rate influence the level of sentencing and the size of the prison population. This is, however, not the same thing as to say that aspects of formal control play a dominant role in explaining the rate of sentences.

To refute such a theory of formal control for explaining official crime rates, certain objections can be raised. First, the data used in some cases are not valid (for instance in the case of Rusche & Kirchheimer). Secondly, crimes reported to the police in many cases empirically correspond roughly to the number of people found guilty of a "serious" crime. Thirdly, the authors studied have not completely left out the "real" crime level. They seem to accept changes in "real" crime level as explanations of number of sentenced persons. The conclusion, therefore, must be that there does not exist any fully developed theory of formal control which can replace theories of crime causation.

The question of whether the level of sentencing is primarily a function of criminality or of patterns of control is, however, not settled completely by this analysis. The quality of the criminal act and the judgment of and the reaction against this act are in some regards inseparable. Neither factor can be understood without the other. Crime and social control should, therefore, be studied as a relationship which meaning will vary historically. Only with such an approach will it be possible to advance historic and comparative criminology. (This discussion is held in an excursus.)

Chapter 4. Equality before the Law? — On the Selection of Lawbreakers

Even if the volume of sentences roughly follows the volume of crime, not all lawbreakers become sentenced. Those who are entered into the GCR are selected from a larger population of lawbreakers. The question is then whether the GCR-population can be regarded as representative of all who have committed a certain type of crime, or if the sample should be seen as biased in different ways. The question of bias here concerns primarily that of social stratification.

People from lower social strata are overrepresented among those sentenced for crime. Data from studies of self-reported crime show a somewhat ambigous picture in this respect. Given certain preconditions the lower social strata seem to be overrepresented even in the self-report studies.

Two primary factors influence which persons become known to the police and are sentenced. These are the type of crime (including serverity) committed and the frequency with which crimes are committed. The fact that the police will give priority to crimes such as theft and assault, mostly reported by the public, leads of course to a different class composition than if resources were directed against tax evasion.

It is therefore concluded that given type of crime, which is primarily decided by the reports from the public and by the priorities of the police, persons in the GCR can be said to be a fairly representative sample of the lawbreakers.

Chapter 5. Individual Living Conditions and the Explanation of Criminality

A number of problems are involved in any attempt to explain the development of sentences over time from the individual living conditions of those sentenced. First, there is the problem of causal order between criminality and living conditions. The men in the population studied here had already received a sentence when their living conditions were observed in the survey. Retrospective questions concerning childhood and upbringing did, however, partly overcome this problem.

Secondly, the usefulness of data on individual living conditions are rather limited for predicting who will become a lawbreaker. An attempt will, however, be made to calculate this risk in this study. It could also be of interest to see if the predictive value varies between different cohorts.

Thirdly, data on living conditions for lawbreakers can only be used to explain *who* will become sentenced, not *how many*. This is rather evident but still not recognized in several studies. This type of data is, therefore, of limited use for explaining changes in criminality as seen in the figures above (chapter 2).

Fourthly, data on living conditions in the whole population can be used to predict changes in number of persons who will be sentenced. If the data from the Level of Living Survey would show that a larger proportion in the younger generations had experienced conflicts during childhood, this might be used to predict a larger number of lawbreakers in these cohorts. Such an explanation, however, works on the assumption that people (early) "get stuck" in crime. The crime colume will change with the emergence and fading away of cohorts with different "crime-proneness". This is a possible explanation. It seems, however, to be contradicted by the development of crime as seen in the charts above (particularly Figures 1, 5 and 7). With these reservations concerning studies based on data on individual living conditions stated, it is time to turn to the results.

Chapter 6. The Low Income Committee[2]

The Low Income Committee consisted of three surveys. The first was concerned with income in 1966, and also considered the impact of the volume of employment. The second survey studied income in 1967. Here the purpose was to describe the purchasing power while taking taxes and social transfers into account.

The third was the Level of Living Survey carried out through interviews in 1968. The survey was structured in terms of nine components of standard of living, partly corresponding to existing institutions in the Swedish political system. The nine components studied were:

Health and the use of medical care
Nutrition
Family origin and family relations
Housing
Schooling
Work and working conditions
Economic resources
Political resources
Leisure time and pursuits

The total number of people included in the sample of the Low Income Committee was 11,054. Out ot these, 6,524 individuals, ages 15—75 in 1968, were chosen for interviews. The non-response was 9.1%. The non-response group was carefully checked, and it was concluded that it did not influence the final result.

Chapter 7. Sentenced Men in the Surveys of Living Conditions

Early in 1971 the persons in the sample of the Low Income Committee were sought in the GCR. Four hundred forty-nine men were found in the register, or 8.2 % of all the men. Of these a few had been registered only after the surveys were conducted in the late sixties. In 1968, 7.3 %

[2] The presentation of The Low Income Committee in the English summary is primarily based on Sten Johansson: *The Level of Living Survey: A Presentation*, Swedish Institute for Social Research, Stockholm, Reprint Series No. 2. (Reprinted from Acta Sociologica No. 1973:3).

of the men had been registered. This study is based on the larger group, 8.2%.

Non-responses among men in the GCR in the Level of Living Survey were 10.9%. This group was shown to be different from the group answering. They had more serious criminal careers and were worse off in terms of living conditions. It was not possible to correct the sample for this bias, only to keep it in mind.

The GCR group also had a higher mortality rate than did the total population. The difference is statistically significant but still not very large.

It is somewhat difficult to describe the criminality of the GCR-men in the sample of the Low Income Committee. This is due to the differences in ages. Not everyone in the younger generations who in the future would become registered in the GCR had yet been sentenced. Neither had the youngest lawbreakers "had the time to relapse". Some information can, however, be given about the cirminality of the GCR-men.

The average number of sentences in the GCR population is a little less than two. Half of the GCR-men have received a prison sentence. One third of the sentenced men are recidivists and account for 62% of the sentences. Recidivism is more common the younger the population is, controlling for age of debut. An interesting result concerns the time period within which relapses are likely to occur. In the oldest one third of the population, half of those who will become recidivists during their lifetime will relapse for the first time later than five years after their debut. A rather typical case is someone with a sentence for a property crime in his youth, and a new sentence for drunken driving when he is well into middle age.

The prevalence of GCR sentences in different categories in the whole population has also been studied. The proportion of men in the GCR in the larger cities (Stockholm, Göteborg and Malmö) was 10.4% compared to the rural districts' 5.3%. Studying the population according to civil status, as many as 29% of the men at the moment living as divorced were found in the GCR.

Of special interest is the prevalence of sentenced men in different social and occupational groups. The "social group" division has earlier been used in official statistics in Sweden, and is probably based on an intuitive ranking of occupations according to the wealth, education and prestige that accompanies them.

Percent of men in the General Criminal Register age 15—75 in different social and occupational groups 1968

	Men in the GCR %	Men in the GCR: recidivists %
Social group I, total	3.7	0.3
Farmers	1.5	0.8
Small entrepeneurs	11.2	4.5
Foremen in private sector	8.6	1.4
Clerical personel in private sector	7.1	1.3
Salaried employees in public sector	7.1	1.5
. . .		
Social group II, total	6.3	1.8
Smallholders, workers in fishing, forestry and agriculture	10.6	4.5
Workers in private sector	11.6	3.5
Workers in public sector	4.6	1.0
Service personel	11.3	3.7
. . .		
Social group III, total	10.2	3.7
Total	8.2	2.5

The table showing proportion of GCR-men in different coccupational groups should be read with caution. Obviously some occupations get a worse reputation "than they deserve". The reason is of course that some sentenced men will use occupational titles which do not really correspond to what they actually do. The official crime statistics for certain years has also distinguished between employed and unemployed within the different occupations. This showed to be an important distinction, which has not been possible to make here.

Chapter 8. Living Conditions among Men in the General Criminal Register

The comparison of living conditions for men in the GCR and all men is shown in the table below. Nearly 1,000 variables were studied by the Low Income Committee. Of these more than 100 were chosen for the study of the GCR-population. Only a small proportion of these

variables are presented here. For some variables the results are also given for the recidivists.

As seen in the table, the differences in living conditions are generally not very large. The differences are marked primarily when it comes to symptoms more or less parallel to traditional crime such as being on welfare or abusing alcohol. Differences are also marked for other signs of social marginalisation such as not voting, not having any friends, and not being able to raise 2,000 Sw Cr in case of an unexpected expense.

Large differences in living conditions were not expected between the GCR-men and all men. Other Scandinavian studies have shown similar results (Wolf & Høgh, Chritie, Dalström, Liljefors). Most of the men in the GCR have been registered only once, and several of them for a crime, for example refusing military service, committeed a long time ago. While studying the results it should, however, be

Percent of men in the General Criminal Register and all men age 15—75 with different types of living conditions 1968

	All men %	Men in the GCR %	Men in the GCR recidivist %
Father's social group: III	59	66	66
Social group: III	57	70	74
Conflict in childhood family	9	11	14
Symptoms of at least ten illnesses	16	22	27
Unemployed at least once 1963—1967	12	25	34
On social welfare at least once 1960—1966	5	22	34
Having few or nor social contacts	18	31	39
Intervention by the Temperance Board	3	18	
Not voting in general elections	12	27	
Owns a car	59	50	
Smokes	53	72	
Teeth in bad condition	35	47	
Noise in work-place	45	55	
Cannot raise 2,000 Sw Cr in case of unexpected expence	16	34	

remembered that the GCR-men are compared to all men, not to men not registered in the GCR, that the non-response group, if included, probably would have increased the difference in living conditions, and that the higher mortality rate among the GCR-men also might contribute to diminish the differences.

There is a tendency towards drifting downwards socially for the GCR-men. It is not possible from the data in this study to conclude if this has happened before or after the first sentence. It might also be a matter of a parallel process. This problem complicates an analysis of the effects of social class on risk of sentence. Regardless of the answer of this question, however, the relatively worse living conditions for the GCR-men probably increase the risk of further crime and sentences.

The GCR-men do to some degree hold dissimilar jobs than the men in the total population. The differences in living conditions might, therefore, be explained with reference to the particular occupational distribution among the GCR-men. The hypothesis was tested but received only scant support. The differences in living conditions remained after controlling for occupation.

The rather small differences beween GCR-men and all men could hide larger differences between age groups. It could be expected that the younger GCR-men would differ more from the others in their cohorts than would the older ones. The younger men have started crime earlier and have also relapsed more often than the older men.

This hypothesis received no support. The six age groups seemed to differ to equal extents from the cohorts of all men. This result might, however, have been different if the sample had been larger. In this case, rather large differences were required to get significant results.

A number of sub-groups within the sample of GCR-men were also analysed. The groups, which were all expected to have worse living conditions than the total GCR group, were recidivists, GCR-men with the exception of those sentenced primarily for drunken driving or crimes by members of the armed services, those sentenced to imprisonment, those sentenced later than 1965 those who had received a sanction by the Temperence Board, those sentenced before the age of 22, and those known to the authorities for not having paid their debts.

Generally the living conditions in all the groups were lower than for all GCR-men. The groups were also more criminal in terms of relapses. On the whole the differences in living conditions when compared to the total GCR group were rather modest. The recidivists and

those who had received a sanction by the Temperance Board showed the worst living conditions, especially the latter group.

Those known to the authorities for not having paid their debts were analysed separately. The differences in living conditions between them and the rest of the GCR-men remained even after controlling for the number of sentences and the year of the last sentence. This might indicate that having debts is an independent factor in preventing sentenced persons from returning to a normal life in society. It might, however, be that the causal relationship is another.

Chapter 9. Conclusions

The differences in living conditions between GCR-men and all men in Sweden have been shown to be not very great. It might be objected that the differences probably would have been much more evident had the definition of "sentenced" been different and had several factors concerning living conditions been studied at the same time.

To the first objection it can be said that it is of course possible to find a group of sentenced persons more involved in crime than the average GCR-man. Such a group would probably show living conditions quite different from those of most men in society. Such a group should, however, also be much smaller than the total group of GCR-men. Consequently, only a smaller part of the GCR-criminality in society can ultimately be explained.

The increased risk for a GCR-sentence was studied when a number of "bad" conditions during childhood occurred simultaneously. The risk increased little in relation to the increased risk for single factors. The increased risk for being registered in the GCR when the father belonged to social group III and when the person grew up in a city and the childhood family was split was only 1.5. It was also shown that not more than 5.9% of the GCR-men had experienced such an upbringing. Futhermore, the risk of being registered in the GCR with such an upbringing is not more than 0.12.

The conclusion must then be that several variables used in criminology for predicting future criminal behaviour or sentencing for individuals have low predictive value. It is also clear in relation to the development of crime and sentences in Sweden this far into the 20th

century that such data are not very relevant. Data on individual living conditions can at the best tell something only about *who* will become sentenced not *how many*. It is this latter question which ought to receive more attention by criminologists.

Appendix: List of Figures and Vocabulary

Figure 1. Persons sentenced for a General Criminal Register crime, exeept closed psychiatric care, by sex, 1901—1977

män = men, kvinnor = women

Figure 2. Men who have been found guilty of a "serious" crime, 1901—1977

grövre brott = guilty of a "serious" crime, kriminalregisterbrott = General Criminal Register crime

Figure 3. Persons sentenced for a General Criminal Register crime by certain sentences, 1913—1977

frihetsstraff = imprisonment, villkorlig dom och skyddstillsyn = conditional sentence and probation, böter = fines

Figure 4. Persons sentenced or where the prosecuter has decided not to prosecute for "serious crimes" by certain types of sentences and other types of action taken, 1921—1977

tvångsarbete = forced labour for vagrancy, straffriförklaring = not sentenced because of insanity, sluten psykiatrisk vård = closed psychiatric care, överlämnade till vård enl. barnavårdslagen = surrendered for care under the Child Welfare Act, åtalsunderlåtelse enl. 1944/1964 års lag = decision not to prosecute age 15—17, åtalsunderlåtelse för inskrivna vid ungdomsvårdskola el. ungdomsfängelse = decision not to prosecute age 15—21 for care under the Child Welfare Act or in youth prison

Figure 5. Men sentenced for a General Criminal Register crime, except closed psychiatric care, by type of principle offence, 1915—1977

tillgreppsbrott = theft, robbery and other crimes of stealing, grövre brott: tillgreppsbrott = theft etc among all men found quilty of a "serious" crime, brott av krigsmän = crimes by members of the armed services, våldsbrott = crimes of violence (including violence against public servants), övriga förmögenehetsbrott = fraud, receiving stolen goods, embezzlement, crimes in

connection with debts, and crimes of falsification, brott mot lagar utanför brottsbalken = crimes outside the Penal Code (primarily drunken driving)

Figure 6. Men sentenced for a General Criminal Register crime, except closed psychiatric care, by number of earlier convictions for such crimes, 1917—1977
ej tidigare dömda = no earlier convictions, tidigare dömda = earlier convictions

Figure 7. Men who have been found quilty of a "serious" crime by age, 1917—1977

Figure 8. Persons admitted to prison excluding detained persons and persons remaining in prison on December 31st, 1901—1977
intagna fångar under året = admitted prisoners during the year, kvarvarande fångar vid årets slut = remaining prisoners at the end of the year

Bilagor

1. Exkurs: Förhållandet mellan brott och straff

Den historisk-kriminologiska forskningen är ofta hänvisad till den officiella statistiken över straffade och andra lagförda. Förändringar i antalet straffade olika kategorier får utgöra den beroende variabeln, dvs. det som skall förklaras. Forskaren möts i en sådan undersökning av två stora problem. Det ena är om lagföringarna skall betraktas som främst tecken på brottslighetens utveckling eller som framför allt mått på förändringar i antalet rättsliga ingripanden. Det andra rör frågan om innebörden av det fenomen som skildras i statistiken är konstant över tid. – Dessa två problem skall här undersökas närmare.

Finns brottet i sig?

Statistiken över lagföringar är formellt en reaktionsstatistik – inte en statistik över brottsliga beteenden i befolkningen. Vissa forskare har härav dragit slutsatsen, att utvecklingen av lagföringarnas antal över tid skall studeras och förklaras helt skilt från brottslighetens utveckling.

I kapitel 3 och 4 granskades några antaganden och teorier om formell kontroll. Det visade sig, att det saknas någon teori som utifrån kontrollaspekter enbart ger en fruktbar ansats för förklaring av utvecklingen av lagföringar och lagförda. Forskare som försökt utgå från ett renodlat kontrollperspektiv har haft svårt att bortse från verkliga förändringar i brottsligheten. Det empiriska stödet för att t.ex. rättsväsendets olika instanser skapar kriminalstatistiken fritt från ett verklighetsunderlag har också visat sig vara relativt begränsat.

Problemet är dock inte slutgiltigt löst med detta. Förhållandet mellan brott och straff är mer komplicerat än så. Reaktionen på brottet ingår som en kvalitet i själva brottet. Det är tveksamt om brottet "i sig" verkligen existerar. Det konkreta brottet kan knappast

konstateras helt skilt från straffet. Brottslighetens utveckling kan heller inte rättvisande studeras utan hänsyn till reaktionerna på brottsligheten. – Detta skall visas närmare genom ett par exempel och genom en diskussion av vart vissa synsätt på kriminologins objekt egentligen leder.

För två riktningar inom kriminologin uppstår aldrig problemet med förhållandet mellan lagföringar och den verkliga brottsligheten. För dessa existerar strängt taget inte brottet så länge det inte knutits till någon person. Kriminologins föremål bör därför vara dömda personer. Vad "den egentliga brottsligheten" är – konstaterad t.ex. genom självdeklarationsundersökningar – blir ur denna synvinkel ointressant.

De två riktningarna representeras av legalisterna och stämplingsteoretikerna. För en legalist som Paul Tappan kan endast de anses som lagöverträdare som i laga ordning befunnits skyldiga till brott inför en domstol. Sociologiska brottsdefinitioner utifrån vad som är samhälleligt skadligt eller självdeklarerade utsagor om egen brottslighet måste bli mycket mer godtyckliga än brott som fastställs i en domstolsprocess (Tappan 1967, s. 32).

Stämplingsteoretikerna når en liknande slutsats fast från andra utgångspunkter. Från det nära oändliga antal handlingar som kan betecknas som brott och som varje dag begås av väldigt många människor, kommer bara några handlingar att få konsekvenser för dem som utfört dem. Det gäller de få som officiellt får ett beteende betecknat som brott häftat vid sig, som officiellt blir stämplade som avvikare, och som därför fortsättningsvis får svårigheter att fungera som normala medborgare. För övriga, som inte blir upptäckta och stämplade, får brottet inga vidare verkningar. De blir därför svåra att skilja ut och mindre intressanta för studier.[1, 2]

Både legalisterna och stämplingsteoretikerna gör viktiga påpekanden om brottslighetens natur. Tappans syn får också visst stöd av

[1] Stämpling som förklaring till brottslighet har utvecklats av ett flertal författare. Det kan här räcka att hänvisa till ett av de tidigaste namnen, Howard Becker (1966).

[2] Företrädarna för stämplingsteorin har inte själva hävdat, att kriminologin skulle syssla enbart med officiellt identifierade lagöverträdare och andra syndare. De har kanske mer än andra just betonat hur vanliga avvikelser är bland utåt sett konforma medborgare (se t.ex. Becker 1966, s. 21). Den logiska slutsatsen av deras resonemang tycks dock bli, att endast de identifierade avvikarna skall studeras. De är nämligen de enda som kan avskiljas som grupp, nämligen genom att alla vara utsatta för en officiell reaktion.

undersökningar som visar, att många självdeklarerade brott egentligen inte är brott, och att polisen ibland klassificerar handlingar som grövre än domstolen senare gör i de fall gärningsmannen hittas och döms (Hood & Sparks 1970, s. 32; Anttila & Törnudd 1973, s. 46).

Emellertid hamnar dessa båda riktningar, om de strikt skall upprätthållas, i orimligheter. Tappan kan inte hålla sin linje utan övergår efter några reservationer till att diskutera brottslighetens utbredning helt skilt från dömda gärningsmän (Tappan 1960, s. 35 ff.). Stämplingsteoretikerna kan knappast heller förneka betydelsen för både samhället och lagöverträdarna av dold brottslighet eller brottslighet som inte kan bindas vid någon bestämd person.[3] Icke upptäckta brott och lagöverträdare är realiteter, vilka kan studeras och bidra till förklaringen av brottsligheten som samhällsfenomen.

Stämplingsteoretikerna och legalisterna har dock korrekt hävdat reaktionens betydelse. Utan någon typ av reaktion – mot en tänkt eller verklig person – kan knappast brottet konstateras eller ens sägas existera. Det gäller framför allt på det fenomenologiska, upplevelsemässiga planet, men i viss mån även på det juridiska. Och där brott konstateras kan dess kvalitet inte fastställas skilt från reaktionen.

Det framhålls i så gott som alla moderna introduktionsböcker i kriminologi, att många brott aldrig anmäls till polisen fastän de upptäcks. Några av de anledningar som nämns till denna underlåtenhet är att offret har möjlighet att vidta egna bestraffningar, är rädd för repressalier, eller anser det lönlöst att anmäla saken för polisen, som ändå inte kan göra något åt det inträffade.

I de flesta av dessa fall föreligger uppenbart handlingar som bedömts som brott och som rätteligen borde ingå i en beskrivning av den totala brottsligheten. Ibland nämns emellertid bland de faktorer som påverkar anmälningsbenägenheten också allmänhetens attitydförändringar och ändrad toleransnivå. I en undersökning av brottsutvecklingen i England och Wales sägs:

"Det är mycket troligt, att brottslighetens uppåtgående tendens under denna långa period speglar inte bara en verklig ökning av brotten utan också en *konstlad ökning* beroende av förändrade attityder till brott och straff liksom förändringar i polisens rutiner för brottsregistrering" (McClintock & Avison 1968, s. 60. Min betoning).

[3] För en genomgang av några svårigheter och inkonsekvenser i stämplingsteorin, se Knutsson 1977 – en genomgång som dock är nära att kasta ut barnet med badvattnet (Tham 1977).

Vad citatet anger är, att det finns en *egentlig* brottslighet som är skild från allmänhetens och myndigheternas bedömning av brottsligheten. Men hur skall brottslighetens svårhetsgrad kunna konstateras annat än genom berörda parters bedömning av brotten? Kanske invänder någon, att det vore möjligt för en neutral observatör att beskriva förändringar i brottsligheten utifrån en skattning av skador av materiell, kroppslig och psykisk art som uppkommit genom brott.

Sådana försök har förekommit. Gunnar Fredriksson försöker beskriva den komplexa brottsligheten genom de skador den åstadkommer uttryckt i penningar och i antal sjukhustimmar för vård efter våldsbrott, och antal timmar nedlagda av polisen på utredning, övervakning osv. (Fredriksson 1972). Ett sådant förfarande har kanske förtjänster då det gäller att mäta vissa begränsade aspekter av brottsligheten. Inte ens materiella skador av brott kan emellertid fullständigt beskrivas skilt från t.ex. offrets levnadsstandard och försäkringsvillkor. Försök att på detta sätt reducera brottsligheten till någon enkelt mätbar enhet måste bli ganska godtyckliga. Fredriksson själv är medveten om detta. Han medger att brottslighetens skadeverkningar inte kan mätas fritt från t.ex. det allmänna rättsmedvetandet, och hans slutsats blir att det inte finns någon minsta gemensam nämnare för brott (a. a.).

I reaktionen uttrycks sådana väsentliga element hos brottet som upplevd integritetskränkning, hot eller fara. Saknas dessa subjektiva element, föreligger inte samma brott. Kanske föreligger överhuvud inte något konkret brott.

Vissa brott har ingen egentlig substans vid sidan av den reaktion de utlöser. Detta gäller i hög grad de s.k. målsägandebrotten. Vid dessa brott får åklagaren inte åtala – eller åtala endast under speciella omständigheter – utan att offret anmält brottet till åtal. Anledningen till denna juridiska konstruktion är bland annat, att det för en utomstående är mycket svårt att avgöra vilken skada eller fara som förelegat. Det kränkande och hotande moment, som är centralt i dessa brott, kan bara avgöras av den utsatte.

Brott av målsägandetyp är de juridiska normalfallen av misshandel, ärekränkning, våldtäkt och våldförande, hemfridsbrott, olaga intrång, olaga hot genom hot att åtala, frihetskränkande otukt, samt förmögenhetsbrott begångna inom familjen, t.ex. bodräkt. Det måste här vara ”offrets” upplevelse som är det rimligaste måttet på brottets svårhetsgrad. Denna upplevelse kommer till uttryck genom den ut-

sattes reaktion (under förutsättning att personen är fri att reagera).

Ganska lika målsägandebrotten är också brott som våldsamt motstånd och våld eller hot mot tjänsteman. Dessa brott är i hög grad beroende av den utsattes uppfattning av situationen vid sidan av den verkliga fara eller skada som förelegat. Anmälan tas heller knappast upp utan medgivande från den berörda tjänstemannen.

Vissa brott innebär skada som kan konstateras objektivt. Det gäller vid t.ex. förmögenhetsbrotten. Men också vid dessa brott är det endast en del av innebörden som fångas i det mått som det stulna beloppet utgör. I offrets och samhällets reaktion på brottet ingår mycket mer än reaktionen på förlusten av en summa pengar.

Stöld riktad mot en enskild person är inte bara en materiell förlust utan också för många en kränkning av den personliga maktsfären och en känsla av rädsla eller obehag inför det faktum att en främling kanske trängt sig in i ens hem. Motsvarande obehagskänslor uteblir om personen råkat ut för samma ekonomiska förlust genom t.ex. olycka, påtvingat skadestånd eller en extra statlig uttaxering för något ändamål som är personen ointressant. Dessa extra kvaliteter som vidlåder den materiella förlust som uppkommer genom stöld måste tas med i bilden. Annars är det inte möjligt att förstå den kraftiga reaktion som stöld utlöser. Den ekonomiska skadan är ju ofta marginell i jämförelse med de förluster människor råkar ut för genom administrativa bestämmelser, olyckor och förändrad arbetssituation.

I reaktionen på stöldbrottet kan en del av brottets kvalitet utläsas. Reaktionen får emellertid också i sin tur betydelse för brottets kvalitet. Det straff lagboken utsäger och de åtgärder myndigheterna vidtar mot en gärningsman, kan av offret uppfattas som en direkt mätare på hur allvarlig kränkning brottet utgjorde. George Herbert Mead har behandlat detta i en diskussion om straffandets psykologi.

> ”Instinktivt bedömer vi värdet av de beskyddade tillhörigheterna genom ingripandet mot brottslingen och i termer av detta fientliga ingripande. Dessa tillhörigheter är inte bara fysiska föremål utan innehåller också det mer dyrbara värdet självrespekt genom att inte tillåta en kränkning av den egna personen, genom att slå ned gruppens fiende, och genom att hävda gruppens grundsatser och institutioner mot intrång” (Mead 1966, s. 593).

Stöldens svårhetsgrad bedöms i förhållande till de resurser polisen sätter in för att få tag på den skyldige och det straff som utmäts för brottet. Personens ägodelar och därför också personen själv får sitt

värde delvis just genom vetskapen hur allvarligt myndigheterna bedömer förmögenhetsbrott i vårt samhälle. Eftersom sådana bedömningar kan variera mellan samhällen, behöver inte heller en stöld uppfattas som lika allvarlig överallt – andra omständigheter lika.

Myndigheternas reaktion på brottet kan också i en annan mening vara avgörande för förståelse av brottets verkliga svårhetsgrad. Det räcker inte alltid att titta i lagboken. Det finns t.ex. lagar som är i det närmaste obsoleta, dvs. de är så förlegade att myndigheterna knappast längre tillämpar dem.

Ett exempel är otukt med barn, dvs. könsligt umgänge med någon under 15 år. Straffsatsen är enligt brottsbalken fängelse i högst fyra år. En fällande dom måste därför leda till anteckning i kriminalregistret. Det gäller under förutsättning att lagöverträdaren fyllt 15 år och inte överlämnas till barnavårdsnämnden för påföljd.

Sexualbrottsutredningen anger rörande otukt med barn, att detta brott enligt statistiken stadigt minskat sedan början av 60-talet och att antalet dömda nu understiger 100 per år. Minskningen hänför sig till brott mot flickor i åldern 12–14 år (SOU 1976:9, s. 74). Dessa uppgifter skall ställas mot att tre procent av dagens svenskar haft samlag före 15-årsåldern, att åtskilliga fler haft annan typ av könsligt umgänge före den åldern, och att debuten för samlag tenderar att ske allt tidigare (Sex i Sverige 1969, s. 61 o. 64). Om dessutom antas, att endera parten i många av dessa fall fyllt 15 år, begås enligt lagen ett mycket stort antal "grövre brott" i Sverige varje år vilka inte leder till registrering hos polisen eller fällande dom.

Denna typ av otukt med barn ses knappast som ett brott längre. En beskrivning av "den egentliga brottsligheten" på området skulle vara ganska meningslös. Den allmänna uppfattningen av handlingens brottsliga karaktär och skadlighet måste uppenbart på något sätt ingå i en beskrivning av den verkliga brottsligheten. Reaktionen, eller snarare den uteblivna reaktionen, säger här något väsentligt om den verkliga brottsligheten.

Ett av de problem som tränger sig på vid historisk-kriminologisk forskning rör hur utvecklingen av domar för brott och straffade skall uppfattas. Speglar utvecklingen den verkliga brottslighetens förändring, eller är kurvan snarare ett uttryck för reaktioner på brott och myndigheters ingripanden? Genomgången i detta avsnitt visar, att frågan delvis är fel ställd.

Straffen är inte bara passiva reaktioner på brotten. De griper också in i, skapar och förändrar de enskilda brotten och den totala brottsligheten. Brottets innebörd kan inte förstås skild från reaktionen. Ibland är reaktionen till och med ett nödvändigt villkor för att brottet skall kunna konstateras.

För att förstå brottsligheten som den kommer till uttryck i den officiella statistiken måste både brott och straff studeras. De utgör en enhet och förändras tillsammans. Att de hänger samman framgår ytterligare då förändring över längre tid studeras, vilket sker i nästa avsnitt.

Problemet föränderlighet – studiet av brott och straff över tid

Exemplet med brottet "otukt med barn" illustrerade, att brottet inte kan förstås skilt från den konkreta reaktionen. Det visar emellertid också mycket väl hur brottsliga handlingar undergår förändring i innebörd över tid. Denna innebördsförändring ställer till ytterligare problem, då det gäller att finna faktorer som förklarar brottslighetens utveckling.

Christie har mer än de flesta varit upptagen av svårigheterna att mäta brottsligheten och reaktionernas utveckling. Om förändringar i brottsligheten frågar Christie:

"Har vi mye kriminalitet?"
"Öker den?"
"Kan vi vente enda mer – eller nedgang?"

Han besvarar själv frågorna:

"Det vet vi icke."
"Det har vi aldrig visst."
"Det vill vi aldri få å vite" (Christie 1975, s. 30).

Att dessa frågor inte kan besvaras beror enligt Christie på "den principielle vanskelighet at lovbrudd icke er en konstant faktor" (a. a. s. 31). Samma juridiska kategori kan över tid förändra innebörd avsevärt. Christie ger några exempel.

"Når det gjelder pornografi kan vi nesten følge forandringsprosessene i oppfattning av hva som er ulovlig fra måned till måned. Alle sammenligninger av lovbrudd over tid står overfor dette problem. En bil i 1948 har ikke samme mening som en bil i 1974, eiendom har ikke samme mening, sexualliv har ikke samme mening, liv har ikke samme mening – och det blir tilsvarende komplisert å tolke tallrekker om forbrytelser mot disse goder" (a. a. s. 31 f.).

I en undersökning av domar i förmögenhetsbrott i ett snabbt industrialiserat område i Finland 1907–1970 visar Hannu Takala "hur oförändrade brottsrekvisita tillämpats på förändrade handlingar i förändrade samhällsförhållanden" (Takala 1974, s. 5). En dom för stöld gäller i början av seklet oftare gärningar riktade mot överklasspersoner, medan företag och samfund dominerar som offer vid periodens slut. En liknande utveckling har ägt rum vad gäller bedrägeribrott (a. a.).

Vid våldsbrott klassificeras handlingarna juridiskt främst efter skadeverkningarna. Vem brottet riktas mot anses mindre betydelsefullt. Bakom samma juridiska kategori, t.ex. "misshandel", kan döljas såväl våld inom familjen eller slagsmål bekanta emellan som gatufridsbrott, där främlingar attackeras. Förskjutningar mellan dessa typer av våldsbrott äger rum utan att det framgår av den offentliga statistiken.

Inte bara brott utan också påföljder kan förändra innebörd över tid. Så har t.ex. fängelsestraffet fått tjäna flera olika syften under århundradena. Tidigare har fängelse i vårt land ibland uppfattats som ett rent kroppsstraff (v. Hofer 1976, s. 8 f.).

I genomgången av olika teorier om formell kontroll diskuterades Christies tes om straffens lidandevärden. Utifrån hans synsätt blev det ganska ofruktbart att se en dags fängelse som en oföränderlig storhet, vilken kunde användas som jämförelseenhet oavsett tid och rum.

Också Michel Foucaults arbeten belyser den förändring till sin innebörd straffandet kan genomgå. Foucault intresserar sig för fängelsernas framväxt mot slutet av 1700-talet. Skillnaden mellan den nya inspärrningen och de gamla kroppsstraffen är inte bara av yttre karaktär. Det gäller en förändrad syn på straffet. Tidigare var själva människokroppen bestraffningens föremål. Den fysiska pinan ingick som centralt element. I det nya strafftänkandet sätts själen i främsta rummet. Den skyldiges karaktär skall ändras. Fängelserna och fängelsereglementet blir medel för de nya idéerna – uppfostran och disciplin! (Foucault 1975, s. 13 f.)

Själva förändringen av antalet brott över tid av en viss typ kan medföra en förändring i brottets innebörd, vilken i sin tur påverkar reaktionerna på brottet. En ökning av en viss brottstyp kan få som resultat, att detta brott kommer att upplevas som mindre skrämmande. Omvänt kan en minskning av brottet leda till, att brottet fortsättningsvis får en ny och allvarligare innebörd.

Dessa satser kan härledas från Leslie Wilkins teori om brott som avvikelse i statistisk mening. Enligt Wilkins är avvikande det som är ovanligt. Icke önskvärda eller särskilt dåliga avvikelser betecknas som brott. Ju mer ovanligt brottet är, ju mer av en nyhet det är, desto mer skrämmande upplevs det, och desto starkare blir reaktionerna mot brottet. Vad som är avvikande bestäms därför i förhållande till sannolikheten att det inträffar. I ett givet samhälle kommer brottsligheten att utgöra en given andel av de "dåliga" och statistiskt ovanliga händelserna. Wilkins uttrycker det så, att

> "det verkar som om brottsdefinitionerna förändras för att bringas i överensstämmelse med andelarna händelser ($x\sigma$ värden) snarare än att andelarna förändras för att anpassas till konstanta definitioner" (Wilkins 1964, s. 82 Betonat i originalet).

Vissa brott har sin skrämmande kvalitet just därför att de är ovanliga. Ett vanligt eller statistiskt normalt beteende är något som är förväntat och som människor vet hur de skall reagera mot och eventuellt skydda sig för.

Värdet av Wilkins förklaring kan bara avgöras efter empirisk prövning. Uppenbart finns det fall som pekar i motsatt riktning. Straffen för narkotikabrott har i Sverige höjts i takt med att dessa brott ansetts öka. Från samma område kan emellertid stöd hittas för Wilkins' tes. Ett straff för narkotikabrott i t.ex. norra Sverige anses bli hårdare än i Stockholm, där brottet är så vanligt, att det förlorat lite i värde. Många fler exempel skulle kunna illustrera hur innebörden av ett brott kan förändras med brottets ökning eller minskning. Detta är dock tillräckligt för att ytterligare understryka svårigheten i att göra uttalanden om brottslighetens utveckling.

Diagram och kurvor över utvecklingen av brott och domar grundar sig nästan alltid på konstanta juridiska kategorier. Dessa kategorier tar inte tillräckligt hänsyn till förändringar i tid och rum. Kurvorna antar en enhetlighet de egentligen inte har. Forskare och andra utläser information ur dessa kvantitativa framställningar som ofta inte finns

där. Diagrammen och tabellerna antas innehålla samma andelar av olika typer av handlingar över tid med konstant innebörd för de berörda. Kurvorna förtingligas och blir enkla uttryck för ondskans utveckling.

Naturligtvis är det inte omöjligt att i någon mening uttala, att brottsligheten eller en enstaka brottstyp ökat från ett år till ett annat. Inte heller är en kurva över brottsutvecklingen innehållslös. Frågan är bara vad kurvan säger. Den kvantitativa framställningen av brottslighetens utveckling fascinerar lätt forskaren. Han eller hon kanske förleds att söka efter något fenomen med liknande förlopp som brottsligheten. Ett misslyckande från forskarens sida kan bero på, att brottskurvan skenbart knutit ihop perioder som varit olika vad gäller innebörden av brott och straff.

Försöken att förklara brottslighetens utveckling utgår ofta från en kvantitativ framställning av samtliga kända brott, av enstaka brottstyper eller av antal lagförda för brott, som den variabel som skall förklaras. En sådan kvantitativ beskrivning kan dölja omfattande förskjutningar mellan och inom brottstyper, förändringar av brottens innebörd, och variationer i påföljdernas syfte och lidandevärde. Förändringar över tid av brottens antal och karaktär påverkar också straffen. En förklaring av brottslighetens utveckling under en längre tid, måste ta hänsyn till att brott och straff inte är konstanta till sin innebörd, utan kan ha olika betydelse beroende av samhällets utvecklingsstadium.

Brott och straff som gemensam enhet

Brott och straff måste förstås i sitt inbördes förhållande som det ter sig i specifika historiska perioder. Det innebär krav på noggrann kvalitativ analys innan brottsutvecklingen, som den framgår av polis- och lagföringsstatistik, kan förklaras. Ett gott exempel på forskning som utgår från det inbördes förhållandet mellan brott och straff finns hos Peter Linebaugh i hans analys av lagstiftningen mot vedstölder i tyska Rhenlandet – den lagstiftning som Karl Marx ägnade fem artiklar i *Rheinische Zeitung* 1842 (Linebaugh 1976).

Avskaffandet av vissa tullar och förbättrade kommunikationer försatte bönderna i Rhenlandet i ett dåligt konkurrensläge. Levnads-

standarden sjönk och betydelsen av att kunna plocka ved i skogen ökade. Samtidigt steg efterfrågan på timmer på marknaden, och skogsägarna lyckades driva igenom lagstiftning som kriminaliserade den gamla rätten att ta ved i skogen. De omfattande vedstölder som följde, definierades av myndigheterna som ett brottsproblem, fast det i grunden rörde sig om en klasskamp om fördelning av tillgångar.

Linebaugh kritiserar den unge Marx och de tidiga tyska kriminologerna för att inte fråga

"varför vissa former av tillägnande blir brottsliga under bestämda perioder och andra inte, eller varför brott under vissa tider blir en betydande politisk kraft, som uppställer bestämda hinder för den kapitalistiska reproduktionen" (a. a. s. 8).

Betydelsen av Linebaughs analys är just att den visar hur en bestämd förändring av brottsligheten måste förstås utifrån såväl en beteendeförändring (ökat behov att plocka ved i skogen på grund av försämrade levnadsförhållanden) som en reaktion (den nya lagstiftningen) i ett bestämt stadium av samhällsutvecklingen (början av ett enat Tyskland på marknadsekonomins grund). Det ökade antalet straffade för vedstölder under perioden kan inte tillfredsställande förklaras utan hänsyn till den förändring brottets innebörd fick, ekonomiskt sett, för såväl bönderna som skogsägarna och myndigheterna. Den förändrade innebörden kommer till uttryck just i ökningen av antalet straffade.

I en diskussion om kraven för en jämförande och historisk kriminologisk forskning betonar också Roland Robertson och Laurie Taylor vikten av att studera förhållandet mellan brott och reaktion.

"Gör karaktären hos förhållandet mellan avvikelse och social kontroll rättvisa. Detta innebär en granskning av de sätt på vilka avvikelse och kontroll står i motsättning till varandra, kompletterar varandra eller tränger in i varandra vad gäller personer, struktur och kultur" (Robertson & Taylor 1973, s. 51).

Om det går att konstruera en allmän typologi av olika sätt på vilka avvikelse och social kontroll kan förhålla sig till varandra är för tidigt att säga. Robertsons och Taylors eget försök är ganska outvecklat (a. a., s. 56–61).

Robertsons och Taylors genomgång av tidigare jämförande och historisk kriminologisk forskning visar klart bristerna i undersökningar som ensidigt betonat endera avvikelsen eller den sociala kontrollen.

Att lite pliktskyldigast ta med både data om brotten och kontrollen är dock knappast tillräckligt. Det är nödvändigt med en ansats som integrerar de båda aspekterna; som ser dem som oupplösligt förbundna med varandra. Bara en sådan ansats verkar kunna föra en jämförande och historisk kriminologisk forskning framåt.

2. Lagföringar enligt den officiella statistiken: Tabeller med kommentarer

Inledning

Var och en av de figurer som presenterats i texten grundar sig på uppgifterna i de tabeller som redovisas i denna bilaga. Varje tabell är försedd med en textkommentar. Några generella kommentarer till samtliga tabeller skall göras inledningsvis. Det gäller bl.a. skillnaden mellan "anteckning i kriminalregistret" och "dom för kriminalregisterbrott", samt problemet med dubbelräkningarna.

I den officiella statistiken används kategorin "dömd för kriminalregisterbrott", vilket inte är exakt detsamma som "anteckning i kriminalregistret". Grupper som antecknas men som inte ingår i statistiken över dömda, är de som ådömts tvångsarbete, de som fått anstånd med förvandlingsstraff, samt de som bedömts som mentalsjuka eller utvecklingsstörda.

Tvångsarbete kunde ådömas för t.ex. lösdriveri. Det var emellertid inte ett brott i egentlig mening. Den som dömts till tvångsarbete ingick därför inte i statistiken över dömda för kriminalregisterbrott.

Villkorlig dom, såväl anstånd med straffets utdömande som med dess verkställande, skall antecknas i kriminalregistret. Härav följer att också anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff för böter liksom villkorliga böter skall antecknas. Det bör observeras, att det är just anståndet som antecknas och inte det ursprungliga, ganska ringa brottet, t.ex. fylleri. Ovillkorliga förvandlingsstraff för böter antecknas inte i kriminalregistret, då ju brottet är ett ringare bötesbrott. Det kan verka lite oegentligt, då ju personen i alla fall hamnar i fängelse. Anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff för böter ingår inte i statistiken över dömda för kriminalregisterbrott.

Straffriförklarade på grund av mentalsjukdom antecknades i kriminalregistret. De redovisades emellertid separat i statistiken, då de formellt inte dömdes för något brott. I dag döms mentalsjuka, jämställda och utvecklingsstörda som övertygats om brott. De kan dock bara dömas till vissa påföljder, nämligen sluten psykiatrisk vård respektive vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda. Dessa

två påföljder antecknas i kriminalregistret, men redovisas vanligen skilt från övriga kriminalregisterpåföljder. När i det följande talas om domar för kriminalregisterbrott menas exklusive dessa påföljder.

Kriminalregisterstatistiken liksom annan offentlig statistik över dömda för brott grundar sig på person och ej individ. Det innebär, i statistisk mening, att en individ får en anteckning i statistiken varje gång han får en dom. En individ kan t.ex. dömas tre gånger under ett år och därvid registreras som tre personer.

Från 1926 ges uppgifter om dubbelräkningar i statistiken, dvs. om skillnaden mellan antalet personer och antalet individer som dömts för kriminalregisterbrott under ett år. Fram till andra världskrigets början utgör antalet dubbelräkningar tre till fyra procent av samtliga domar för män, och stiger sedan under fyrtiotalet med en procent. För åren 1949–1954 saknas uppgifter om dubbelräkningar. Därefter utgör andelen mellan sju och åtta procent.

Andelen dubbelräkningar blir betydligt större för kategorin ”grövre brott” än för enbart kriminalregisterbrott. År 1961 uppgick andelen till 11 procent och 1971 till 14 procent av alla dömda eller ej åtalade för ”grövre brott”. Det är framför allt de som undergår vård enligt barnavårdslagen och ungdomsfängelselagen och som fått åtalsunderlåtelse, som bidrar till de högre andelarna dubbelräkningar.

Statistiken grundar sig på utslag i första instans. Det innebär att hänsyn inte kunnat tas till ändringar av domar i högre rätt. Uppgifter om antalet ändringar i hovrätterna ges visserligen i statistiken, men det går inte att utläsa om någon fått en mildare påföljd än kriminalregisterdom eller omvänt. Det antal personer som fått nåd efter kriminalregisterdom kan heller inte uppskattas. Ändringar på grund av nåd eller nytt utslag kan dock knappast påverka statistiken annat än marginellt.

Statistikens tillförlitlighet har inte kunnat undersökas närmare i denna studie. Troligen är en del uppgifter felaktiga. Allmänt sett bör dock osäkerheten vara mindre då det gäller statistik över lagförda för ”grövre brott” än t.ex. brott som kommit till polisens kännedom.

Några påpekanden om statistikens kvalitet skall göras. Enligt uppgifter från kriminalvårdsstyrelsen är siffrorna från början av 1900-talet över intagningar i kriminalvårdsanstalt något osäkra. Vad gäller klassificeringen av åtalsunderlåtelser som likvärdiga med kriminalregisterbrott lär den ibland ske ganska rutinmässigt och heller inte alltid av åklagarna själva.

I enstaka fall förekommer olika uppgifter för samma år i skilda statistikpublikationer eller olika årgångar av en publikation. Uppgiften i den senaste publikationen har vanligtvis valts. Vilka publikationer som använts anges i anslutning till varje tabell.

Personer dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m., samt personer vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, efter kön

Kriminalregistret inrättades 1901. Särskild statistik över dömda för kriminalregisterbrott ges först i *Brottsligheten* 1915–1916. Brott av krigsmän infördes i kriminalregisterstatistiken i publikationen året därpå. Den äldre statistiken tillåter dock en framräkning av antalet dömda för kriminalregisterbrott.

År 1913 genomfördes en omfattande statistikomläggning. I den tidigare statistiken indelades de brott som lett till fällande dom i "grövre brott", "ringare brott" och "förseelser". Med "grövre brott" avsågs före 1913 "sådana förbrytelser, för vilka kan ådömas dödsstraff, straffarbete eller afsättning från ämbete eller tjänst, likväl med iakttagande däraf, att, då för ett brott, jämte straffarbete, böter ingå i strafflatituden, det anses för gröfre brott endast i det fall att straffarbete, fängelse eller afsättning ådömts".

Den mer detaljerade beskrivningen av de dömda ges endast för "grövre brott". Denna statistik kan emellertid inte jämföras med statistiken över dömda för kriminalregisterbrott. Flera dömda till fängelse hänförs nämligen till kategorin "ringare brott".

Ett annat problem med denna statistik är att enheten inte är domstillfälle utan lagrum som åberopas i domen. Om en person vid samma tillfälle döms för dels stöld, dels misshandel, får han två straff, vilka båda registreras i statistiken. Hade samme person i stället dömts för tre fall av misshandel, skulle detta lett till endast en anteckning i statistiken. I summorna för varje tabell korrigeras för denna typ av dubbelräkningar – dubbelräkningar som skall skiljas från den typ som nämnts på s. 195. Denna korrigering kan dock inte göras för de enskilda brottstyperna.

Den äldre statistiken tillåter en ungefärlig beräkning av antalet dömda för kriminalregisterbrott med avräkning för fall där någon

registrerats mer än en gång i samma dom. Beräkningen sker genom en sammanräkning av dödsstraff, straffarbete, fängelse och böter för snatteri. Villkorliga böter för annat än snatteri kan inte räknas fram ur statistiken. De har därför uteslutits för perioden, fast de formellt skall ingå bland kriminalregisterdomar. Detta innebär att antalet dömda för kriminalregisterbrott blir något för lågt i denna redovisning. Andelen villkorliga bötesdomar anges närmare i kommentarerna till påföljdstabellerna.

Statistiken ger ingen uppdelning på kön för snatteriböterna, men däremot för de övriga straffen. Bötesdomarna för män respektive kvinnor har skattats enligt den könsfördelning som för varje år gällt för samtliga domar för snatteri. Möjligen har männen i något större utsträckning dömts till fängelse, men felet i skattningen kan knappast bli stort, då böterna står för merparten av påföljderna för snatteri.

Även för 1913 och -14 måste antalet dömda för kriminalregisterbrott skattas. Liksom för tidigare år saknas villkorliga böter för annat än snatteri. Statistiken för dessa år ger heller ingen uppdelning av påföljderna efter kön. Andelen män har skattats till 91 procent, vilket grundar sig på könsproportionerna de tre åren före och de tre åren efter 1913 och -14.

Från 1915 utgör det inget problem att få fram den totala kriminalregisterbrottsligheten i statistiken. Från 1944 skiljer sig de två serierna "kriminalregisterbrottsligheten" och "den grövre brottsligheten". Det är detta år åtalsunderlåtelser för unga lagöverträdare börjar tillämpas. Antalet domar och åtalsunderlåtelser för grövre brott har måst skattas t.o.m. 1960. Hur dessa skattningar utförts anges i kommentarerna till tabellerna över åtalsunderlåtelser.

Vad som räknats som kriminalregisterpåföljd vid olika tidpunkter redovisas i bilaga 3. Innebörden av "lagföring för grövre brott" anges i inledningen till kapitel 2. Redovisningen av lagändringar rörande åtalsunderlåtelser återfinns också i bilaga 3.

Källor:

1901–1912:	Bidrag till Sveriges officiella statistik, B) Rättsväsendet, andra afdelningen,	tab. 2 (sammandrag + ringare brott) och tab. 11
1913–1914:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 4 och 6

1915–1916:	Sveriges officiella statistik,	tab. 6 och 7
1917–1918:	Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 8
1919–1925:	– ,, –	tab. 6
1926–1931:	– ,, –	tab. 8
1932–1934:	– ,, –	tab. 9
1935–1938:	– ,, –	tab. 8
1939–1944:	– ,, –	tab. 4
1945:	– ,, –	tab. 5
1946–1948:	– ,, –	tab. 4
1949–1960:	– ,, –	tab. 5
1961–1964:	– ,, –	tab. 8
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 16, 17 och 18
1969–1971:	– ,, –	tab. 11, 12 och 13
1972–1977:	– ,, –	tab. 3

Tabell 22. Personer dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter kön, samt män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1901–1977

	Dömda för kriminalregisterbrott				Dömda eller ej åtalade för grövre brott	
	Män		Kvinnor		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1901	*3710*[a]	*221*	*340*[a]	*19*		
–02	*3690*	*219*	*317*	*17*		
–03	*3601*	*213*	*311*	*17*		
–04	*3405*	*199*	*316*	*17*		
–05	*3609*	*210*	*279*	*15*		
–06	*3528*	*203*	*334*	*18*		
–07	*3730*	*213*	*306*	*16*		
–08	*3814*	*215*	*345*	*18*		
–09	*3865*	*216*	*364*	*19*		
–10	*3945*	*218*	*343*	*17*		
–11	*3754*	*206*	*355*	*18*		
–12	*3970*	*215*	*403*	*20*		

[a] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

	Dömda för kriminalregisterbrott				Dömda eller ej åtalade för grövre brott	
	Män		Kvinnor		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–13	*4086*	*220*	*404*	*20*		
–14	*4080*	*218*	*403*	*20*		
–15	4610	243	430	21		
–16	5273	274	436	21		
–17	7318	375	752	36		
–18	12612	642	1148	54		
–19	6247	314	752	35		
–20	4267	212	497	23		
–21	3724	182	397	18		
–22	3226	156	315	14		
–23	3284	158	297	13		
–24	3073	146	312	14		
–25	3700	174	349	15		
–26	3574	166	356	16		
–27	3795	174	380	16		
–28	3853	175	422	18		
–29	4204	189	404	17		
–30	4321	193	454	19		
–31	4599	202	456	19		
–32	4878	212	489	20		
–33	4977	214	478	20		
–34	5001	213	645	26		
–35	5273	221	487	20		
–36	5398	224	494	20		
–37	5559	228	498	20		
–38	5985	244	533	21		
–39	6847	277	510	20		
–40	6779	269	658	26		
–41	8510	338	1114	43		
–42	10986	434	1559	60		
–43	10626	417	1340	51		
–44	9579	373	1293	49	*9743*[b]	*380*
–45	8462	327	1062	40	*8949*	*347*
–46	8249	327	987	37	*8799*	*338*

[b] Dömda för kriminalregisterbrott samt ej åtalade för grövre brott enligt 1944 års lag om unga lagöverträdare, 1944–1953.

	Dömda för kriminalregisterbrott				Dömda eller ej åtalade för grövre brott	
	Män		Kvinnor		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–47	8218	313	686	26	*8818*	*336*
–48	7230	273	578	22	*7934*	*300*
–49	8223	310	597	22	*8908*	*336*
–50	8884	334	685	25	*9640*	*362*
–51	10784	403	720	26	*11830*	*442*
–52	11616	431	549	20	*12769*	*474*
–53	11475	424	784	28	*12695*	*468*
–54	11807	433	816	29	*14374*[c]	*541*
–55	13161	479	853	30	*16098*	*586*
–56	15161	548	774	27	*18502*	*669*
–57	15958	571	753	26	*20262*	*725*
–58	16612	588	876	30	*21681*	*767*
–59	18228	638	881	30	*23941*	*838*
–60	18486	641	977	33	*23860*	*827*
–61	19508	668	1122	38	24323	832
–62	20471	694	1147	38	25165	853
–63	19560	656	1211	40	24667	828
–64	20842	692	1376	45	26297	873
–65	18283	600	1112	36	23475	770
–66	20668	672	1343	43	26571	864
–67	22766	736	1543	49	29129	942
–68	23906	771	1717	55	30948	998
–69	23626	752	1788	56	31246	994
–70	24363	768	1917	59	32226	1016
–71	23852	749	1844	57	33116	1040
–72	27036	849	2355	72	36669	1151
–73	26004	815	2322	71	35063	1100
–74	25313	791	2207	67	33613	1051
–75	25303	788	2220	67	33160	1033
–76	25211	782	2416	73	31877	989
–77	26633	822	2699	81	33132	1023
–78						
–79						
–80						

[c] Från och med detta år ingår samtliga män vilka dömts eller ej åtalats för grövre brott.

Personer dömda för kriminalregisterbrott efter påföljd

Påföljderna kan inte redovisas exakt för perioden 1901–1912. Statistiken ger uppgift om villkorliga domar, men inte om vilka som har givits för böter. Frihetsstraffen måste beräknas så, att de reduceras med antalet villkorliga domar, vilka i statistiken presenteras som antal av samtliga domar. Effekten blir att frihetsstraffens antal blir 1–2 procent för låga, eftersom de felaktigt reduceras också med de villkorliga bötesdomarna.

Samtliga villkorliga domar förekommer i statistiken över dömda för kriminalregisterbrott. Det gäller alltså även villkorliga bötesdomar. Dessa har emellertid inte tagits med i denna redovisning. De utgör i genomsnitt omkring en tiondel av de villkorliga domarna och ett par procent av samtliga kriminalregisterdomar 1913–1938. Därefter upphör de villkorliga bötesdomarna. Några få fall förekommer fortfarande ett par år i statistiken, förmodligen på grund av övergångsbestämmelser. Den nya formen för villkorliga böter, anstånd med förvandlingsstraff för böter, antecknas visserligen också i kriminalregistret, men tas inte upp i den offentliga statistiken.

Även tvångsuppfostran kunde ges som förvandling av ett bötesstraff. Kriminalregisterstatistiken omfattar dock endast de fall av tvångsuppfostran som meddelats efter ett utdömt frihetsstraff eller böter för snatteri. Antalet fall av tvångsuppfostran för böter för andra brott än snatteri var högst ett par stycken per år. I denna redovisning har samtliga fall av tvångsuppfostran tagits med.

Summan av de kriminalregisterpåföljder som redovisas här är inte alltid lika med totalantalet dömda för kriminalregisterbrott i tabell 22. Detta beror främst på behandlingen av de villkorliga bötesdomarna. Avvikelser kan förekomma också av andra anledningar. Skillnaden mellan summorna rör dock högst ett par personer.

För redovisningen av de olika påföljderna bör ett par saker observeras. Frihetsstraffen omfattar samtliga frihetsberövande påföljder vilka har antecknats i kriminalregistret utom dom till sluten psykiatrisk vård och vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda. Tvångsuppfostran har redovisats för sig. Skyddstillsyn med anstaltsbehandling ingår i kategorin frihetsstraff. Endast verkliga frihetsstraff har tagits med, dvs. de som förvandlats till villkorliga domar har dragits ifrån.

De villkorliga domarna redovisas i diagrammet tillsammans med skyddstillsyn (utom skyddstillsyn med anstaltsvistelse). Redan innan skyddstillsynen trädde i kraft 1965 fanns denna påföljd i praktiken genom alla de bestämmelser om övervakning m.m. som kunde följa den villkorliga domen.

För kriminalregisterböterna är det tyvärr inte möjligt att skilja mellan villkorliga och ovillkorliga böter. En stor del av de villkorliga bötesdomarna har avsett böter för förmögenhetsbrott. Avräkning har skett för sådana böter som utdömts tillsammans med annan, strängare kriminalregisterpåföljd.

År 1972 infördes en ny redovisning av påföljder enligt brottsbalken 34:1 p. 1. Innebörden av detta stadgande är, att om någon som dömts till kriminalregisterpåföljd (med undantag för överlämnande till särskild vård) begår ett nytt brott innan påföljden avtjänats eller befinns skyldig till ett brott begånget innan domen föll, den aktuella påföljden får gälla också för de nya brotten. Tidigare registrerades påföljd enligt brottsbalken 34:1 p. 1 som ett nytt fängelsestraff, en ny villkorlig dom osv. Från och med 1972 redovisas emellertid påföljd enligt brottsbalken 34:1 p. 1 som en särskild påföljd.

I *Kriminalstatistiken 1972, del 2, tabell F* ges en redogörelse för hur stor del av varje påföljd som dömts enligt brottsbalken 34:1 p.1 under perioden 1965–1971. Denna redogörelse tillåter dock ingen skattning för kommande år. Andelen som dömts enligt brottsbalken 34:1 p.1 har ändrats från år till år för de enskilda påföljderna.

I en särskild undersökning vid statistiska centralbyrån av "grövre brott" 1977 visas hur domar enligt brottsbalken 34:1 p. 1 fördelar sig på de påföljder som alltså får fortsätta att gälla. Dessa uppgifter tillåter en skattning av påföljdernas utveckling efter 1971. Skattningen har utförts på följande sätt. Påföljd enligt brottsbalken 34:1 p.1 har för var och en av kriminalregisterpåföljderna fördelats efter en jämnt glidande procentsats, där andelarna 1971 och –77 utgör hållpunkterna. Denna jämna utveckling har förstås inte för varje år och för varje påföljd sin exakta motsvarighet i verkligheten. Av denna anledning stämmer inte summorna för samtliga påföljder inklusive brottsbalken 34:1 p.1 som särredovisad påföljd med summorna grundade på brottsbalken 34:1 p.1 skattad och fördelad på de övriga påföljderna. Som en approximering duger dock skattningarna för den grafiska framställningen.

Den följande statistiken över påföljder gäller för personer, alltså för

både män och kvinnor. Den officiella statistiken redovisar nämligen inte påföljderna efter kön för hela den aktuella perioden.

Lagändringarna för de olika påföljderna redovisas i bilaga 3.

Källor:

1913–1916:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 4 och 6 sid. 36 resp. 38, textdelen
1917–1918:	– ,, –	tab. 5 och 7 sid. 40, textdelen
1919–1925:	– ,, –	tab. 4 och 5 sid. 43, 26 resp. 32, textdelen
1926–1938	– ,, –	tab. 5 och 7
1939–1944:	– ,, –	tab. 2 och 3
1945:	– ,, –	tab. 3 och 4
1946–1948	– ,, –	tab. 2 och 3
1949–1960:	– ,, –	tab. 4
1961–1964:	– ,, –	tab. 19
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 12
1969–1971:	– ,, –	tab. 9
1972–1977:	– ,, –	tab. 3

Tabell 23. Personer dömda för kriminalregisterbrott efter påföljd, 1913–1977.

	Böter		Frihetsstraff		Villkorlig dom		Tvångsuppfostran	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per. 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1913	606	16	3241[a]	84	574	15	69	1,8
–14	414	11	3504[a]	89	507	13	58	1,5
–15	530	13	3567	90	637	16	70	1,8
–16	585	15	4147	103	846	21	95	2,4
–17	1070	26	4909[a]	121	1780	44	171	4,2
–18	1908	47	8507[b]	209	2888	71	195	4,8
–19	956	23	4526[b]	110	1290	31	95	2,3
–20	438	11	3349[b]	102	837	20	79	1,9
–21	324	8	2966	70	703	17	76	1,8
–22	278	7	2483	58	620	15	82	1,9
–23	290	7	2340	54	781	18	92	2,1
–24	295	7	2172	50	764	18	83	1,9
–25	413	9	2423	55	973	22	112	2,5
–26	401	9	2320	52	1019	23	87	2,0
–27	478	11	2385	53	1096	24	84	1,9
–28	448	10	2454	54	1149	25	105	2,3
–29	451	10	2593	57	1287	28	110	2,4
–30	544	12	2608	57	1306	28	112	2,4
–31	586	13	2719	58	1383	30	79	1,7
–32	579	12	2923	62	1556	33	89	1,9
–33	654	14	2901	61	1622	34	93	2,0
–34	631	13	2898	60	1891	40	81	1,7

[a] Inklusive två dödsstraff. Vardera åren 1913, 1914 och 1917 utdömdes två dödsstraff, varav dock inget verkställdes.

[b] Inklusive ett dödsstraff. Vardera åren 1918, 1919 och 1920 utdömdes ett dödsstraff, varav dock inget verkställdes.

	Böter		Frihetsstraff		Villkorlig dom		Tvångsuppfostran	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–35	614	13	3134	64	1761	36	75	1,5
–36	731	15	3071	63	1813	37	98	2,0
–37	729	15	3070	62	1996	40	91	1,8
–38	711	14	3393	68	2006	40	134	2,7
–39	796	16	3985	79	2153	43	140	2,8
–40	789[c]	16	4098	81	2210	44	116	2,3
–41	1414	28	4244	83	3401	67	153	3,0
–42	2069	40	6132	119	4295	84	233	4,5
–43	[d]		6573	127	4511	87	225[e]	4,4

	Villkorlig dom:			
	anstånd med straffs verkställ.		anstånd med straffs ådömande	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–44	3980	77	634	12
–45	3494	67	646	12
–46	3370	64	796	15

[c] Samtliga böter för snatteri upptagna i kolumn 34 i tabellen över brott enligt strafflagen för krigsmakten antas ha givits i kombination med disciplinstraff, varför hela antalet i kolumn 33 inräknats för åren 1940–1942.

[d] Efter förändringen i kriminalregistret om vilka böter som skall antecknas, kan kriminalregisterböter inte längre utläsas ur statistiken. Sådana uppgifter finns först fr.o.m. 1949.

[e] Tvångsuppfostran minskar kraftigt från 1943 till avskaffandet av påföljden 1948. Antal och andel (i procent) som fått tvångsuppfostran under de återstående åren är 1944: 81 (1,6), 1945: 48 (0,9), 1946: 36 (0,7), 1947: 15 (0,3), 1948: 1 (0,0).

	Böter		Frihetsstraff		Villkorlig dom:			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	anstånd med straffs verkställighet tot.	per 100 000 15 år–	anstånd med straffs ådömande tot.	per 100 000 15 år–
–47			4554	86	3063	58	757	14
–48			3985	75	2589	49	896	17
–49	374	7	4490	84	2913	54	1036	19
–50	414	8	4637	86	3552	66	959	18
–51	432	8	5712	105	4404	81	952	18
–52	555	10	6548	120	4266	78	944	17
–53	534	10	6569	120	4225	77	924	17
–54	539	10	6922	126	4342	79	815	15
–55	582	11	8365	151	4329	78	737	13
–56	664	12	9849	176	4635	83	761	14
–57	785	14	10293	182	4828	85	802	14
–58	854	15	10778	187	5007	88	847	15
–59	968	17	11670	202	5523	96	945	16
–60	959	16	11256	193	5891	101	1357	23
–61	1090	19	11864	201	5961	101	1714	29
–62	1107	19	12642	212	5993	101	1876	32
–63	1117	19	12130	202	5331	89	2191	36
–64	1033	17	13037	214	6045	99	2103	35

		Öppen psyk. vård o. vård enl. lagen om nykterhetsvård		Frihetsstraff		Villkorlig dom		Skyddstillsyn utan anstaltsbehandling		Brb 34:1 p.1	
		tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1965		200	3,3	11727	191	2136	35	5532	90		
–66		239	3,9	12488	201	2848	46	6434	104		
–67		369	5,9	13419	215	3414	55	7107	114		
–68		419	6,7	13871	222	3895	62	7438	119		
–69		384	6,1	13412	212	4072	64	7546	119		
–70		414	6,5	13588	212	4560	71	7718	121		
–71	exkl. BrB 34:1 p.1	313	4,9	11627	181	4538	71	5784	90	3344	52
	inkl. BrB 34:1 p.1	313	4,9	12753	198	4568	71	7972	124		
–72	exkl. BrB 34:1 p.1	319	5,0	12862	200	5681	88	6543	102	3986	62
	inkl. BrB 34:1 p.1	319	5,0	*14058*[f]	*218*	*5721*[f]	*89*	*9324*[f]	*145*		
–73	exkl. BrB 34:1 p.1	349	5,4	12457	193	5263	82	6213	96	4044	63
	inkl. BrB 34:1 p.1	349	5,4	*13566*	*210*	*5300*	*82*	*9102*	*141*		
–74	exkl. BrB 34:1 p.1	331	5,1	12037	186	5357	83	5992	92	3803	59
	inkl. BrB 34:1	331	5,1	*13060*	*201*	*5400*	*83*	*9042*	*139*		

[f] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

		Öppen psyk. vård o. vård enl. lagen om nykterhetsvård		Frihetsstraff		Villkorlig dom		Skyddstillsyn utan anstaltsbehandling		Brb 34:1 p.1	
		tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 00 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–75	exkl. Brb 34:1 p.1	295	4,5	12176	187	5178	80	5960	92	3914	60
	inkl. Brb 34:1 p.1	295	4,5	*13162*	*202*	*5219*	*80*	*9250*	*142*		
–76	exkl. Brb 34:1 p.1	276	4,2	12178	186	5231	80	5769	88	4173	64
	inkl. Brb 34:1 p.1	276	4,2	*13116*	*201*	*5273*	*81*	*9207*	*141*		
–77	exkl. Brb 34:1 p.1	382	5,8	12884	196	5860	89	5708	87	4665	71
	inkl. Brb 34:1 p.1	382	5,8	13843	210	5907	90	9358	142		
–78	exkl. Brb 34:1 p.1										
	inkl. Brb 34:1 p.1										
–79	exkl. Brb 34:1 p.1										
	inkl. Brb 34:1 p.1										
–80	exkl. Brb 34:1 p.1										
	inkl. Brb 34:1 p.1										

Personer vilka dömts till tvångsarbete, dömts till sluten psykiatrisk vård, straffriförklarats eller av domstol överlämnats till vård enligt barnavårdslagen

Tvångsarbete förekommer i *Brottsligheten* sedan 1921. Uppgifter om personer som intagits för tvångsarbete inom kriminalvården finns i kriminalvårdsstatistiken. Denna statistik går längre tillbaka än statistiken över dömda i *Brottsligheten*.

Straffriförklaring redovisas i *Brottsligheten* sedan 1931. Sluten psykiatrisk vård redovisas särskilt i kriminalstatistiken, trots att påföljden är en kriminalregisterdom. Det lilla antal som dömts till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda ingår här i kategorin sluten psykiatrisk vård.

Överlämnande till vård enligt barnavårdslagen föregicks av överlämnande för samhällsvård 1961–1964 och överlämnande till skyddsuppfostran 1954–1960. Samtliga fall av överlämnande till skyddsuppfostran har tagits upp i tabellen. När kategorin "grövre brott" infördes i statistiken, skulle enligt definitionen samtliga fall av överlämnande för samhällsvård räknas som grövre. Under perioden 1965–1971 anger statistiken såväl grövre som lindrigare brott vilka resulterat i överlämnande till vård enligt barnavårdslagen. Endast de grövre har räknats med enligt definitionen av "grövre brott". Andelen lindriga fall var få – 1966 fem procent och 1971 en procent av samtliga överlämnande till vård enligt barnavårdslagen. Sedan 1972 finns inte längre uppdelningen på grövre och lindrigare brott för denna påföljd. Samtliga fall ingår i statistiken över "grövre brott".

Källor:

Tvångsarbete

1921–1925:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 7
1926–1930:	– ,, –	tab. 9
1931:	– ,, –	tab. 10
1932–1934:	– ,, –	tab. 11
1935–1938:	– ,, –	tab. 10
1939–1944:	– ,, –	tab. 6
1945:	– ,, –	tab. 7
1946:	– ,, –	tab. 6
1947–1964:	– ,, –	textdelen, sista sidan

Straffriförklaring och sluten psykiatrisk vård m.m.

1931:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 9
1932–1934:	– ,, –	tab. 10
1935–1938:	– ,, –	tab. 9
1939–1944:	– ,, –	tab. 5
1945:	– ,, –	tab. 6
1946:	– ,, –	tab. 5
1947–1960:	– ,, –	textdelen, sista eller näst sista sidan
1961–1964:	– ,, –	tab. 27
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 24
1969–1971:	– ,,	tab. 20
1972–1977:	– ,, –	tab. 3

Överlämnade till vård enligt barnavårdslagen

1954–1960:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	textdelen, sid. 9, 13, 17, 18, 17, 18 resp. 17
1961–1964:	– ,, –	tab. 7
1965–1977:	Samma som för kriminalregisterpåföljder, se sid. 197 f.	

Tabell 24. Personer vilka dömts till tvångsarbete, dömts till sluten psykiatrisk vård m.m., straffriförklarats eller av domstol överlämnats till vård enligt barnavårdslagen; samtliga samt enbart män, 1921–1977

	Tvångsarbete				Straffriförklaring och sluten psykiatrisk vård				Av domstol överlämnade till vård enligt barnavårdslagen			
	Samtliga		Män		Samtliga		Män		Samtliga		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1921	508	12,0	268	13,1								
–22	479	11,2	288	13,9								
–23	554	12,9	358	17,2								
–24	544	12,5	363	17,2								
–25	618	14,0	449	21,1								
–26	523	11,8	356	16,5								
–27	506	11,3	330	15,2								
–28	445	9,8	305	13,9								
–29	401	8,8	291	13,1								
–30	407	8,8	295	13,1								
–31	344	7,4	254	11,2	135[a]	2,9	113[a]	5,0				
–32	365	7,7	253	11,0	153	3,2	133	5,8				
–33	328	6,9	226	9,7	137	2,9	116	5,0				
–34	315	6,6	207	8,8	187	3,9	155	6,6				
–35	288	5,9	193	8,1	260	5,3	222	9,3				
–36	295	6,0	227	9,4	329	6,7	274	11,4				
–37	200	4,0	146	6,0	348	7,0	305	12,5				
–38	162	3,2	139	5,7	371	7,4	325	13,2				
–39	122	2,4	102	4,1	335	6,7	278	11,2				

[a] 1931–1964: straffriförklarade.

	Tvångsarbete				Straffriförklaring och sluten psykiatrisk vård				Av domstol överlämnade till vård enligt barnavårdslagen			
	Samtliga		Män		Samtliga		Män		Samtliga		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–40	111	2,3	80	3,2	367	7,2	323	12,9				
–41	98	1,9	66	2,6	506	9,9	434	17,2				
–42	97	1,9	70	2,8	694	13,5	581	22,9				
–43	91	1,8	60	2,4	806	15,6	686	26,9				
–44	76	1,5	41	1,6	826	15,9	709	27,6				
–45	56	1,1	45	1,7	631	12,1	531	20,6				
–46	37	0,7	22	0,8	559	10,6	463	17,8				
–47	25	0,5	19	0,7	476	9,0	416	15,9				
–48	55	1,0	32	1,2	340	6,4	310	11,7				
–49	68	1,3	48	1,8	312	5,8	292	11,0				
–50	40	0,7	23	0,9	347	6,4	315	11,8				
–51	7	0,1	5	0,3	350	6,5	315	11,8				
–52	8	0,1	5	0,3	360	6,6	325	12,1				
–53	8	0,1	1	0,0	434	7,9	402	14,9				
–54	14	0,3	2	0,1	497	9,0	458	16,8	60	1,1	50	1,8
–55	32	0,6	8	0,3	452	8,1	402	14,6	103	1,9	98	3,6
–56	42	0,8	16	0,6	509	9,1	463	16,7	125	2,2	123	4,4
–57	26	0,5	11	0,4	536	9,5	493	17,6	176	3,1	164	5,9
–58	33	0,6	16	0,6	496	8,7	441	15,6	326	5,7	316	11,2
–59	26	0,5	12	0,4	519	9,0	475	16,6	383	6,6	366	12,8
–60	24	0,4	3	0,1	535	9,2	494	17,1	441	7,6	419	14,5
–61	10	0,2	3	0,1	557	9,4	508	17,4	550	9,3	525	18,0
–62	15	0,3	2	0,1	565	9,5	514	17,4	566	9,5	527	17,9

	Tvångsarbete				Straffriförklaring och sluten psykiatrisk vård				Av domstol överlämnade till vård enligt barnavårdslagen			
	Samtliga		Män		Samtliga		Män		Samtliga		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–63	18	0,3	3	0,1	511	8,5	457	15,3	447	7,4	426	14,3
–64	2	0,0	1	0,0	507	8,3	448	14,9	275	4,5	250	8,3
–65					337[b]	5,5	322[b]	10,6	719	11,7	680	22,3
–66					370	6,0	329	10,7	828	13,4	792	25,6
–67					401	6,4	369	11,9	902	14,5	869	28,1
–68					430	6,9	398	12,8	1049	16,7	994	32,0
–69					430	6,8	385	12,3	1117	17,6	1052	33,5
–70					414	6,5	375	11,8	1050	16,4	991	31,2
–71					435	6,8	406	12,8	1015	15,8	966	30,3
–72					449	7,0	415	13,0	994	15,4	920	28,9
–73					436	6,7	409	12,8	918	14,2	872	27,4
–74					451	7,0	423	13,2	893	13,8	826	25,8
–75					411	6,3	386	12,0	831	12,8	772	24,0
–76					379	5,8	343	10,6	692	10,6	641	19,9
–77					382	5,8	365	11,3	764	11,6	705	21,8
–78												
–79												
–80												

[b] 1965 och -66: Vård enligt sinnessjuklagen, 1967–: Sluten psykiatrisk vård, samt 1968–: Vård i specialsjukhus för utvecklingsstörda.

Personer vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott

Åtalsunderlåtelse enligt 1944/1964 års lag

Från 1961 ger statistiken en uppdelning av åtalsunderlåtelse för "grövre" och "lindrigare brott". Brottet klassificeras som "grövre" om det enligt åklagare, i fall av fällande dom, skulle lett till påföljd, som skall antecknas i kriminalregistret.

För tiden 1944–1960 har skilda skattningar förekommit av andelen "grövre brott" bland åtalsunderlåtelserna. I en genomgång av tidigare skattningar anges, att samtliga åtalsunderlåtelser andra än "de ringa" skulle anses som "grövre", i en annan skulle bara 60 procent av dessa böra hänföras till de "grövre" fallen, och i ytterligare en undersökning stannar man för 50 procent av åtalsunderlåtelserna andra än "de ringa" (Groth & Strahl 1956, s. 16). Carlsson, slutligen, anger i en undersökning om kriminalregisterbrottslighetens utveckling, att han skattat antalet åtalseftergifter för "grövre brott" med hjälp av en glidande procentsats, som emellertid inte specificeras (Carlsson 1969, s. 277).

Två specialundersökningar om återfall i brott bland unga lagöverträdare har också försökt skatta andelen "grövre brott" bland åtalsunderlåtelserna. Det är Torsten Erikssons, Carl-Gunnar Janssons och Ulla Larssons studie av 1949 års unga lagöverträdare, och Knut och Britt Sveris av motsvarande grupp 1956 (Eriksson m.fl. 1956, Sveri & Sveri 1963).

I båda dessa undersökningar har de personer utgått som tidigare fått åtalsunderlåtelse eller kriminalregisterdom eller som vistats på ungdomsvårdsskola. Dessa personer utgör 11 procent av Erikssons m.fl. utgångsmaterial och 12 procent av Sveris. Detta kan försvåra jämförbarheten med den senare statistiken. Att personen återfallit kan tyda på att hans brottslighet var av allvarligare slag. Den förnyade åtalsunderlåtelsen skulle emellertid också kunna innebära, att det nya brottet var ganska lindrigt.

Åtalsunderlåtelsernas gravhet har i de båda undersökningarna skattats av jurister. Fallen har klassificerats som "allvarliga", "lindriga" eller "osäkra". För att dessa skattningar skall kunna användas här har hälften av de "osäkra" förts till de allvarliga. Återfallsmässigt ligger de "osäkra" fallen mitt emellan de två andra kategorierna i Erikssons m.fl. undersökning. Detta talar för den approximering som gjorts här. I Sveris' undersökning är de "osäkras" återfallsandel

dock mer lik de "lindriga" fallens.

Andelen "grövre" fall bland dem som första gång fått åtalsunderlåtelse blir med detta tillvägagångssätt i Erikssons m.fl. undersökning 52 procent för männen och 53 procent för kvinnorna. Motsvarande siffror hos Sveris blir 65 procent och 52 procent (Eriksson m.fl. 1956, s. 42, Sveri & Sveri 1963, s. 12). Av dem som 1949 fått åtalsunderlåtelse för "grövre brott" var 86 procent män, vilket stiger till 90 % i materialet från 1956.

År 1948 träder den nya rättegångsbalken i kraft. Den tillåter åtalsunderlåtelse för bagatellbrott enligt kapitel 20 § 7:1. I och med att denna bestämmelse införs får 1944 års lag om åtalsunderlåtelse inte användas för brott å vilka enbart kan följa böter. Detta skulle kunna medföra en svårighet att jämföra antal åtalsunderlåtelser före och efter 1948. Så gott som alla brott mot strafflagen andra än fylleri och förargelseväckande beteende som begås av ungdom kan dock leda till frihetsstraff. Det gäller t.ex. alla tillgreppsbrott – en brottstyp som svarar för över 85 procent av brottsligheten i denna ålderskategori.

Uppgifterna om åtalsunderlåtelser i statistiken t.o.m. 1960 avser brott mot strafflagen utom fylleri och förargelseväckande beteende. Erikssons m.fl. och Sveris' undersökningar inkluderar också brott utanför strafflagen. Skillnaden är försumbar, då endast ett fåtal åtalsunderlåtelser för "grövre brott" givits för brott utanför strafflagen.

Utifrån uppgifterna i den offentliga statistiken och de två specialundersökningarna har andelen åtalsunderlåtelser för "grövre brott" 1944–1960 skattats. Andelarna har fastställts i förhållande till de tre "fasta" värdena för 1949, 1956 och 1961 (sistnämnda år gäller andel "grövre brott" mot strafflagen utom fylleri och förargelseväckande beteende). Andelen "grövre brott" bland åtalsunderlåtelserna enligt 1944 års lag blir sålunda för män från 1949 t.o.m. 1961 för respektive år 0,52; 0,53; 0,55; 0,57; 0,59; 0,61; 0,63; 0,65; 0,66; 0,67; 0,68; 0,69; 0,69. För tiden före 1949 har använts samma andel som för 1949, dvs. 0,52. För kvinnorna har andelen satts till 0,52 för 1956 och tidigare och därefter till 0,53; 0,54; 0,55; 0,56 och 0,57 för 1961. (För skattningen av samtliga personer har i tabellen använts samma värden som för enbart män.)

Uppgifterna i *Brottslighetens utveckling 1913–1947* ges var för sig för män och kvinnor. Andelen män av samtliga åtalsunderlåtelser är

0,83. Könsuppdelningen försvinner sedan ur statistiken fram till 1957, då andelen män som fått åtalsunderlåtelse för brott mot strafflagen utom fylleri och förargelseväckande beteende är 0,90. För perioden mellan dessa två årtal har använts medeltalet av 0,83 och 0,90. En ännu noggrannare skattning utifrån siffrorna i de två specialundersökningarna är knappast nödvändig, då skillnaderna över tid är så små.

Dessa ganska ingående beräkningar av andelarna åtalsunderlåtelser för "grövre brott" kan kanske verka både onödiga och något godtyckliga. De tidigare ganska skilda uppgifterna från 1940- och –50-talen föreföll dock lite för godtyckliga för att utan vidare kunna användas. Det verkade också lite synd att inte utnyttja de mer noggranna undersökningar som ändå gjorts på området.

Åtalsunderlåtelse för personer inskrivna vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse

Uppgifter om åtalsunderlåtelse för personer under vård i ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse före 1954 i *Brottsligheten* är mycket knapphändiga. De stämmer inte heller med senare uppgifter, och har därför inte tagits med i denna redovisning.

För åren 1954–1960 har andelen åtalsunderlåtelser för "grövre brott" skattats. Skattningen grundas på uppgifterna för 1961, vilket är det första år då statistiken ger information om "grövre" och "lindrigare brott" och om könsfördelningen för denna typ av åtalsunderlåtelser. Andelen män av samtliga personer under vård i ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse som fått åtalsunderlåtelse för brott mot strafflagen utom fylleri och förargelseväckande beteende var 1961 0,94. Andelen "grövre brott" av samma kategori var 0,91 för män och 0,77 för kvinnor.

De statistikuppgifter på vilka skattningarna utförts avser personer som fått s.k. särskild åtalsprövning enligt barnavårdslagen, ungdomsfängelselagen och nykterhetsvårdslagen. Vid skattningen har antagits, att särskild åtalsprövning för brott mot strafflagen utom fylleri och förargelseväckande beteende enbart givits enligt barnavårdslagen och ungdomsfängelselagen. Särskild åtalsprövning enligt nykterhetslagen förekom nästan enbart vid fylleri och förargelseväckande beteende.

Andelen "grövre brott" utanför strafflagen vilka resulterade i åtalsunderlåtelse för personer under vård i ungdomsvårdsskola eller

ungdomsfängelse var 1961 en procent för männen och noll procent för kvinnorna av samtliga åtalsunderlåtelser för "grövre brott". Skillnaden mellan skattningar grundade på enbart strafflagsbrott och på samtliga brott blir därför mycket liten då det gäller grövre brott.

Källor:

1944–1947:	Statistiska meddelanden, Brottslighetens utveckling 1913–1947	tab. A, B och C
1948:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	sid. 9, textdelen
1949–1953	–,,–	sid. 7, textdelen
1954–1956:	–,,–	tab. C
1957–1959:	–,,–	tab. D och sid. 12 textdelen
1960:	–,,–	tab. D och sid. 11, textdelen
1961–1964:	–,,–	tab. 10 och 11
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 27
1969–1971:	–,,–	tab. 23
1972–1977:	–,,–	tab. 1

Tabell 25. Personer vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott; samtliga samt enbart män, 1944–1977

	Åtalsunderlåtelse enligt 1944/1964 års lag				Åtalsunderlåtelse för inskrivna vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse			
	Samtliga		Män		Samtliga		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1944	*205*[a]	*4*	*164*	*6*				
–45	*619*	*12*	*487*	*19*				
–46	*669*	*13*	*550*	*21*				
–47	*722*	*14*	*600*	*23*				
–48	*813*	*15*	*704*	*27*				

[a] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

	Åtalsunderlåtelse enligt 1944/1964 års lag				Åtalsunderlåtelse för inskrivna vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse			
	Samtliga		Män		Samtliga		Män	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–49	*792*	*15*	*685*	*26*				
–50	*875*	*16*	*756*	*28*				
–51	*1209*	*22*	*1046*	*39*				
–52	*1332*	*24*	*1153*	*43*				
–53	*1410*	*26*	*1220*	*45*				
–54	*1756*	*32*	*1518*	*56*	*1051*	*19*	*999*	*37*
–55	*1911*	*34*	*1653*	*60*	*1248*	*23*	*1186*	*43*
–56	*2291*	*41*	*1981*	*72*	*1302*	*23*	*1237*	*45*
–57	*3007*	*53*	*2698*	*97*	*1522*	*27*	*1442*	*52*
–58	*3695*	*65*	*3245*	*115*	*1587*	*28*	*1508*	*53*
–59	*4306*	*75*	*3812*	*133*	*1610*	*28*	*1535*	*54*
–60	*3994*	*69*	*3496*	*121*	*1573*	*27*	*1459*	*51*
–61	3297	56	2954	101	1413	24	1336	46
–62	3080	52	2766	94	1493	25	1401	48
–63	3287	55	2936	99	1844	31	1745	59
–64	3630	60	3247	108	2041	34	1958	65
–65	3052	50	2822	93	1767	29	1690	55
–66	3521	57	3203	104	1954	32	1908	62
–67	3763	60	3484	113	2108	34	2010	65
–68	4277	68	3941	127	2177	35	2107	68
–69	4656	74	4264	136	2391	38	2304	73
–70	5091	80	4644	146	2312	36	2228	70
–71	6094	95	5608	176	2802	44	2690	85
–72	6514	101	5955	187	2849	44	2758	87
–73	6038	93	5504	173	2769	43	2683	84
–74	5981	91	5327	167	2225	34	2147	67
–75	5439	84	4877	152	2276	35	2208	69
–76	4744	73	4290	133	1849	28	1735	54
–77	4663	71	4231	131	1656	25	1563	48
–78								
–79								
–80								

Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter huvudbrottstyp

Brottstyperna kan inte redovisas exakt för perioden 1901–1912. Statistiken för denna period är, som redan nämnts, uppbyggd runt antal olika lagrum som åberopas i domen. En person kan vid samma domstillfälle därför bli redovisad för flera påföljder av samma eller olika slag. Denna typ av dubbelräkning kan rättas till för samtliga dömda för kriminalregisterbrott, men inte för personerna uppdelade efter brottstyp. För denna period, liksom för 1913 och 1914 är heller inte materialet uppdelat efter kön. Tabellen börjar därför med år 1915.

Värnpliktiga och anställda vid krigsmakten dömdes t.o.m. 1948 enligt den särskilda strafflagen för krigsmakten. I denna lag ingick också "vanliga" brott som stöld och misshandel. Det går inte att konsekvent lyfta över dessa brott till respektive typ bland de övriga. I analysen av t.ex. återfall och ålder måste de hållas tillsammans med de "egentliga" militärbrotten. I tabellen nedan har emellertid även de "egentliga" militärbrotten redovisats. De motsvarar ungefär de brott som återfinns i nuvarande brottsbalkens 21. kapitel. Frånräknade brott är tillgrepp, skadegörelse samt misshandel i andra former än våld mot överordnad tjänsteman. Beskrivningen i diagrammet avser samtliga brott enligt strafflagen för krigsmakten.

Förfalskningsbrotten har räknats till gruppen "övriga förmögenhetsbrott" tillsammans med bedrägeri, förskingring och gäldenärsbrott. Förfalskningsbrotten har dels i vissa andra sammanhang förts till denna grupp, dels liksom "övriga förmögenhetsbrott" antecknats i kriminalregistret vid böter om minst 60 dagsböter.

Brottstyperna står redovisade kapitelvis i statistiken över dömda för kriminalregisterbrott. Det innebär, att t.ex. vållande till annans död, som ofta är följden av ett trafikbrott, ingår i kategorin "våld mot person". Våld och hot mot tjänsteman och våldsamt motstånd måste för några år redovisas tillsammans med kapitlen för förräderi och majestätsbrott. Antalet brott mot dessa kapitel är dock ytterst få och påverkar alltså inte huvudkategorin "våld mot tjänsteman".

Rattfylleri och rattonykterhet utgör under de senare decennierna huvuddelen av brotten mot lagar och förordningar utanför strafflagen respektive brottsbalken. Sedan 1949 redovisas dessa brott separat bland kriminalregisterbrotten.

Bland övriga vilka straffats eller fått åtalsunderlåtelse för "grövre

brott" dominerar tillgreppsbrotten mycket mer än bland dem som dömts för kriminalregisterbrott. Tillgreppsbrotten utgör i genomsnitt över 85 procent. En beskrivning av den "grövre" tjuvnadsbrottslighetens utveckling som inte tar hänsyn till åtalsunderlåtelserna skulle därför bli ganska missvisande. I diagrammet och tabellen kommer därför stölderna att presenteras för såväl de kriminalregisterdömda som för dem vilka dömts eller fått åtalsunderlåtelse för "grövre brott". Övriga brottstyper kommer endast att redovisas för de kriminalregisterdömda, då tillskottet bland dem som fått åtalsunderlåtelse är mycket litet.

Andelen tillgreppsbrott bland dem som dömts till vård enligt barnavårdslagen eller fått åtalsunderlåtelse för "grövre brott" har skattats, eftersom uppgifter saknas i statistiken före 1961. Skattningen har tillgått på följande sätt. Andelen lagförda för tillgreppsbrott av samtliga lagförda för "grövre brott" mot strafflagen har beräknats för 1961–1963. Den genomsnittliga andelen för de tre åren blir 0,86 för åtalsunderlåtelse enligt 1944 års lag, 0,93 för åtalsunderlåtelse enligt ungdomsfängelselagen och barnavårdslagen, och 0,82 för dem som överlämnats till vård enligt barnavårdslagen. Samtliga skattningar är gjorda för enbart män.

Dessa beräkningar får naturligtvis inte uppfattas som annat än mycket grova mått på utvecklingen av lagförda för "grövre" tillgreppsbrott. Redan den totala summan för åtalsunderlåtelse för "grövre brott" är skattad före 1961. Skattade siffror är kursiverade i tabellen.

Indelningen efter brottstyp bygger på huvudbrottsprincipen. Definitionen av huvudbrott har varierat över tid, och för vissa perioder är det t.o.m. osäkert vilka principer som gällt för huvudbrottsbestämningen. Under åren 1965–71 tillämpades i tur och ordning följande regler för bestämning av huvudbrott i en dom:

1. Det brott som har högsta straffmaximum.
2. Vid samma maximum, det brott som har högsta straffminimum.
3. Vid samma straffminimum, det brott som förekommer flest antal gånger i domen.
4. Vid samma antal brott ges brottsbalksbrott företräde framför andra brott.
5. Vid brottsbalksbrott ges företräde åt det brott som har lägst kapitelnummer.
6. Vid samma kapitelnummer ges företräde åt det brott som har lägsta paragrafnummer.

Före 1965 är det oklart i vilken utsträckning antalet brott av samma art spelat in vid huvudbrottsbestämningen. I tidigare publikationer av *Brottsligheten* anges inte heller alltid vilka principer som gällt förutom särskiljande genom straffmaximum.

Från och med 1972 ändras principerna för huvudbrottsbestämningen. Vid samma straffskala bestäms slumpmässigt vilket brott som skall betraktas som huvudbrott. På detta sätt undviks det komplicerade problemet med antalsräkning av brott.

Det nya tillvägagångssättet missgynnar heller inte specialstraffrättsliga brott eller brott med högt kapitel- och paragrafnummer i brottsbalken. En jämförelse visar, att t.ex. antalet dömda för misshandel minskar med sex procent då de nya principerna tillämpas. Ett brott som häleri ökar däremot med 11 procent (Statistiska meddelanden, Domstols- och åklagarstatistiken 1972, Den grövre brottsligheten, s. 5 f.).

Med den tidigare principen för bestämning av huvudbrott bör framför allt tillgreppsbrotten blivit överrepresenterade. Det är inte ovanligt att i en dom finna såväl en grov stöld som ett grovt bedrägeri. Stölden har tidigare alltid fått företräde på grund av det lägre kapitelnumret i brottsbalken.

Antalsmässigt får också stöld en framskjuten plats genom att t.ex. inbrott ofta begås i serie. En förskingring gentemot ett företag under en följd av år klassificeras däremot vanligen som endast ett brott. – Det är här inte möjligt att närmare visa hur olika principer för huvudbrottsbestämning påverkat utvecklingen av antalet lagförda för olika brottstyper. Det får räcka med att påpeka att nya principer kan ge skenbara förändringar.

De lagändringar som företagits, och som kan påverka antalet lagförda för olika brottstyper, redovisas i bilaga 3.

Källor:

1915–1964:	Samma som för dömda för kriminalregisterbrott totalt, se sid. 197 f.	
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 16, 17 o. 18
1969–1971:	– ,, –	tab. 11, 12 o. 13
1972–1977:	– ,, –	tab. 4

Tabell 26. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter huvudbrottstyp, 1915–1977

	Våld mot person[a]		Våld mot tjänsteman[b]		Tillgreppsbrott[c]	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1915	290	15	313	17	2159	114
–16	231	12	277	14	2650	138
–17	169	9	204	11	4677	240
–18	158	8	187	10	9089	463
–19	204	10	236	12	4115	207
–20	268	13	343	17	2251	112
–21	264	13	263	13	1690	83
–22	208	10	190	9	1464	71
–23	246	12	195	9	1506	72
–24	212	10	188	9	1375	65
–25	271	13	196	9	1836	86
–26	224	10	204	10	1774	82
–27	268	12	174	8	1917	88
–28	222	10	205	9	1918	87
–29	249	11	205	9	2076	94
–30	285	13	291	13	2178	97
–31	303	13	343	15	2166	95
–32	278	12	330	14	2441	106
–33	300	13	287	12	2481	107
–34	312	13	308	13	2356	100
–35	252	11	300	13	2455	103
–36	259	11	239	10	2504	104
–37	278	11	254	10	2572	106
–38	289	12	223	9	2574	105
–39	309	12	276	11	2678	108
–40	268	11	232	9	2727	109
–41	348	14	316	13	4319	172

[a] ”Våld mot person” omfattar 1915–1964: SL kap. 14, 1965–1977: BrB kap. 3.

[b] ”Våld mot tjänsteman” omfattar 1915–1925: SL kap. 8–10, 1926–1964: SL kap. 10, 1965–1977: BrB kap. 17.

[c] ”Tillgreppsbrott” omfattar 1915–1942: SL kap. 20 och 21 (rån), 1943–1964: SL kap. 20, 1965–1977: BrB kap. 8.

	Övriga förmögenhetsbrott[d]		Brott av krigsmän[e]				Brott mot lagar utanför brottsbalken[g]	
			Samtliga		Egentliga militärbrott[f]			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1915	308	16	1303	69	1069	56	41	2,2
–16	265	14	1579	82	1259	66	51	2,7
–17	350	18	1741	89	1156	59	27	1,4
–18	701	36	2284	116	1139	58	30	1,5
–19	500	25	987	50	620	31	29	1,4
–20	318	16	813	40	642	32	56	2,8
–21	371	18	775	38	606	30	152	7,4
–22	353	17	687	33	556	27	91	4,4
–23	414	20	615	30	496	24	61	2,9
–24	437	21	501	24	365	17	125	5,9
–25	536	25	409	19	287	13	169	7,8
–26	579	27	352	16	234	11	162	7,5
–27	646	30	275	13	176	8	220	10
–28	684	31	274	13	162	7	225	10
–29	764	34	199	9	117	5	330	15
–30	747	33	162	7	105	5	364	16
–31	854	38	189	8	115	5	471	21
–32	822	36	187	8	92	4	489	21
–33	918	39	125	5	57	2	516	22
–34	836	36	114	5	57	2	738	31
–35	674	28	112	5	63	3	1181	50
–36	760	32	112	5	58	2	1263	52
–37	761	31	128	5	75	3	1256	52
–38	903	37	149	6	69	3	1517	62
–39	1111	45	232	9	132	5	1855	75
–40	988	40	1360	55	1077	43	901	36
–41	1217	48	1461	58	976	39	354	14

[d] "Övriga förmögenhetsbrott"omfattar 1915–1942: SL kap. 12, 22 och 23, 1943–1964: SL kap. 12, 21, 22 och 23, 1965–1977: BrB kap. 9, 10, 11 och 14.

[e] "Brott av krigsmän" omfattar 1915: 1881 års strafflag för krigsmakten, 1916–1948: 1914 års strafflag för krigsmakten (1916 dömdes tre personer enligt 1881 års lag), 1949–1964: SL kap. 26, 1965–1977: BrB kap. 21.

[f] "Egentliga militärbrott" motsvarar BrB kap. 21.

[g] "Brott mot lagar utanför brottsbalken" omfattar samtliga brott mot lagar och förordningar utanför brottsbalken respektive strafflagen, inklusive brott mot tryckfrihetsförordningen.

	Våld mot person		Våld mot tjänsteman		Tillgreppsbrott			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	domar och åtalsunderlåtelser för grövre brott[h] tot.	per 100 000 15 år–
1942	348	14	365	14	5660	223		
–43	431	17	347	14	4453	175		
–44	409	16	409	16	3743	146	*3884*[i]	*151*
–45	397	15	346	13	3413	132	*3832*	*149*
–46	423	16	265	10	3115	120	*3588*	*138*
–47	333	13	311	12	3338	127	*3854*	*147*
–48	329	13	222	8	3088	117	*3693*	*140*
–49	285	11	280	11	3757	142	*4346*	*164*
–50	334	13	349	13	4036	152	*4686*	*176*
–51	350	13	396	15	4839	181	*5739*	*214*
–52	342	13	437	16	5184	192	*6176*	*229*
–53	327	12	380	14	5029	186	*6078*	*225*
–54	402	15	416	15	4765	175	*7040*[h]	*258*
–55	403	15	442	16	5105	186	*7710*	*281*
–56	402	15	492	18	5914	214	*8869*	*321*
–57	418	15	489	18	6431	230	*10226*	*366*
–58	422	15	448	16	6943	246	*11395*	*403*
–59	479	17	433	15	7862	275	*12868*	*450*
–60	471	16	445	15	8166	283	*12873*	*446*

[h] "Domar och åtalsunderlåtelser för grövre brott" omfattar 1944–1953 endast åtalsunderlåtelser enligt 1944 års lag förutom kriminalregisterdomar. Därefter tillkommer åtalsunderlåtelser enligt ungdomsfängelselagen och barnavårdslagen samt överlämnande till vård enligt barnavårdslagen.

[i] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentarer.

	Övriga förmögenhetsbrott		Brott av krigsmän				Brott mot lagar utanför brottsbalken	
			Samtliga		Egentliga militärbrott			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–42	1532	61	1215	48	828	33	404	16
–43	1991	78	1952	76	1375	54	736	29
–44	2210	86	1744	68	1262	29	551	22
–45	2144	83	1131	44	678	26	578	22
–46	2212	85	571	22	312	12	1270	49
–47	2126	81	438	17	240	9	1345	51
–48	1832	69	363	14	205	8	1134	43
			Brott av krigsmän		Brott mot lagar utanför brottsbalken			
					Samtliga		Rattfylleri och rattonykterhet	
			tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–49	2024	76	185	7	1317	50	1197	45
–50	2366	89	187	7	1248	47	1099	41
–51	2547	95	307	12	1816	68	1638	61
–52	2679	99	357	13	2118	79	1859	69
–53	2660	98	362	13	2164	80	1882	70
–54	2920	107	374	14	2424	89	2102	77
–55	2913	106	363	13	3380	123	3027	110
–56	3039	110	376	14	4314	156	3929	142
–57	3193	114	306	11	4555	163	4117	149
–58	3436	122	366	13	4418	156	3887	138
–59	3708	130	358	13	4687	164	4028	141
–60	3820	132	369	13	4436	154	3573	124

	Våld mot person		Våld mot tjänsteman		Tillgreppsbrott			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	domar och åtalsunderlåtelser för grövre brott tot.	per 100.000 15 år–
–61	472	16	584	20	8898	305	13095	448
–62	511	17	586	20	9218	312	13359	453
–63	516	17	574	19	9019	303	13524	454
–64	523	17	584	19	9284	308	14009	465
–65	1028	34	420	14	7722	254	12266	403
–66	1442	47	481	16	8777	285	13868	451
–67	1794	58	592	19	9804	317	15254	493
–68	1919	62	549	18	10000	322	15951	514
–69	2123	68	574	18	9301	296	15460	492
–70	2201	69	599	19	9706	306	16290	514
–71	1983	62	574	18	9827	309	17633	555
–72	2017[1]	63	720	23	10719	337	18913	594
–73	2194	69	756	24	9942	312	17566	550
–74	2098	66	628	20	9301	291	16078	503
–75	2140	67	660	21	9420	294	16039	500
–76	2115	65	713	22	9008	278	14220	440
–77	2210	68	746	23	9920	306	15600	482
–78								
–79								
–80								

[1] Fr.o.m. 1972 avser "våld mot person" endast mord, dråp, misshandel (även grov) samt vållande till annans död (dvs. BrB 3:1, 2, 5, 6 &7).

	Övriga förmögenhetsbrott		Brott av krigsmän				Brott mot lagar utanför brottsbalken	
			Samtliga		Egentliga militärbrott			
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–61	3818	131	357	12	4569	156	3613	124
–62	3818	129	357	12	5195	176	4116	139
–63	3824	128	392	13	4527	152	3468	116
–64	4161	138	384	13	5137	171	3953	131
–65	3368	111	370	12	4753	156	3739	123
–66	3994	130	301	10	5014	163	4113	134
–67	4230	137	203	7	5414	175	4334	140
–68	4683	151	189	6	5811	187	4300	139
–69	4317	137	376	12	6152	196	4000	127
–70	4266	135	817	26	5996	189	4070	128
–71	4164	131	868	27	5756	181	3991	125
–72	4847	152	816	26	7033	221	4668	147
–73	4568	143	802	25	6944	218	4640	146
–74	4240	133	923	29	7334	229	4871	152
–75	3745	117	1095	34	7489	223	4952	154
–76	4172	129	1155	36	7674	238	4712	146
–77	4420	136	840[k]	26	7636	236	4876	151
–78								
–79								
–80								

[k] Samtliga brott mot staten exkl. fylleri och förargelseväckande beteende, brott mot allmän verksamhet, samt myndighetsmissbruk m.m.

Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter tidigare sakfällningar

Återfallsstatistiken före 1913 avser straffade för "grövre brott" efter tidigare domar för "grövre brott". Statistiken är alltså inte helt jämförbar med senare redovisning som grundas på domar för kriminalregisterbrott. (För en definition av "grövre brott" före 1913, se sid. 196.) I den äldre statistiken särredovisades dessutom brott av krigsmän, och för denna kategori ges inga uppgifter om återfall.

För åren 1913–1916 saknas uppgifter om återfall. Statistiken redovisar därefter dömda för kriminalregisterbrott efter antal tidigare domar för sådana brott upp till tre eller flera tidigare domar. För vissa perioder fördelas de straffade efter upp till sex eller fler tidigare domar.

Redovisningen sker för män och kvinnor separat t.o.m. 1971, varefter uppdelningen efter kön upphör. För åren 1972–77 har antalet män därför skattats. Skattningen bygger på en jämförelse av andelarna med olika antal tidigare domar för samtliga respektive för enbart män åren 1968–1971. Andelen av samtliga dömda som redovisas som debutanter blir i medeltal 1,5 procent högre om redovisningen omfattar både män och kvinnor än då beräkningen görs för enbart män. Den kategori som omfattar dömda med tre eller fler tidigare domar innehåller i gengäld 1,5 procent färre av det totala antalet dömda om beräkningarna bygger på män och kvinnor tillsammans. Andelarna återfall i de två mellankategorierna blir desamma oavsett om beräkningen utförs på samtliga eller på enbart män. Antalet män i de olika återfallskategorierna skattas följaktligen så att av samtliga dömda män 1,5 procent färre förs till debutanterna och 1,5 procent fler till högsta återfallskategorin i jämförelse med de andelar som gäller för män och kvinnor redovisade tillsammans.

Från 1965 redovisas tidigare domar för kriminalregisterbrott för dömda för "grövre brott". I denna kategori ingår som tidigare nämnts domen "överlämnande till vård enligt barnavårdslagen" förutom domar för kriminalregisterbrott. Vare sig överlämnande till vård enligt barnavårdslagen eller åtalsunderlåtelser för "grövre brott" leder dock till anteckning i kriminalregistret och ingår därför inte i kategorin tidigare sakfällningar. Effekten av att dessa påföljder och åtalsunderlåtelser inte räknas som de sakfällningar de egentligen är diskuteras i kapitel 2.

Sedan 1965 redovisas också åtalsunderlåtelser för "grövre brott" efter föregående sakfällningar för kriminalregisterbrott. En sådan redovisning blir emellertid mindre intressant i detta sammanhang. Det är ganska få som sedan de väl fått en kriminalregisterpåföljd får åtalsunderlåtelse för ett "grövre brott". Också i denna redovisning gäller för övrigt, att tidigare åtalsunderlåtelser inte räknas som en föregående sakfällning.

I kategorin dömda för "grövre brott" ingår som nämnts inte dom till sluten psykiatrisk vård. Däremot ingår denna påföljd bland tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott. Det är oklart om straffriförklaring före 1965 räknades som en tidigare sakfällning för kriminalregisterbrott. Formellt ryms inte denna kategori under "tidigare straffade" eller som termen lyder i statistiken från 1938 "tidigare fällda till ansvar". Statistiska centralbyrån har inte kunnat lämna besked på denna punkt. Åke Lindqvist, tidigare chef för kriminalregistret vid kriminalvårdsstyrelsen, har vid samtal uppgivit, att en straffriförklaring bör ha registrerats som en tidigare sakfällning för kriminalregisterbrott i statistiken. – Oavsett vad som gäller blir dock effekten på återfallsstatistiken marginell, då antalet straffriförklaringar är relativt litet.

Liksom för åtalsunderlåtelser för "grövre brott" ges också sedan 1965 i den officiella statistiken uppgifter om tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott för dem som överlämnats till sluten psykiatrisk vård eller vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda.

Källor:

1917–1960:	Samma som för dömda för kriminalregisterbrott totalt, se sid. 197 f.	
1961–1964:	Sveriges officiella statistik, Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 25
1965–1968:	Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten	tab. 23
1969–1971:	– „ –	tab. 18
1972–1977:	– „ –	tab. 5

Tabell 27. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott, 1917–1977

	Antal tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott							
	0		1		2		3–	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1917	5249	269	1202	62	470	24	397	20
–18	8904	454	2124	108	773	39	811	41
–19	3970	200	1207	61	516	26	554	28
–20	2517	125	764	38	395	20	591	29
–21	2220	109	652	32	312	15	540	24
–22	1935	94	547	26	286	14	458	22
–23	2077	100	508	24	270	13	429	21
–24	2004	95	433	21	230	11	406	19
–25	2394	112	550	26	266	13	490	23
–26	2385	111	509	24	247	12	433	20
–27	2519	116	569	26	271	13	436	20
–28	2494	114	567	26	295	13	497	23
–29	2816	127	603	27	275	12	510	23
–30	2920	130	623	28	290	13	488	22
–31	3099	136	709	31	299	13	492	22
–32	3309	144	734	32	293	13	542	24
–33	3395	146	716	31	343	15	523	23
–34	3395	144	778	33	328	14	500	21
–35	3659	153	705	30	325	14	584	25
–36	3755	156	805	33	339	14	499	21
–37	3979	164	808	33	312	13	460	19
–38	4264	174	840	34	385	16	496	20
–39	4897	198	1043	42	352	14	555	22
–40	4773	191	1014	41	410	16	582	23
–41	5876	234	1383	55	510	20	741	29
–42	7651	302	1720	68	685	27	930	37
–43	6957	273	1832	72	739	29	1098	43
–44	6133	239	1706	67	697	27	1043	41
–45	5145	200	1524	59	658	26	1135	44
–46	5067	195	1428	55	712	27	1042	40
–47	4794	183	1504	57	734	28	1186	45
–48	3994	151	1365	52	652	25	1219	46
–49	4451	168	1538	58	776	29	1458	55

	Antal tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott							
	0		1		2		3–	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–50	4658	175	1716	64	899	34	1611	61
–51	5761	215	1929	72	1041	39	2053	77
–52	5983	222	2116	79	1139	42	2378	88
–53	5834	216	2062	75	1071	40	2508	93
–54	5862	215	2045	75	1189	44	2711	100
–55	6393	233	2372	86	1229	45	3167	115
–56	7522	272	2753	100	1401	51	3485	126
–57	7701	276	2927	105	1541	55	3789	136
–58	7799	276	2956	105	1584	56	4273	151
–59	8710	305	3163	111	1693	59	4662	163
–60	8720	302	3316	115	1835	64	4615	160
–61	9368	321	3358	115	1849	63	4933	169
–62	9478	321	3589	122	2023	69	5381	182
–63	8887	298	3378	113	1778	81	5517	185
–64	9435	313	3665	122	2032	68	5710	190
–65[a]	8664	284	3267	107	1788	59	5244	172
–66	9973	324	3640	118	2063	67	5784	188
–67	10889	352	4059	131	2251	73	6436	208
–68	11372	367	4180	135	2282	74	7066	228
–69	11421	364	4055	129	2312	74	6890	219
–70	12075	381	4279	135	2246	71	6754	213
–71	11638	366	4181	131	2321	73	6678	210
–72	*13086*[b]	*410*	*4747*[b]	*149*	*2631*[b]	*83*	*7765*[b]	*244*
–73	*12206*	*383*	*4536*	*142*	*2580*	*81*	*7892*	*248*
–74	*12967*	*406*	*4174*	*131*	*2308*	*72*	*6904*	*216*
–75	*12583*	*392*	*4202*	*131*	*2373*	*74*	*7172*	*223*
–76	*11969*	*371*	*4214*	*131*	*2327*	*72*	*7342*	*228*
–77	*12243*	*378*	*4209*	*130*	*2509*	*77*	*8308*	*256*
–78								
–79								
–80								

[a] 1965 –: Dömda för grövre brott efter tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott.
[b] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

Män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott efter ålder

Ålder vid brottets begående för personer dömda för kriminalregisterbrott redovisas först fr.o.m. 1917. Före 1913 anges ålder enbart för vad som då kallades "grövre brott" (för definition, se sid. 196). Under åren 1913–16 ges ingen åldersfördelning för brott av krigsmän.

Åtalsunderlåtelserna för "grövre brott" t.o.m. 1960 grundas på skattningar, vilka redovisas i kommentarerna till tabellerna över åtalsunderlåtelserna. Fram t.o.m. samma år måste också åldersfördelningen skattas för dem som fått åtalsunderlåtelse under inskrivning vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse. Detsamma gäller för dem som överlämnats till skyddsuppfostran (numera överlämnade till vård enligt barnavårdslagen).

Åldersskattningarna för åren 1954–60 grundas på fördelningen efter ålder 1961–63. För dem som fått åtalsunderlåtelse under inskrivning vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse har fördelningen skett enligt följande. 15–17 år: 65 procent, 18–20 år: 32 procent, 21–24 år: 3 procent. Motsvarande siffror för dem som överlämnats till skyddsuppfostran är 90, 10 och 0 procent.

Från 1972 redovisas åldern för dem som dömts för "grövre brott" efter ålder vid domen och inte som tidigare efter ålder vid brottet. Samma ändring inträder i statistiken över åtalsunderlåtelser för grövre brott från 1973. Från åren före statistikändringen ges uppgifter om ålder vid såväl brottet som domen för kategorierna 15–17 år och 18–20 år. Det är därför möjligt att skatta åldersfördelningen för åren 1972–1975. Skattningen grundas på åren 1970 och 1971.

För 1972, då ändringen trätt i kraft endast för dömda för "grövre brott", har uppgifterna korrigerats på följande vis. För att få uppgifter om ålder vid brottet skall kategorin 15–17 år ökas med 2,5 procent av totala antalet dömda för "grövre brott", kategorin 18–20 år ökas med 1,2 procent och kategorin 21–24 år minskas med 3,7 procent. För åren 1973–1975 gäller skattningarna såväl de som dömts som de som fått åtalsunderlåtelse för "grövre brott". Kategorin 15–17 år ökas med 3,2 procent av samtliga som dömts eller fått åtalsunderlåtelse, kategorin 18–20 år ändras inte, och kategorin 21–24 år minskas med 3,2 procent.

Källor:

1917–1948:	Samma som för dömda för kriminalregisterbrott totalt, se sid. 197 f	
1949–1960:	Sveriges officiella statistik Rättsväsen, Brottsligheten	tab. 4
1961–1964:	– ,, –	tab. 8
1965–1971:	Sveriges officiella statistik Den grövre brottsligheten	tab. 2
1971–1977:	– ,, –	tab. 1 o. 3

Tabell 28. Män vilka dömts eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott efter ålder vid brottets begående, 1917–1977.

	15–17 år		18–20 år		21–24 år		25–	
	tot.	per 100 000 15–17 år	tot.	per 100 000 18–20 år	tot.	per 100 000 21–24 år	tot.	per 100 000 25 år–
1917	1367	797	1743	1098	1638	840	2570[a]	181
–18	2409	1407	3090	1918	2798	1423	4315[b]	301
–19	944	550	1416	863	1786	887	2101	145
–20	378	220	865	520	1047	518	1977	134
–21	359	207	678	408	868	421	1818	121
–22	302	172	576	346	841	401	1507	99
–23	372	210	584	355	734	353	1594	104
–24	340	189	543	324	708	337	1482	95
–25	447	248	646	381	792	376	1815	116
–26	485	271	619	359	716	340	1754	110
–27	512	290	648	371	720	340	1915	119
–28	497	284	667	381	743	346	1946	119
–29	565	326	709	406	775	356	2155	130
–30	602	356	751	433	853	382	2115	126
–31	613	370	802	463	911	402	2273	133
–32	711	436	737	429	936	409	2494	144
–33	709	438	737	440	970	423	2561	145
–34	697	435	704	428	892	391	2708	151
–35	760	450	700	432	907	401	2906	159
–36	825	473	726	452	898	403	2949	159
–37	948	541	759	478	891	408	2961	157
–38	994	604	860	513	961	446	3170	166
–39	1166	744	1010	583	1053	499	3618	187
–40	1040	680	1017	584	1161	551	3561	182
–41	1594	1076	1368	835	1559	709	3989	201
–42	1956	1371	1740	1115	2281	1018	5009	249
–43	1454	1048	1682	1104	2289	1017	5201	256
–44	*1098*[c, d]	*812*	1503	1019	2162	959	4980	242
–45	*1036*	*752*	1258	902	1798	842	4857	233
–46	*1091*	*830*	1113	800	1554	753	5041	237
–47	*1034*	*793*	1222	889	1523	754	5039	234

[a] Inkluderar en person utan angiven ålder.

[b] Inkluderar två personer utan angiven ålder.

[c] Fr.o.m. 1944 ingår åtalsunderlåtelse för unga lagöverträdare enligt 1944/1964 års lag.

[d] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

	15–17 år		18–20 år		21–24 år		25–	
	tot.	per 100 000 15–17 år	tot.	per 100 000 18–20 år	tot.	per 100 000 21–24 år	tot.	per 100 000 25 år–
–48	*1118*	*878*	1092	810	1319	672	4405	202
–49	*1097*	*877*	1273	964	1513	791	5025	228
–50	*1182*	*950*	1321	1009	1667	897	5470	246
–51	*1482*	*1172*	1648	1287	1879	1024	6821	304
–52	*1598*	*1231*	1609	1279	2006	1105	7556	335
–53	*1637*	*1222*	1630	1308	1998	1107	7430	329
–54	*2568*[e]	*1851*	*1943*[e]	*1532*	*1997*[e]	*1144*	7866	344
–55	*2829*	*1993*	*2109*	*1612*	*2167*	*1254*	8993	391
–56	*3307*	*2276*	*2465*	*1821*	*2317*	*1344*	10419	450
–57	*4218*	*2733*	*2753*	*1958*	*2420*	*1392*	10871	467
–58	*5092*	*3015*	*3267*	*2275*	*2592*	*1464*	10730	459
–59	*6171*	*3319*	*3694*	*2519*	*2805*	*1546*	11271	481
–60	*6352*	*3244*	*3898*	*2506*	*2890*	*1540*	10720	457
–61	6341	3172	4123	2416	2939	1522	10920	463
–62	6096	3083	4339	2322	3352	1687	11378	480
–63	6198	3194	4685	2374	3490	1663	10294	433
–64	6202	3285	5211	2578	3683	1631	11201	468
–65	5191	2834	4755	2361	3654	1474	9875	409
–66	5818	3312	5263	2657	4368	1642	11122	457
–67	6266	3676	5602	2920	4996	1823	12265	500
–68	6913	4113	5605	3020	5474	1984	12956	524
–69	7477	4482	5704	3171	5580	2014	12485	496
–70	7621	4579	5838	3310	6077	2203	12690	498
–71	8698	5246	6041	3507	5773	2180	12604	488
–72	*9082*	*5461*	*6490*	*3906*	*5555*	*2205*	15542	598
–73	*8888*	*5379*	*5828*	*3492*	*5079*	*2108*	15268	584
–74	*8217*	*5019*	*5604*	*3361*	*4805*	*2046*	14987	569
–75	*7868*	*4865*	*5816*	*3465*	*4885*	*2124*	14591	550
–76	*6902*	*4268*	*5296*	*3165*	*4840*	*2104*	*14839*	*557*
–77	*6924*	*4251*	*5389*	*3248*	*5246*	*2277*	*15573*	*581*
–78								
–79								
–80								

[e] Fr.o.m. 1954 ingår åtalsunderlåtelse för män under vård i ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse samt män överlämnade till skyddsuppfostran (numera: överlämnade till vård enligt barnavårdslagen).

Personer dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt

Intagna och kvarvarande vid årets slut vid kriminalvårdsanstalterna kan redovisas sedan 1901 (och uppgifter finns även för tidigare år). Sedan 1948 redovisas inte intagna separat för män och kvinnor, och sedan 1969 inte heller för kvarvarande. Serien måste därför bygga på personer.

Redovisningen omfattar endast dömda och alltså inte häktade. En korrekt bild av frihetsberövanden för brottslighet bör naturligtvis inkludera de häktade, liksom personer vid ungdomsvårdsskolor, i militära arrester, dömda till sluten psykiatrisk vård etc. Sedan den 1 april 1973 skall dessutom häktningen obligatoriskt avräknas från strafftiden. Det innebär att en del av strafftiden avtjänas på häktena, och att anstaltsbeläggningen följaktligen bör minska (von Hofer 1974 s. 20).

Anledningen till att de häktade uteslutits ur statistikserien beror på de större svårigheterna att beräkna denna grupp. Under senare år kan de som endast gripits för brott inte skiljas från de häktade. Inte heller har alla häktade alltid ingått i statistiken. Fram t.o.m. 1947 ingick personer vid Stockholms rannsakningshäkte, men ej t.ex. intagna vid stads- och häradshäkten. Sedan de allmänna häktena infördes 1965 har successivt de flesta häktesplatser överförts till denna organisation. De allmänna häktena förvaltas av kriminalvårdsverket. Då kriminalvårdens statistik just är en verksstatistik har under årens lopp endast de häkten redovisats som lyder under kriminalvården. Därför ger kriminalvårdens statistik över häktade inte en helt rättvisande bild, och de häktade har uteslutits ur denna analys. En noggrann presentation av kriminalvårdsstatistiken borde innehålla uppgifter om såväl dömda som häktade för brott. För det mer begränsade syfte kriminalvårdsstatistiken tjänar i denna undersökning räcker dock uppgifterna över dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt.

Kategorin ”intagna” hette tidigare ”tillkomna” och omfattade nyintagna fångar samt återintagna, dvs. de som återkommit efter rymning, sjukhusvistelse etc. De återintagna kan i statistiken inte skiljas från de nyintagna, men utgör endast en mycket liten andel av de tillkomna.

Kategorin ”kvarvarande vid årets slut” har sedan seklets början beräknats på lite olika sätt. Långtidspermittenter, rymlingar och

sjukhuspatienter har i varierande grad ingått i kategorin. Huvudintrycket är dock att dessa skillnader i registreringspraxis inte spelat någon större roll för det totala antalet kvarvarande. De senaste åren utgör emellertid i viss grad ett undantag. Andelen rymlingar har ökat och utgjorde tillsammans med dem som uteblivit efter permission 12 procent av medelbeläggningen 1977 (Kriminalvården 1977, s. 41 o. 65).

I de uppgifter över beläggningen på anstalterna som kriminalvården i dag presenterar i sina årsberättelser saknas, förutom rymlingarna, de som har frigivningspermission, de som är intagna på sjukhus, och de som vistas utanför anstalt enligt 34 § i *Lag om kriminalvård i anstalt*. Denna lag, som trädde i kraft den 1 juli 1974, ger möjlighet för den som dömts till frihetsstraff att avtjäna straffet i frihet på t.ex. en folkhögskola, i ett behandlingskollektiv eller i militärtjänst.

Antal fångar som är kvarvarande vid årets slut kan inte direkt likställas med "medelbeläggning fångar". De två kategorierna har inte heller stått i ett absolut fixt förhållande till varandra över tid. Statistik över medelbeläggningen förekommer regelbundet först från och med 1961. Under åren 1967 till –72 är medelbeläggningen i genomsnitt tre procent högre än antalet kvarvarande. Åren därefter är skillnaden större p.g.a. den kraftiga nedgången i fängelsebeläggningen. För åren 1933–37 ges också medelbeläggningssiffror. Skillnaderna mellan de två måtten är då mindre än en halv procent i genomsnitt.

Åren 1948–1960 utkom ingen särskild kriminalvårdsstatistik i den officiella statistiken. Uppgifterna för dessa år är hämtade ur *Statistisk årsbok*. För 1948, –49 och –50 saknas uppgifter om kvarvarande ungdomsfängelse-, internerings- och förvaringsfångar. Siffrorna har därför skattats som en jämn ökning från 1947 till 1951. Den totala uppgiften för kvarvarande blir av detta skäl skattad för de tre åren.

Källor:

1901–1910:	Bidrag till Sveriges officiella statistik, G) Fångvården	tab. B och C
1911–1937:	Sveriges officiella statistik, Fångvården	avd. B och C
1938–1947:	– ,, –	kap. II, kat. 4, 5, 6, 7, 8 och 10
1948–1960:	Statistisk årsbok för Sverige 1950–1961	tab. "I fångvårdsanstalter intagna och därifrån avgångna personer" och "Fångvårdsanstalterna: intagningar och beläggning den 31 dec."
1961–1967:	Sveriges officiella statistik, Kriminalvården	tab. 4 och 6
1968:	– ,, –	tab. 4 och 5
1969–1971:	– ,, –	tab. 3 och 6
1972–1973:	– ,, –	tab. 8 och 11
1974–1975:	– ,, –	tab. 9 och 12
1976–1977:	– ,, –	tab. 8 och 11

Tabell 29. Personer dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt; intagna under året och kvarvarande vid årets slut, 1901–1977

	Kvarvarande vid årets slut		Intagna under året			Kvarvarande vid årests slut		Intagna under året	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–		tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
1901	2125	61	19793	565	1933	1800	38	14173	298
–02	2087	59	19974	567	–34	1658	35	12102	252
–03	2072	59	10137	540	–35	1604	33	10789	222
–04	1981	56	18881	529	–36	1553	32	9699	197
–05	1957	54	20625	573	–37	1443	29	7732	156
–06	1863	51	19129	527	–38	1554	31	7927	159
–07	1963	54	16808	459	–39	1485	30	4394	87
–08	2173	59	19470	527	–40	1542	30	4835	95
–09	2068	55	19069	511	–41	1829	36	4398	86
–10	2095	56	17450	463	–42	2419	47	5271	103
–11	2022	53	17110	450	–43	2686	52	6032	117
–12	2003	52	17759	462	–44	2260	44	5439	105
–13	2054	53	18467	477	–45	1915	37	4857	93
–14	2127	54	16224	415	–46	1701	32	4038	77
–15	2113	53	15158	382	–47	1793	34	4383	83
–16	2097	52	12249	305	–48	*1898*[a]	*36*	4243	80
–17	2434	60	9536	235	–49	*2109*	*39*	4431	83
–18	3565	88	10180	250	–50	*2078*	*39*	4329	80
–19	2184	53	7403	180	–51	2399	44	5154	95
–20	1902	46	6859	164	–52	2629	48	6037	111
–21	1883	45	8964	212	–53	2683	49	6697	122
–22	1604	38	9131	214	–54	2618	48	6554	119
–23	1551	36	9643	224	–55	3027	55	7700	139
–24	1506	35	9442	216	–56	3424	61	8661	155
–25	1631	37	10669	242	–57	3578	63	10108	179
–26	1760	40	11245	253	–58	3989	70	10253	179
–27	1750	39	11441	255	–59	4261	74	10667	185
–28	1804	40	11693	258	–60	4143	71	10699	183
–29	1943	43	11941	261	–61	4358	74	11131	189
–30	1855	40	13190	286	–62	4312	72	11379	191
–31	1869	40	14834	318	–63	4529	75	11279	188
–32	1975	42	16117	342	–64	4558	75	11586	191

[a] Kursivstil anger att siffran är skattad. Se texten ovan för kommentar.

	Kvarvarande vid årets slut		Intagna under året			Kvarvarande vid årets slut		Intagna under året	
	tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–		tot.	per 100 000 15 år–	tot.	per 100 000 15 år–
–65	4388	71	11297	184	–73	3484	54	11293	175
–66	4431	72	11482	185	–74	3057	47	10255	158
–67	4484	72	12096	194	–75	3167	49	11157	172
–68	4546	73	12644	202	–76	3099	47	10920	166
–69	4403	70	12019	190	–77	3341	51	10521	160
–70	4260	67	12088	189	–78				
–71	4185	65	10939	170	–79				
–72	4089	64	12160	189	–80				

3. Kriminalregistret: lagar och lagändringar

Lag om Straffregister den 17 oktober, 1900.

1901[1] Anteckning i straffregistret skall ske av dem som
- dömts till dödsstraff, straffarbete, fängelse, eller till böter för snatteri, eller
- förklarats ovärdiga att i rikets tjänst nyttjas eller föra annans talan inför rätta (upphör genom lag 1936, i kraft 1937.05.15), eller
- blivit för brott ställda under framtiden (avser vissa mål där bevisningen varit bristfällig och inte kunnat leda till dom, men där målet kan tas upp igen). (Lagen upphävd 1934)

1907 – Anteckning av dem som fått villkorlig dom.

1915 – Anteckning av dem som förklarats vara övertygade om någon med straff belagd gärning, men i avseende till sinnessjukdom ej kunnat fällas till ansvar.
- Anteckning av dem som dömts till tvångsarbete.

1938 – Anteckning av dem som med tillämpning av SL (strafflagen 5:2 dömts till böter för brott, varå enligt lagen kan följa straffarbete, eller med tillämpning av 6 § samma kapitel till böter. (SL 5:2 avser straffnedsättning för 15–17-åringar, och SL 5:6 straffnedsättning för förminskat tillräkneliga som dock inte räknas som sinnessjuka).
- Anteckning av dem som dömts till ungdomsfängelse eller tvångsuppfostran. (Tvångsuppfostran har antecknats sedan sin tillkomst i de fall påföljden utgjort förvandling av fängelse eller straffarbete).

1943 – Anteckning av samtliga böter för snatteri upphör. I stället ingår böter för snatteri i nästa kategori.

[1] Årtalet anger när lagen eller lagändringen trädde i kraft. Om inte annat anges avses den 1 januari respektive år.

1943 – Anteckning av dem som dömts till dagsböter, minst 60, för tillgreppsbrott, bedrägeri, förskingring och gäldenärsbrott (SL kap. 20, 21, 22 och 23).

1946 – Anteckning av dem som dömts till förvaring eller internering. (Dessa påföljder har antecknats sedan sin tillkomst, men tidigare som ersättning för fängelse eller straffarbete.

1949 – Anteckning av dem som dömts till dagsböter, minst 60, för förfalskning (SL kap. 12).

1965 – Anteckning i kriminalregistret[2] skall ske av dem som
- dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn, ungdomsfängelse eller internering, eller
- överlämnats till vård enligt sinnessjuklagen (senare sluten psykiatrisk vård och vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda) eller till öppen psykiatrisk vård eller om för brottet är stadgat fängelse, till vård enligt lagen om nykterhetsvård, eller
- erhållit anstånd med verkställighet av förvandlingsstraff.

Dömda och ej åtalade för grövre brott efter påföljd

Frihetsstraff m.m.

De frihetsstraff som fanns då straffregistret infördes 1901 var fängelse och straffarbete.

1921 – Dödsstraffet avskaffas.

1928 – Förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare och internering av återfallsförbrytare införs.

1938 – Ungdomsfängelse, främst avsett för ungdom 18–20 år, införs

1946[3] – Genom en ny verkställighetslag försvinner praktiskt taget skillnaden mellan straffarbete och fängelse. Själva frihetsberövandet blir det avgörande i straffet, och de två påföljderna räknas som tidsmässigt lika. Tidigare fördubblades straffets längd, om ett straffarbete förvandlades till ett fängelsestraff.

[2] Straffregistret bytte namn till allmänt kriminalregister den 1 juli 1963.
[3] I kraft den 1 juli.

1946 – Förvarings- och interneringsinstitutet utvidgas avsevärt.

1965 – Förvaring avskaffas.
– Skyddstillsyn med anstaltsbehandling införs. Påföljden innebär att skyddstillsynen, vilken innebär övervakning under en prövotid av tre år, inleds med fängelsevistelse under en till två månader.
– Möjligheterna att döma till ungdomsfängelse i förhållande till fängelse utvidgas.
– Straffarbete och fängelse får gemensam beteckning "fängelse", som dock så till vida motsvarar straffarbete som arbetsplikt nu gäller alla.

Tvångsuppfostran

1905 – Tvångsuppfostran införs för ungdom 15–17 år. Påföljden kan träda i stället för böter eller fängelse i högst sex månader. Tvångsuppfostran avtjänas vanligen i allmän uppfostringsanstalt.

1920 – Möjligheterna att använda tvångsuppfostran utvidgas till att gälla böter, fängelse i högst ett år eller straffarbete i högst sex månader.

1924 – Möjligheterna att använda tvångsuppfostran utvidgas ytterligare till att gälla böter, fängelse eller straffarbete i högst två år.

1938 – Tvångsuppfostran blir primär påföljd som kan utdömas direkt om fängelse eller straffarbete kan följa å brottet. Tvångsuppfostran kan också ges vid förverkad villkorlig dom, och då även för brott å vilka frihetsstraff ej kan följa eller utan att brott har begåtts.

1947[4]– Möjligheterna att döma till tvångsuppfostran avskaffas. Den 1 juli 1948 överfördes det återstående klientelet till skolor tillhörande barna- och ungdomsvården.

[4] I kraft den 1 juli.

Villkorlig dom och skyddstillsyn

1907 – Villkorlig dom införs. Påföljden kan träda i stället för böter, fängelse i högst sex månader eller straffarbete i högst tre månader. Villkorliga böter kan utdömas enbart "där det är anledning antaga, att den dömde till följd av fattigdom och bristande förvärvsförmåga skulle nödgas avtjäna böterna med frihetsstraff".

1919 – Möjligheterna att tillämpa villkorlig dom utvidgas till att gälla böter, högst ett års fängelse eller högst sex månaders straffarbete. Till den villkorliga domen kan kopplas övervakning, och för personer under 21 år kan domen förenas med föreskrifter.

1939 – Möjligheten att ge villkorliga böter slopas. Villkorlig dom kan dock från och med nu utdömas för förvandlingsstraff för böter.

1944 – Möjligheterna till villkorlig dom utvidgas till att gälla fängelse eller straffarbete med undantag för om brottet anses förskylla mer än ett års straffarbete, mer än två års fängelse eller ungdomsfängelse. Villkorlig dom kan nu gälla såväl anstånd med straffets verkställighet som anstånd med straffs ådömande. Anstånd med straffs ådömande rekommenderas i de fall föreskrifter meddelas. Sådana föreskrifter kan vara, att personen skall underkasta sig skyddsuppfostran, alkoholistvård eller sjukhusvård.

1965 – Skyddstillsyn införs. Påföljden innebär övervakning under en prövotid av tre år. (Sedan 1973 upphör övervakningen normalt automatiskt efter två år medan prövotiden består under tre år).

– Villkorlig dom bibehålls endast i meningen anstånd med straffs ådömande och utan vare sig övervakning eller mer påtagliga föreskrifter. Påföljden kan kombineras med dagsböter, och formellt meddelas för alla brott å vilka fängelse kan följa.

Överlämnande till öppen psykiatrisk vård eller nykterhetsvård

1965 – Överlämnande till öppen psykiatrisk vård införs.

1965 – Överlämnande för vård enligt nykterhetslagen införs. Påföljden får tillämpas endast om särskilda fall föreligger om mer än sex månader är stadgat för brottet. Möjligheter att ålägga den dömde nykterhetsvård eller sjukhusvård fanns även före 1965, men skedde då genom föreskrifter inom ramen för den villkorliga domen.

Böter

Då straffregistret infördes skulle böter för snatteri antecknas.

1943 – Böter för snatteri skall inte antecknas längre, såvida de inte utgör minst 60 dagsböter.
– Böter om minst 60 dagsböter skall antecknas för tillgreppsbrott, bedrägeri, förskingring eller gäldenärsbrott.

1949 – Böter om minst 60 dagsböter för förfalskning skall antecknas.

1965 – Böter skall inte längre antecknas.

Straffriförklaring, sluten psykiatrisk vård och vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda

För brottsbalkens tillkomst 1965 kunde en psykiskt sjuk eller psykiskt utvecklingsstörd lagöverträdare inte dömas till straff. Lagöverträdaren förklarades "strafflös" enligt strafflagen 5:5. Detta innebar dock vanligtvis inte, att den straffriförklarade undgick ingripande. Enligt 1929 års sinnessjuklag skulle den som förklarades straffri stanna kvar på sinnessjukhus eller om han inte fanns där intagas om han enligt utlåtandet vid sinnesundersökningen förklarades vara i behov av vård å sinnessjukhus. Domstolen kunde emellertid inte förordna om sådan vård. Via den villkorliga domen hade dock domstolen vissa möjligheter att föreskriva psykisk vård på sjukhus för dömda lagöverträdare.

1946 – Tillräknelighetsbestämmelserna ändras så att ett antal av de "förminskat tillräkneliga" kommer att dömas till förvaring.

1965 – Domstol kan döma till "vård enligt sinnessjuklagen". Sedan 1967 heter påföljden "sluten psykiatrisk vård" för mentalsjuka lagöverträdare, och för psykiskt utvecklingsstörda sedan den 1 juli 1968 "vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda".

Tvångsarbete

1915 – Tvångsarbete antecknas från och med detta år i straffregistret. Lag angående tvångsarbete för lösdrivare hade dock varit i kraft sedan 1885, och då ersatt stadgan angående försvarslösa personer.

1965 – Påföljden upphör. Intagning på arbetsanstalt enligt den nya lagen om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet (i kraft 1965) skall inte antecknas i kriminalregistret.

Överlämnande till vård enligt barnavårdslagen

1954[5]– Lag om vissa bestämmelser om påföljd för brott av underårig träder i kraft. Lagen möjliggör för domstol att direkt överlämna en person till barnavårdsnämnden. Förutsättningarna för påföljden är, att personen är i sådan ålder, att skyddsuppfostran kan förekomma (dvs. 15–20 år), och att personen begått brott som kan medföra fängelse eller straffarbete. Skyddsuppfostran innebär vanligen placering i enskilt hem eller på ungdomsvårdsskola (tidigare benämnt skyddshem). Domstol hade redan tidigare möjlighet att överlämna till vård enligt barnavårdslagen. Detta skedde genom villkorlig dom förenad med föreskrifter.

1965 – Brottsbalkens regler om överlämnande till vård enligt barnavårdslagen träder i kraft. Barnavårdsnämnden kan ingripa med förebyggande åtgärder som varning, hjälp och råd, föreskrifter och övervakning, eller omhändertagande för samhällsvård genom placering i enskilt hem eller anstalt.

Åtalsunderlåtelse enligt 1944/1964 års lag

1944[5]– Lag om eftergift av åtal mot vissa underåriga 15–17 år införs.

1959 – Möjligheterna att pröva åtal blir mer restriktiva efter två skrivelser från riksåklagarämbetet.

1964 – Möjligheterna att ej tala å brottet – som den nya termen lyder – utvidgas. Åklagaren kan underlåta åtal i allvarligare fall än tidigare. Lagen har successivt förändrats på olika punkter sedan 1944 för att anpassas till praxis och till andra lagändringar.

[5] I kraft den 1 juli.

Åtalsunderlåtelse för inskrivna vid ungdomsvårdsskola eller ungdomsfängelse

Möjligheter till åtalsunderlåtelse för dem som undergår vissa påföljder har reglerats såväl i rättegångsbalken som i lagarna för de olika påföljderna. Redan innan rättegångsbalken trädde i kraft 1948 fanns möjligheter till åtalsunderlåtelse enligt lagen om tvångsuppfostran, barnavårdslagen, ungdomsfängelselagen och alkoholistlagen. Åtalsunderlåtelse för dem som undergår nykterhetsvård i anstalt kan bara ske före utskrivningen från anstalten och också endast för brott som kan leda till fängelse i högst sex månader. Dessa inskränkningar har gällt även tidigare. Uppgifter saknas i statistiken om åtalsunderlåtelse enligt lagen om tvångsuppfostran. De åtalsunderlåtelser för "grövre brott" som redovisas här, är sådana som begåtts av ungdomsvårdsskoleelever och ungdomsfängelseelever, inom eller utom anstalt.

Dömda för kriminalregisterbrott efter huvudbrottstyp

Förmögenhetsbrott

1918 – Övre gränsen för snatteri höjs från 15 till 30 riksdaler.

1937[6] – Vissa fall av snatteri förs över till förskingring.

1943 – Ansvaret för försök till brott utvidgas avsevärt. Tidigare var endast mycket grova brott som rån och utpressning belagda med straff på försöksstadiet.
- Åtskilliga fall av stöld överförs från stöld till snatteri.
- Egenmäktigt förfarande överförs till tillgreppsbrottskapitlet från brott mot offentlig myndighet.
- Olovligt tagande och brukande överförs från bedrägerikapitlet till egenmäktigt förfarande.
- Häleri överförs från tillgreppsbrottskapitlet till bedrägerikapitlet.
- Böter för bedrägeri, förskingring och gäldenärsbrott, 60 dagsböter eller mer, skall antecknas i straffregistret. Böter för snatteri skall också antecknas enbart för detta högre belopp.

1949 – Böter för förfalskning, 60 dagsböter eller mer, skall antecknas i straffregistret.

[6] I kraft den 1 juli.

1965 – Böter för förmögenhetsbrott skall inte längre antecknas i kriminalregistret.

Våld mot person och våld mot tjänsteman

1934[6]– Fängelse blir normalstraff för vållande till annans död i samband med förande av motorfordon.

1943 – Misshandel läggs under allmänt åtal i större utsträckning än tidigare.

1949 – Viss utvidgning av våld och hot mot tjänsteman. Brotten avser nu vissa personer som tidigare inte åtnjutit skydd liksom vissa handlingar som tidigare inte varit straffbelagda.

1965 – Fängelse blir normalstraff för misshandel.

Brott av krigsmän

Strafflagen för krigsmakten innehöll förutom vad som i dag benämns brott av krigsmän även de vanligaste brotten i den civila strafflagen. Straffen för dessa brott var vanligtvis strängare i strafflagen för krigsmakten än i den civila strafflagen.

1902 – Regementscheferna ges viss, restriktiv rätt att bestämma åtgärder mot dem som vägrar värnplikt på religiös grund.[7] Detta har föranletts av att allmän värnplikt infördes 1901.

1916 – Ny strafflag för krigsmakten. Böter införs i straffskalan för snatteri mot tidigare enbart fängelse.

1920 – Inskrivningsnämnderna ges rätt att bestämma över värnpliktsvägrare. Bestämmelserna liberaliseras något så att vägran kan få förekomma även av etiska skäl. De nya reglerna infördes på prov och trädde definitivt i kraft 1925.[7]

1935 – Möjligheterna att vägra värnplikt begränsas.[7]

1943 – Ytterligare skärpning av bestämmelserna för värnpliktsvägran.[7]

[6] I kraft den 1 juli.
[7] Wesslén & Flyghed 1978

1949 – Strafflagen för krigsmakten avskaffas. De "egentliga" militärbrotten regleras i två särskilda kapitel i strafflagen, motsvarande kapitel 21 och 22 i brottsbalken. Lagändringen innebär en väsentlig humanisering av brott av krigsmän.- Disciplinstraff införs som minimistraff vid normalfallen av brotten.[8]

1966 – En central instans, vapenfrinämnden, införs för att besluta om ansökningar om vapenfri tjänst. "Djup samvetsnöd" införs som skäl för vapenfri tjänst, och lagstiftningen blir något liberalare. Jehovas vittnen undantas från värnpliktstjänst.[1]

1978[9]– Utvidgade möjligheter att erhålla tillstånd till vapenfri tjänst. Krav på "djup samvetsnöd" utgår. Vid upprepad vapenvägran bör lagföring ske högst två gånger.

Brott mot lagar utanför brottsbalken

1917 – Fängelse införs vid sidan av böter för grov vårdslöshet eller visad uppenbar likgiltighet för andras liv eller egendom i samband med framförande av motorfordon.

1923 – Skärpt straff för olovlig införsel av rusdrycker. Straffet skärps ytterligare året därpå.

1925 – Berusning vid framförande av motorfordon blir självständig grund för fängelse.

1934[10]– Fängelse blir normalstraff för fall då förare varit så berusad att han inte ansetts ägt nödigt herravälde över sitt motorfordon.

1939 – Under hela kriget samt några år därefter gällde en mängd kristidsförfattningar, främst ransoneringsbestämmelser av olika slag, vilka kunde leda till frihetsstraff.

1941[10]– Skärpt straff för och utvidgning av det straffbara området för rattfylleri och rattonykterhet. Promillegränserna 1,5 och 0,8 införs.

[8] Regner & Henkow 1951, s. 15
[9] I kraft den 1 juli
[10] I kraft den 1 juli.

1943 – Skattestrafflag med möjlighet att döma till fängelse.

1952 – Lag om trafikbrott. – De olika trafiklagarna har successivt skärpts i takt med den ökade motorfordonstrafiken. Fängelse infördes tidigt i straffskalan för medvetet försök att dölja registreringsskylt. Också smitning har tidigare kunnat ge fängelse liksom så småningom också olovlig körning.

1957[10] – Promillegränsen för rattonykterhet sänks till 0,5.

1968[11] – Narkotikastrafflag. Straffet för narkotikabrott höjs från böter eller fängelse i högst ett år till (för grovt narkotikabrott) fängelse från sex månader till fyra år. I samband med denna och senare höjningar av straffen för narkotikabrott har motsvarande ändringar vidtagits i lagen om varusmuggling.

1969 – Straffet för grovt narkotikabrott höjs till fängelse mellan ett och sex år.

1972 – Skattebrottslag. Normalstraffet för skattebedrägeri blir fängelse.

1972[12] – Maximistraffet för grovt narkotikabrott höjs till tio års fängelse.

[10] I kraft den 1 juli
[11] I kraft den 1 april
[12] I kraft den 1 juli.

4. Brottslighet och domar hos kriminalregisteranteckнade män: kodning

Uppgifterna om de kriminalregisteranteckнades brottslighet och domar har kodats direkt från kriminalregisterakterna. De indelningar och beräkningsgrunder som använts vid kodningen har i de flesta fall varit ganska självklara. Några av kategorierna behöver dock kommenteras.

Frihetsberövanden: utdömd tid

För vissa påföljder är det svårt att veta hur långt frihetsberövandet egentligen varit. Dom till ungdomsfängelse eller tvångsuppfostran har kodats som 12 månader, vilket är lika med minsta tid.

Sluten psykiatrisk vård kan inte uppskattas tidsmässigt på grundval av kriminalregisterblanketten. Denna påföljd ingår därför inte i uppgiften om den totala tiden för frihetsberövande.

I de fall uppgift om nåd förekommer, har hänsyn tagits till den förkortning av frihetsstraffet som detta inneburit. I vissa fall har en ny dom avkunnats innan den tidigare verkställts till fullo. Avräkning har då skett för den tid av frihetsstraffet som inte kunnat avtjänas inom ramen för det tidigare straffet.

Huvudbrott

Klassificeringen efter huvudbrott har skett efter de principer som gällt för den officiella kriminalstatistiken 1965–71 (se bil. 2). För att kunna klassificera den som dömts flera gånger och för olika huvudbrott har en "totalhuvudbrottsbestämning" använts. Den bestämningen har tillgått på samma sätt som vid huvudbrottsbestämningen inom en och samma dom. Principen har då tillämpats på huvudbrotten i de olika domarna.

De övergripande principerna för klassificering av lagöverträdare efter brottstyp har diskuterats i själva texten (kap. 7). I stort sett har "den juridiska" indelningsgrunden valts. "Våld mot person" utgör det enda ordentliga undantaget.

Brotten har hänförts till det lagrum som skulle vara tillämpligt i dag. Då ingen direkt motsvarighet funnits i brottsbalken, har det ursprungliga lagrummet i strafflagen angivits.

Snatteri:	Snatteri (Brottsbalken – Brb – 8:2) har redovisats särskilt som enda kriminalregisterbrott som antecknats även då påföljden utgjorts av lindriga böter
Övriga tillgreppsbrott:	Brb kap. 8 med undantag för snatteri.
Övriga förmögenhetsbrott:	Bedrägeribrott, förskingringsbrott, gäldenärsbrott och förfalskningsbrott (Brb kap. 9, 10, 11 och 14).
Våld mot person:	De brott, med inslag av våld mot person, som anges här, är sådana som konkret förekommit i de genomgångna akterna. – Brott mot liv och hälsa (Brb kap. 3) med undantag för vållande till annans död, då det framgått att brottet skett i samband med trafikolycka. – Olaga hot (Brb 4:5) – Ofredande (Brb 4:7) – Våldtäkt (Brb 6:1) – Otukt medels bruk av våld (Strafflagen – SL – 15:15 a) – Våld eller hot mot tjänsteman (Brb 17:1) – Våldsamt motstånd (Brb 17:4) – Övergrepp i rättssak (Brb 17:10) – Våld eller hot mot krigsman (Brb 21:7) – Rättsstridigt tvång (SL 15:22) – Resande av livsfarligt vapen (SL 14:15)
Rattfylleri:	Rattfylleri och rattonykterhet
Brott av krigsmän:	Brb kap. 21 med undantag för våld och hot mot krigsman
Övriga brott:	– Övriga brott mot Brb – Brott mot specialstraffrättsliga lagar – Förvandlingsstraff för böter

5. Kriminalregisterantecknade mäns skuldsättning [1,2]

av Karsten Åström

Inledning

I diskussionen om möjligheterna för straffade att anpassas till1 samhället framhålls ofta en stor skuldsättning som ett allvarligt hinder. En kartläggning av straffades skuldsättning borde därför vara av både kriminologiskt och direkt kriminalpolitiskt intresse. I denna undersökning av kriminalregisterantecknade män ges dessutom möjligheter till jämförelse mellan skuldsatta och andra vad gäller en mängd andra levnadsförhållanden.

Uppgifter om skuldsättning har hämtats från kronofogdemyndigheterna. Insamlingen av uppgifterna gjordes under slutet av 1975.

Det ursprungliga urvalet till låginkomstutredningen grundades på mantalslängderna 1967. Adresslistan för denna undersökning av kriminalregisterantecknade mäns skuldsättning härrör från 1974. Av de 449 männen i det ursprungliga urvalet återfanns 394 män 1974.

Skillnaden mellan de två populationerna på 55 män utgörs troligen av avlidna. Detta stöds av det faktum, att det främst är de äldre i materialet som nu saknas. En undersökning grundad på låginkomstutredningens totala urval visar att 9,1 procent av 1967 års urval år 1974 återfanns i dödsorsaksregistret. (Undersökningen genomförd vid institutet för social forskning i Stockholm.) Troligen saknas också några på grund av emigration. Av de 55 männen kunde slutligen fem inte återfinnas ens med namn i 1974 års adresslistor. Orsaken till detta är okänd; möjligen rör det sig om ett stansningsfel.

Sammanfattningsvis kan sägas, att de män som ingår i denna undersökning om skuldsättning i stort sett utgörs av dem som ingick i 1967 års urval och som fortfarande levde och var bosatta i landet 1974. De yngsta av de kriminalregisterantecknade var 21 år 1974, och ett år äldre då skuldsättningen undersöktes hos kronofogdemyndigheterna.

[1] Detta avsnitt utgör en något omarbetad version av en tidigare rapport av Karsten Åström: "Kriminalregisterantecknade mäns skuldsättning. En preliminär rapport", avdelningen för allmän kriminologi, Stockholms universitet, *stencil*, 1976.

[2] Till stor hjälp vid uppläggningen av undersökningen har varit kronofogde Casimir Strandberg, Stockholm.

Tidigare undersökningar om straffades skuldsättning

I en undersökning av Gahm m.fl. har visats, att bland 300 personer som frigavs under de första månaderna 1968 (100 från fängelse, 100 från ungdomsfängelse och 100 från interneringsanstalt), hade 52 % inga skulder, medan 10 % hade skulder över 2 000 kronor (Gahm m.fl. 1970, s. 30). Uppgifterna om skuldsättning hade hämtats från personakterna. Denna informationskälla torde inte belysa den totala skuldsättningen.

Inom det s.k. Sundsvallsprojektet har gjorts vissa undersökningar beträffande krav på skadestånd och böter i den aktuella domen. Av de inskrivna klienterna i Sundsvalls och Karlstads skyddskonsulentdistrikt hade 71 % skadestånd eller bötesskulder (Frej 1974, bil 1:2).

I en undersökning bland intagna på ungdomsvårdsskolor, ungdomsfängelser, fängelser och interneringsanstalter har Bondesson visat, att 63 % av de intagna som tillfrågats uppgett sig ha skulder. Av de intagna uppgav 39 % att de hade skulder för vilka de trodde det skulle resas återbetalningskrav. Medianskuldbeloppet[3] var 10.400 kronor. Medianbeloppet vilket de trodde sig bli krävda att återbetala var 7.430 kronor (Bondeson 1974, s. 349).

Förtroenderådet på interneringsanstalten Hall genomförde en intervjuundersökning bland de intagna 1969. Av 174 svarande var det endast 17 som uppgav att de inte hade några skulder över 1.000 kronor. Skulder på mer än 50.000 kronor uppgavs av 64 personer (Hallbladet maj 1969).

Syfte och metod

Syftet med undersökningen är att ge en bild av kriminalregisteranteckнade mäns ekonomiska situation med avseende på hur stora skulder de har samt vilka typer av skulder det rör sig om. Många metodproblem är förknippade med att få en total bild av skuldsättningen. En metod, som använts av Bondeson och i Hall-undersökningen (se ovan) är att direkt fråga berörda personer vilka skulder de har. Resultatet kan emellertid påverkas av sådana faktorer som glömska, medvetet felaktiga uppgifter och i synnerhet okunskap om vilka skulder man egentligen har, då det uppenbarligen kan vara svårt att ha en uppfattning om vilka skulder som fortfarande är aktuella och

[3] Med medianvärde menas det värde som delar populationen i två lika stora delar. I detta fall har alltså hälften av de skuldsatta skulder på över 10.400 kronor.

vilka som är avskrivna eller preskriberade. I denna undersökning har valts att använda officiella uppgifter, nämligen kronofogdemyndigheternas register. De personer som ingår i undersökningen har indelats efter vilket kronofogdedistrikt de tillhör och ett frågeformulär för var och en har skickats till det aktuella distriktet.

Målsättningen bör naturligtvis vara att få en så total bild som möjligt över skuldsättningen. Emellertid finns det två faktorer som gör att bilden inte kan betraktas som helt fullständig. För det första kan en person ha skulder som inte lett till att kronofogden kopplats in över huvud taget. Fordringsägaren kan bedöma det som helt utsiktslöst att få betalt och därför inte begära assistans från kronofogdemyndigheten. Det kan också röra sig om illegala skulder (ex. vissa spelskulder), vilka knappast återfinns i kronofogdens register. Denna felkälla berör emellertid inte sådana skulder där det är staten som är fordringsägare, då dessa automatiskt hamnar hos kronofogden förr eller senare. När det gäller sådana skulder som häftar till enskilda är det svårt att direkt yttra sig om vilken betydelse detta har för undersökningens tillförlitlighet. Emellertid torde det vara så att för att en skuld verkligen skall utgöra ett "tryck" på den skuldsatte, fordras att fordringsägaren gör påtryckningar för att få betalt och detta sker effektivast genom att kronofogden kopplas in. Om en skuld inte görs till föremål för indrivningsförsök, belastar den inte den skuldsattes ekonomi på samma sätt.

För det andra kan en skuld som uppkommit längre tillbaka i tiden, men som inte preskriberats, komma att hamna utanför undersökningen. Även denna faktor påverkar endast skulder till enskilda. Det uppstår således problem vid beräknandet av den totala skuldsättningen som följer av att kronofogdemyndigheterna skiljer mellan två typer av ärenden, allmänna skulder och enskilda.

1. *Allmänna skulder* är i huvudsak böter, viten, domstolskostnader, skatter och avgifter. Fordringsägare är staten och i dessa mål uppträder kronofogden som representant för staten, vilket innebär att fordran bevakas kontinuerligt till dess att den antingen blir betald, avskriven eller preskriberad. De skulder som inte betalts under ett år, överförs automatiskt till påföljande år till vilka eventuella nya skulder adderas. Den skuldsumma som finns angiven i kronofogdens register för ett visst år är således en ackumulerad skuld.

2. *Enskilda skulder* är t.ex. utdömda skadestånd, krav på förskotterade underhållsbidrag och andra civilrättsliga skulder. Fordringsägare är

enskild person, organisation eller kommun och beträffande dessa skulder är kronofogdemyndigheten inte representant för fordringsägaren utan i stället ombud. Detta innebär att fordringen inte bevakas kontinuerligt. Efter det att en enskild skuld anmälts till kronofogden för indrivning, avskrivs ärendet även om något indrivningsresultat ej uppnåtts. Fordringsägaren har emellertid möjlighet att på nytt anmäla ärendet. Skulden förs således inte vidare till påföljande år.

De två skilda rutinerna vid allmänna och enskilda skulder medför således problem då man ska ge en samlad bild av en persons skuldsättning. För att överbrygga detta har vid uppgiftsinsamlandet från kronofogdemyndigheterna allmänna och enskilda skulder behandlats separat. Vid förfrågan om allmänna skulder för ett visst år fås, som framgått ovan, en summa som innefattar även äldre icke betalda skulder. Detta är icke fallet beträffande de enskilda, utan den uppgift som finns för ett visst år hos kronofogden innefattar endast sådan skuld som aktualiserats under detta år.

Då enskilda skulder preskriberas först efter tio år, kan det mycket väl finnas skulder som inte kommer med om man hämtar uppgifter endast för ett år. Därför har uppgifter begärts ur registren för åren 1973, –74 och –75. Emellertid kan mycket väl skulder finnas kvar från åren innan 1973, ända tillbaka till 1966, men det finns endast register för tre år tillbaka i tiden. Enskilda skulder som aktualiserats tidigare än 1973, måste således bortses ifrån. Dock kan en skuld som uppkommit längre tillbaks i tiden komma med i undersökningen om fordringsägaren anmält skulden på nytt till kronofogdemyndigheten under något av de efterfrågade åren. Preskriptionstiden börjar löpa på nytt varje gång fordran aktualiseras.

Om man summerar de enskilda skulderna från åren 1973, –74 och –75, får man således summan av det skuldtryck som aktualiserats under dessa år. (Att samma skuld skulle komma med två gånger har undvikits genom att kronofogden ombetts att inte ta med en skuld som varit aktuell under något av de tidigare efterfrågade åren.) Om de skulder som aktualiserats under 1973 och –74 inte betalats, motsvarar summan också den totala skulden –75.

Resultat

Av tabell 30 framgår skuldernas fördelning på olika skuldtyper och ålderskategorier. Det visar sig att 38 % av dem som ingår i undersök-

ningen var skuldsatta 1975. Om man istället ser till hur stor andel som någon gång under de tre efterfrågade åren varit föremål för anteckning i kronofogdemyndigheternas register var andelen 41 %. Av tabell 30 framgår också att de vanligaste skuldtyperna var skatteskulder och enskilda skulder. Bland de enskilda skulderna var de vanligast förekommande utdömda skadestånd.

På grund av de tidigare nämnda skilda rutinerna vid allmänna och enskilda skulder fordrar tabellen ytterligare förklaring. Rubriken "enskilda skulder" i tabellen innefattar summan av under åren 1973–75 aktualiserade skulder. De allmänna skulderna (böter och viten, domstolskostnader, skatter och avgifter) innefattar det för de tre åren genomsnittliga skuldtrycket. Rubriken "total skuld 1975" är framräknad genom att de enskilda skulderna som aktualiserats under de tre åren summerats med den allmänna skulden för 1975.

Om man studerar de genomsnittliga skuldbeloppen för de olika skuldtyperna finner man att summan av dessa vida överstiger det totala skuldbeloppet. Detta har två förklaringar. För det första bygger uppgifterna om de allmänna skuldtyperna på genomsnittet för de tre åren och det är tänkbart att de skuldsatta haft högre skulder under 1973 och 1974. För det andra, och detta torde ha större förklaringsvärde, är skuldbeloppen avsevärt mycket lägre när det gäller böter och domstolskostnader, vilket drar ner det totala genomsnittliga skuldbeloppet. Om t.ex. enbart skatteskulder och enskilda skulder undersöktes, skulle det genomsnittliga skuldbeloppet för de skuldsatta blivit mycket högre. Däremot skulle antalet skuldsatta blivit mindre.

Tabell 30. Skuldsättning bland kriminalregisteranteckнade män efter ålder och skuldtyp[a]

Födda år	Enskilda skulder		Allmänna skulder						Total skuld 1975	
			Böter och viten		Domstols-kostnader		Skatter och avgifter			
	%	M kr[b]	%	M kr[b]	%	M kr[b]	%	M kr[b]	%	M kr[b]
– 1923 (n = 162)	11	7 905	4	300	2	450	20	6 906	29	8 740
1924 – 1933 (n = 82)	30	13 164	2	100	4	1 033	23	5 221	39	13 656
1934 – 1943 (n = 83)	31	13 819	14	216	7	1 683	30	14 756	47	20 389
1944 – 1953 (n = 67)	42	14 092	10	485	7	580	30	6 880	49	17 924
Samtliga (n = 394)	25	12 631	7	293	5	994	25	8 593	38	14 896

[a] För förklaring av tabellen, se texten ovan.

[b] M kr = det genomsnittliga skuldbeloppet för de skuldsatta.

Av tabell 30 framgår vidare, att skuldsättningsfrekvensen stiger med sjunkande ålder. Detta är gemensamt för alla de undersökta skuldtyperna. Om man ser på det genomsnittliga skuldbeloppet (M kr) är detta högst för åldersgruppen födda 1934–43. Det genomsnittliga skuldbeloppet för samtliga ålderskategorier är 14 896 kronor. Beträffande de olika skuldtyperna finns de högsta genomsnittliga skuldbeloppen vid de enskilda och skatteskulderna.

Anmärkningsvärt är att de som är födda 1944–53 redan hunnit skaffa sig så höga skulder. I denna åldersgrupp har större andel än i någon av de andra enskilda skulder (42 %). De har även en högre genomsnittlig skuldsumma. Vid en jämförelse mellan dem som är födda 1924–33 och dem som är födda 1934–43, visar det sig att ungefär lika stor andel har enskilda skulder med lika stora genomsnittliga skuldbelopp. Dock har en något större del av dem som är födda 1934–43 skatteskulder och nästan tre gånger så högt genomsnittligt skuldbelopp.

Den åldersgrupp som mest skiljer sig från de övriga är de som är födda 1923 och tidigare av vilka en mindre andel är skuldsatta. Särskilt med avseende på enskilda skulder är skillnaden markant.

Av tabell 31 framgår, att tillgreppsbrott är ungefär lika vanligt som huvudbrott bland de skuldsatta som bland de ej skuldsatta.[4] Beträffande dem som dömts för övriga förmögenhetsbrott som huvudbrott

Tabell 31. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisteranteckade män efter huvudbrottstyp

	Skuldsatta (n=150)		Ej skuldsatta (n=244)
	%	M kr	%
Tillgreppsbrott	41	14 037	44
Övr. förmögenhetsbrott	22	17 642	13
Våldsbrott	9	5 561	9
Rattfylleri	14	18 685	21
Övriga brott	14	14 133	13
	100		100

[4] Som skuldsatta räknas här och fortsättningsvis de som hade skulder 1975, dvs. 38 procent. Redovisningen i tabell 19 och 20 bygger på dem som varit skuldsatta något av åren 1973–75, dvs. 41 procent av de kriminalregisteranteckade.

bedrägeri, häleri och förskingring) utgör dessa en något större andel bland de skuldsatta än bland de icke skuldsatta. Vad gäller rattfylleribrott som huvudbrott är förhållandet det omvända.

Av tabell 31 framgår också de genomsnittliga skuldbeloppen vid de olika huvudbrottstyperna. Något överraskande är skuldbeloppet störst för dem som dömts för rattfylleribrott som huvudbrott. Efter de som dömts för rattfylleri har de som dömts för övriga förmögenhetsbrott den högsta genomsnittliga skuldsättningen. De som dömts för våldsbrott som huvudbrott har det lägsta skuldsättningsbeloppet.

I tabell 32 visas att av de skuldsatta är lika många dömda en gång som flera gånger. Av de icke skuldsatta är emellertid drygt 3/4 dömda endast en gång. Det genomsnittliga skuldbeloppet är högre för dem som bara är dömda en gång jämfört med dem som har flera domar. Detta kan till viss del förklaras av att rattfylleristerna till övervägande del är dömda en gång. Som framgått av tabell 2 har dessa en hög skuldsättning. (De som är dömda för rattfylleri som huvudbrott har en genomsnittlig skatteskuld på 12 500 kronor och en genomsnittlig enskild skuld på 15 106 kronor.)

Tabell 32. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisteranteckнade män efter antal domar

	Skuldsatta (n=150)		Ej skuldsatta (n=244)
	%	M kr	%
En dom	50	17 057	79
Flera domar	50	12 714	21
	100		100

Tabell 33. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisteranteckнade män efter frihetsberövande

	Skuldsatta (n=150)		Ej skuldsatta (n=244)
	%	M kr	%
Ej frihetsberövade	45	13 582	52
Frihetsberövade	55	15 420	48
	100		100

Av tabell 33 framgår, att av de skuldsatta såväl som av de ej skuldsatta har cirka hälften varit frihetsberövade.

Av tabell 34 framgår att de genomsnittliga skuldbeloppen sjunker ju längre tillbaka i tiden den senaste domen ligger. Med reservation för att procentsiffrorna och de genomsnittliga skuldbeloppet är framräknade på ett ganska litet antal personer, tycks det finnas ett samband mellan skuldsättning och tidpunkt för senaste dom. Av de som är skuldsatta är fler i sin "aktiva brottskarriär" än de som inte är skuldsatta.

26 % av dem som inte registrerats för kriminalregisterbrott under åren 1961–71 återfanns i kronofogdarnas register 1975. Den genomsnittliga skuldsumman för dessa 26 % är över 8 000 kronor. Detta kan tyda på att skulderna hänger med ganska lång tid efter det att den aktiva brottskarriären slutat.

Skuldsättning i normalpopulation

Ovan har framgått att 38 % av de i undersökningen ingående personerna var skuldsatta 1975. På grundval av riksskatteverkets sammanställning av statistik från kronofogdemyndigheterna för år 1974 har en grov skattning av allmänhetens skuldsättning gjorts. Statistikuppgifter finns endast att tillgå för de allmänna målen, vilka under 1974 var 1.517.272. Någon statistik över antalet individer som varit föremål för ingripande från kronofogdemyndigheterna finns inte, men – enligt uppgift från Riksskatteverket – är det rimligt att räkna med 2,5 mål per individ. Detta skulle innebära att 606 900 individer blivit föremål för indrivning, vilket innebär att cirka 10 % av Sveriges befolkning över 18 år haft allmänna skulder som hamnat hos kronofogdarna.

Av de i undersökningen ingående personerna hade 30 % allmänna skulder, alltså tre gånger så många som i normalpopulationen. Jämförelsen är dock något osäker, då i undersökningen endast ingår män, som i allmänhet kan antas vara mer skuldsatta än kvinnor.

Det genomsnittliga skuldsättningsbeloppet i normalpopulationen är cirka 3.000 kronor. Denna summa avser således endast allmänna skulder, och motsvarande belopp för de kriminalregisteranteckнade är cirka 7.000 kr.

Tabell 34. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisteranteckнade män efter ålder och tidpunkt för senaste dom

Skuldsatta	Senaste dom:						
	1967–71		1961–66		1960 el tid.		Summa
Födda år	%	M kr	%	M kr	%	M kr	procent
–1923 (n=45)	22	13 470	20	9 822	58	6 811	100
1924–33 (n=33)	30	21 390	21	6 042	48	11 306	99
1934–43 (n=39)	54	19 942	28	30 745	18	5 457	100
1944–53 (n=33)	82	18 607	18	14 850	0		100
Samtliga (n=150	45	18 673	22	16 909	33	8 085	100

Ej skuldsatta	Senaste dom:			
Födda år	1967–71 %	1961–66 %	1960 el tid. %	Summa procent
–1923 (n=117)	6	16	78	100
1924–33 (n=49)	2	22	76	100
1924–33 (n=49)	2	22	76	100
1934–43 (n=44)	18	57	25	100
1944–53 (n=34)	76	21	3	100
Samtliga (n=244)	17	25	57	99

Slutkommentar

Tidigare undersökningar har visat, att en stor andel av straffade har hög skuldsättning. Undersökningarna har vanligtvis gällt personer i samband med att de varit utsatta för något samhällsingripande. Denna studie bygger på ett bredare urval, nämligen män som någon gång dömts för ett kriminalregisterbrott.

Trots att klientelet är betydligt mindre belastat än i många liknande undersökningar, visar det sig ha betydande skulder. Kriminalregisteranteckнade män förefaller vara klart mer skuldsatta än andra män i befolkningen, och de skuldsatta har också genomsnittligt högre skulder. Enskilda skulder, företrädesvis skadestånd, samt skatteskulder är de vanligast förekommande bland de kriminalregisteranteckнade.

Sammanfattningsvis kan sägas, att följande faktorer tycks påverka skuldsättningen: Ålder, tidpunkt för senaste dom och i viss mån huvudbrottstyp. Däremot har något samband mellan skuldsättning och frihetsberövanden eller antal domar inte kunnat påvisas.

Litteraturförteckning

Allardt, E.: *Att ha, att älska, att vara. Om välfärd i Norden*, Lund, Argos, 1975

Andenaes, J.: "The Legal Framework", i N. Christie (red.): *Scandinavian Studies in Criminology*, vol. 2, Oslo, Universitetsforlaget, 1968

Andanaes, J.: "Scandinavia's Drinking-and-Driving Laws", i R. Hauge (red.): *Scandinavian Studies in Criminology*, vol. 6, Oslo, Universitetsforlaget, 1978

Andersson, M.: *Hur går det för 50-talets Stockholmspojkar? En uppföljning av 222 vanliga skolpojkar och 100 Skåpojkar*, Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, nr 38, Stockholm, 1976

Anttila, I. & P. Törnudd: *Kriminologi i kriminalpolitiskt perspektiv*, Stockholm, P. A. Norstedt & Söner, 1973

Aubert, V.: *Rättssociologi*, Stockholm, Aldus/Bonniers, 1972

Balvig, F.: *Angst for kriminalitet*, Köpenhamn, Gyldendal, 1978

Becker, H.: *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, New York, The Free Press, paperback ed., 1966

Bittner, E.: "The Police on Skid-Row: A Study of Peace Keeping" i W. Chambliss, 1975 (b)

Black, D.: "Production of Crime Rates", *American Sociological Review*, vol. 35, 1970:4

Bondeson, U.: *Fången i fångsamhället*, P. A. Norstedt & Söner, 1974

Bronfenbrenner, U.: *Två barndomsvärldar. Barnuppfostran i Sovjetunionen och USA*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1973

Brottsförebyggande rådet: *Straffades skulder*, Stockholm, rapport 1977:4

Buchholz, E., R. Hartman, J. Lekschas & G. Stiller: *Sozialistische Kriminologie. Ihre theoretische und methodologische Grundlegung*, Berlin, Staatverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 2:a uppl., 1971

Carlsson, G.: "Kriminalitetsprognos i komparativt och historiskt perspektiv", *Statistisk tidskrift*, 1969:4

Carlsson, G.: *Kriminalitetsnivå och belastningsfördelningar*, Stockholm, Brottsförebyggande rådet, promemoria 1975:1

Cedermark, G. & H. Klette: *Polis – myndighet, människa*, Lund, Studentlitteratur, 1973

Chambliss, W.: "Ekonomiska elitgrupper och lagstiftning", i S. Edling & G. Elwin: *Rättssociologi. Om lag, konflikt och behov*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1973

Chambliss, W.: *Functional and Conflict Theories of Crime*, New York, Modular Publications, 1974

Chambliss, W.: *Crime in Capitalist and Socialist Societies*, reviderad version av rapport presenterad vid The Amsterdam Festival of the Social Sciences, Amsterdam, 14 nov. 1974, stencil, 1975 (a)

Chambliss, W. (red.): *Criminal Law in Action*, Santa Barbara, Californien, Hamilton, 1975 (b)

Chambliss, W. & R. Seidman: *Law, Order, and Power*, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley, 1971

Chambliss, W. & H. King: *Box Man. A Professional Thief's Journey*, New York, Harper & Row, 1972

Chambliss, W. & T. Ryther: *Sociology: The Discipline and Its Direction*, New York, McGraw-Hill, 1975

Chambliss, W. & M. Mankoff: *Whose Law? What Order? A Conflict Approach to Criminology*, New York, John Wiley & Sons, 1976

Chapman, D.: *Sociology and the Stereotype of the Criminal*, London, Tavistock, 1968

Christie, N.: *Unge norske lovovertreder*, Oslo, Universitetsforlaget, 1960

Christie, N.: "Changes in Penal Values", i N. Christie (red.): *Scandinavian Studies in Criminology*, vol. 2, Oslo, Universitetsforlaget, 1968

Christie, N.: *The Delinquent Stereotype and Stigmatisation*, rapport presenterad vid 7th International Congress on Criminology, Belgrad, 17–22 sept. 1973

Christie, N.: *Hvor tett et samfunn?* Köpenhamn/Oslo, Christian Ejlers/Universitetsforlaget, 1975

Cicourel, A.: *The Social Organization of Juvenile Justice*, New York, John Wiley & Sons, 1968

Clinard, M. & R. Quinney: *Criminal Behavior System. A Typology*, New York, Holt, Rineheart & Winstone, 1967, 2:a omarbetade uppl. 1973

Dahlström, G.: *En prognosundersökning angående straffregisterbrott i Stockholm*, stencil, 1956

Danielsson, N.-G. & B. Svensson: *Lägenhetsbråk*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil 1978

Douglas, J., J. Ross, W. Hammond & D. Mulligan: "Delinquency and Social Class", i W. Carson & P. Wiles (red.): *Crime and Delinquency in Britain*, London, Martin Robertson, 1971

Eckhoff, T.: "Straffens sociala slagsida", i H. Nestius (red.): *Behandling som straff*, Stockholm, Verdandi/Prisma 1969

Elwin, G.: *Brottet och straffet. En första bok i straffrätt*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1975
Elwin, G., S. Heckscher & A. Nelson: *Den första Stenen. Studiebok i kriminalpolitik*, Stockholm, Tiden, 4:e omarbetade uppl. 1975
Eriksson, R.: *Uppväxtförhållanden och social rörlighet. Utkast till kapitel 6 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden*, Stockholm, Allmänna förlaget, 1971
Eriksson, T., C.-G. Jansson & U. Larsson: "Återfall i brott bland unga lagöverträdare", bilaga till SOU 1956:55
Erlander, T.: *Tage Erlander 1940–1949*, Stockholm, Tiden, 1974

Foucault, M.: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, – , Gallimard, 1975
Frej, G.: *Behandlingsarbete vid frivårdsexpeditionerna i Sundsvall och Karlstad*, rapport Projektet frivårdförstärkning, Stockholm, 1974
Friberg, M.: *Teorikonstruktion för sociologer. 1. Begreppslära*, Lund, Studentlitteratur, 1969
Förslag till förordning angående straffregister jämte förslag till förändrad lydelse af 2 § 4 mom. tryckfrihetsförordningen, afg. af den af Kongl. Maj:t d. 11 sept. 1891 tillsatta komité för utarbetande av föreskrifter till beredande af upplysningar angående dömde förbrytare m.m., Stockholm, 1892

Gahm, M., L. Sundström & U. Thofelt: *Fångars situation vid frigivningen år 1968*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1970
Gordon, D.: "Class and the Economics of Crime", i W. Chambliss 1975 (b)
Grosin, L. & J. Norman m.fl.: *Att leva på samhällets botten. Rapport om de yngre hemlösa männens livssituation*, Lund, Studentlitteratur, 1974
Groth, S. & I. Strahl: "Uppgifter om brottsligheten och dess bekämpande", bilaga till SOU 1956:55
Grönlund, O.: "Om brottslighet i Sverige och Norge under kristiden", *Statsvetenskaplig tidskrift, 28 årg. (ny följd 7 årg.), 1925*

Hallbladet, maj 1969
Halvorsen, K.: *Arbeid eller trygd?* Oslo, Pax, 1977
Hammarström-Tornstam, G.: *Det sociala åldrandet. Ett tvärkulturellt perspektiv*, Uppsala, 1975
Heckscher, S.: "Påföljdsvalet vid upprepad brottslighet", *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskab*, årg. 64, 1976: 3–4
Helander, E.: "Sjuklighet, försörjning och arbetsmarknadsproblem hos kriminella", i Å. Daun, B. Börjesson & S. Åhs (red.): *Samhällsförändringar och brottslighet*, Stockholm, Tiden/Folksam, 1974
Helander, E.: *Om dödlighet hos kriminella*, stencil, årtal saknas
Hindess, B.: *The Use of Official Statistics in Sociology. A Critique of Positivism and Ethnomethodology*, London, McMillan, 1973

von Hofer, H.: *Varför minskar beläggningen på fängelserna?* Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1974

von Hofer, H.: *Frihetsstraffens genombrott i Sverige. Utkast (1)*, Allmän kriminologi/Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, stencil, 1976

von Hofer & H. Tham: *Theft and Assault and Their Sanctions in Sweden 1841–1975. A Working Paper*, rapport presenterad vid Symposium on Specialized Criminological Topics, Stockholm, 11–12 aug. 1978, stencil

Holmberg, S.: *Ekonomisk "kriminalitet". Överträdelser och kontroll av lagar som rör företagen*, Allmän kriminologi/Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, stencil, 1978

Hood, R. & R. Sparks: *Key Issues in Criminology*, London, World University Library, 1970

Hood, R. & R. Sparks: *Kriminologi. Problemställningar och forskningsmetoder*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1973

Høgh, E., G. Strande-Sørensen & P. Wolf: *Registered Delinquency in a Birth Cohort. A Longitudinal Study*, Project Metropolitan, Copenhagen, Denmark, 1953–1978, Projekt Metropolit, serie nr. 31, stencil, 1978

Janson, C.-G.: "Brott och sociala strata", i C.-G. Janson (red.): *Det differentierade samhället*, Stockholm, Prisma, 2:a uppl. 1969

Janson, C.-G.: *The Handling of Juvenile Delinquency Cases*, Project Metropolitan, Research Report nr. 7, Stockholm, 1977

Jarbrant, G. & A. Westin: *Likhet inför lagen. En undersökning av brottstyp vållande till annans död i samband med trafikolycka*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1970

Johansson, L.: *Utbildning – empirisk del. Utkast till kapitel 7 i betänkande om svenska folkets levnadsvanor*, Stockholm, Allmänna förlaget, 1971

Johansson, S.: *Om levnadsnivåundersökningen. Utkast till kapitel 1 och 2 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden*, Stockholm, Allmänna förlaget, 1970 (a)

Johansson, S.: *Den vuxna befolkningens hälsotillstånd. Utkast till kapitel 3 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden*, Stockholm, Allmänna förlaget, 1970 (b)

Johansson, S.: *Politiska resurser. Utkast till kapitel 10 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden*, Stockholm, Allmänna förlaget, 1971

Johansson, S.: "Om 'Att ha, att älska, att vara': En kritisk granskning av en jämförande undersökning av välfärd i Norden", *Sociologisk forskning*, årg. 14, 1977:4

Jonsson, B.: *Det soicala arvet*, Stockholm, Tiden/Folksam, 5:e uppl. 1973

Justitiedepartementet, Ds Ju 1973:8: *Straffmätning. Rapport om en expertundersökning av straffmätningspraxis. Mened, stöld och grov stöld*

Knapp Commission: "Police Corruption in New York City", i W. Chambliss 1975 (b)

Knutsson, J.: *Stämplingsteori – en kritisk granskning*, Stockholm, Brottsförebyggande rådet, rapport 1977:1
Knutsson, J.: *Kvinnan i kriminalstatistiken 1857–1975*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1978
Kompendium om låginkomstutredningen, Stockholm, Allmänna förlaget, 1973
Kühlhorn, E.: *Kriminalvård i frihet – en preliminär utvärdering av ett försök i Sundsvall*, Stockholm, Brottsförebyggande rådet, rapport 1975:1

Lenke, L.: *Våldsbrott och alkohol – en studie i misshandelsbrottslighetens utveckling*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1975
Levnadsnivåregistret, Institutet för social forskning, Stockholm, stencil, 1973
Liljefors, R.: *Vilka blir straffade? En undersökning av de brottsliga i en population som följts upp under 26 år*, Lärarhögskolan i Stockholm, stencil, 1967
Linebaugh, P.: "Karl Marx, The Theft of Wood, and Working Class Composition. A Contribution to the Current Debate", *Crime and Social Justice Issues in Criminology*, nr. 6, 1976
Linton, H.: *Interneringsinstitutet och interneringsnämndens praxis*, uppsats i tillämpade studier avseende ämnet straffrätt, Uppsala universitet, stencil, 1970

McClintock, F.: & H. Avison: *Crime in England and Wales*, London, Heineman, 1968
Mathiesen, T.: *Rett og samfunn*, Oslo, Pax, 2:a uppl. 1977
Mead, G. H.: "The Psychology of Puninitive justice", i L. Coser & B. Rosenberg (red.): *Sociological Theory. A Book of Readings*, New York, McMillan, 2:a uppl. 1966
Miliband, R.: *Statsmakten i det kapitalistiska samhället. En analys av maktsystemet i västvärlden*, Stockholm, Rabén & Sjögren, 1970
Miller, W.: "Underklasskulturen som grogrund för gängbrottslighet", i K. Håkanson (red.): *De laglösa*, Stockholm, Verdandi/Prisma, 1969
Murphy, P. & T. Plate: *Commissioner. A View from the Top of American Law Enforcement*, New York, Simon & Schuster, 1977

Olaussen, L. P.: "Avspeilet straffen arbeidsmarkedssituasjonen?", *Sociologi i dag*, årg. 6, 1976:4
Olofsson, B.: *Vad var det vi sa'! Om kriminellt och konformt beteende bland skolpojkar*, Stockholm, Utbildningsförlaget, 1971
Olofsson, G. & R. Jönsson: "Status och dom", *Konkret*, 1969:3

Parks, E.: "From Constabulary to Police Society: Implications for Social Control", i W. Chambliss & M. Mankoff, 1976
Persson, L.: *Den dolda brottsligheten. Några synpunkter på den problematiska kriminalstatistiken*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1972

Persson, L.: *Inbrottstjuvar i Stockholm – en studie i individuell brottsbelastning, samhällelig brottsnivå och brottsutveckling*, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, stencil, 1976 (a)

Persson, L.: "Sociologin som försvann", *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskab*, årg. 64, 1976: 1–2 (b)

Persson, L.: *Offer för tillgrepp, skadegörelse och våld – en redovisning av 1974 års offerundersökning*, Sockholm, Statistiska Centralbyrån, promemoria 1977:7

Persson, L.: "Actual Drunken Driving in Sweden", i R. Hauge (red.): *Scandinavian Studies in Criminology*, vol. 6, Oslo, Universitetsforlaget 1978

Piliavin, J. & S. Briar: "Police Encounters with Juveniles", i W. Chambliss, 1975 (b)

Pockettidningen R, årg. 3, 1973:6, Maktspråket. Om språket som medel och förtryck

Pockettidningen R, årg. 8, 1978:6, Svindlande höjdare. Om ekonomiska brott, goda affärer och rutten moral

Rao, C.: *Linear Statistical Inference and Its Applications*, New York, John Wiley & Sons, 2:a uppl. 1963

Regner, N. & H. Henkow: *Den militära strafflagstiftningen*, Stockholm, P. A. Norstedt & Söner, 1951

Rengby, S.: "The influence of the Latest World War on Criminality in Sweden", i *The Effects of the War on Criminality, Select Papers on Penal and Penitentiary Affairs*, vol. 15, nr. 4/II, 1951

Robertson, R. & L. Taylor: *Deviance, Crime, and Socio-Legal Control*, London, Martin Robertson, 1973

Robins, L.: *Deviant Children Grown up. A Sociological and Psychiatric Study of the Sociopathic Personality*, Baltimore, Williams & Wilkins, 1966

Rusche, G. & O. Kircheimer: *Punishment and Social Structure*, New York, Russel & Russel, 1968

Sex i Sverige, Huvudavsnittet av undersökningen "Om sexuallivet i Sverige" företagen av SIFO under ledning av H. Zetterberg, Stockholm, Aldus/Bonniers, 1969

Snare, A.: *Work, War, Prison, and Welfare: Control of Laboring Poor in Sweden*, opubl. doktorsavhandling, School of Criminology, University of California at Berkley, 1977

SOU 1942:28, Strafflagsberedningen, *Eftergift av åtal mot minderåriga m.m.*

SOU 1956:55, Strafflagsberedningen, *Skyddslag*

SOU 1959:37, *Ungdomsbrottslighet*

SOU 1970:34, Låginkomstutredningen, *Svenska folkets inkomster*

SOU 1971:39, Låginkomstutredningen, *Den svenska köpkraftsfördelningen 1967*

SOU 1971:49, 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottsligheten, *Unga lagöverträdare I. Undersökningsmetodik. Brottsdebut och återfall*

SOU 1972:76, 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottsligheten, *Unga lagöverträdare II. Familj, skola och samhälle i belysning av officiella data*, av G. Carlsson

SOU 1973:25, 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottsligheten, *Unga lagöverträdare III. Hem, uppfostran, skola och kamratmiljö i belysning av intervju- och uppföljningsdata*, av B. Olofsson

SOU 1974:31, 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottsligheten, *Unga lagöverträdare V. Personlighet och relationer i belysning av projektiva metoder*, av K. Humble & G. Settergren-Carlsson

SOU 1975:55, Förvandlingsstraffutredningen, *Bötesverkställighet*

SOU 1976:9, Sexualbrottsutredningen, *Sexuella övergrepp. Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott*

SOU 1977:7, 1973 års vapenfriutredning, *Rätten till vapenfri tjänst*

Steinert, H.: *On the Development of Penal Policy. Mainly a Critique of Rusche/Kirchheimer and Some of Their Background Assumptions*, rapport presenterad vid 4th Conference of the European Group for the Study of Deviance and Social Control, Wien, sept. 1976, stencil

Sundbom, L.: *De hjärtsjukas sociala situation. En jämförelse mellan hjärtsjuka och icke hjärtsjuka i levnadsnivåregistret: tabellunderlag*, Institutet för social forskning, Stockholm, 1973

Swedner, H.: "Brottsligheten i Sverige", i J. Israel (red.): *Sociala avvikelser och social kontroll*, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 2:a uppl. 1968

Sveri, K. & B. Sveri: *Unga lagöverträdare år 1956*, Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, stencil, 1963

Syrén, S. & H. Tham: *Brottslighet, normer och sanktioner*, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, stencil, 1968

Söder, M.: "Brottsbalken – en klasslag?", i S. Rundkvist m.fl.: *Varför definieras vissa beteenden som brottsliga?* Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, stencil, 1971

Takala, H.: *En historisk synvinkel på brottslighet – Två diskussionsinlägg*, rapport presenterad vid Nordiska samarbetsrådets för kriminologi forskarseminarium, Godby, Åland, juni 1974, stencil

Tappan, P.: *Crime, Justice, and Correction*, New York, McGraw Hill, 1960

Tappan, P.: "Who Is the Criminal?", i M. Wolfgang m.fl. (red.): *The Sociology of Crime and Delinquency*, New York, John Wiley & Sons, 1967

Tengvald, K.: *Socialhjälp och försörjningsförhållanden. En studie av socialhjälpens variationer i nio kommuner i Stockholmsområdet*, Stockholms förortskommuners samarbetsnämnd, stencil, 1974

Tengvald, K.: *Samhällets krav och de fattigas resurser*, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 1976

Tham, H.: *The Development of Open and Semi-open Institutions in the Penal System*,

rapport presenterad vid Second British/Scandinavian Seminar in Criminology, Cambridge, 2–4 juli, 1973, stencil, 1973 (a)
Tham, H.: "Om låginkomstutredningen", i S. Edling & G. Elwin (red.): *Rättssociologi. Om lag, konflikt och behov*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1973 (b)
Tham, H.: *BRÅ-apropå*, 1977: 2–3, s. 42 f. (Debatt om stämplingsteorin)
Therborn, B.: *Det svenska klassamhället*, Zenit, särtryck, 1973
Tittle, C., W. Villemez & D. Smith: "The Myth of Social Class and Criminality: An Empirical Assessment of the Empirical Evidence", *American Sociological Review*, vol. 43, 1978: Oct.

Warren, B.: *Frivårdens behandlingscentral – ett försök med ökade behandlingsresurser inom frivården i Stockholmsområdet*, Kriminalvårdsstyrelsen, Utvecklingsenheten, rapport nr. 20, 1976
Werner, B.: "Socialgruppsfördelning vid självdeklarerad brottslighet", *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskab*, årg. 59, 1971:3
Wesslén, M. & J. Flyghed: *Vapenfrilagen. En myt om åsiktsfrihet*, Allmän kriminologi/Sociologiska institutionen, Stockholm universitet, stencil, 1978
Victor, D.: "Återfallsregler i straffrätten", *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskab*, årg. 64, 1976:3–4
Wilkins, L.: *Social Deviance. Social Policy, Action and Research*, London, Tavistock, 1964
Wolf, P. & E. Høgh: *Kriminalitet i Velfærdssamfundet*, – , Jørgen Paludan, 2:a utgåvan, 1971

Sveriges officiella statistik (SOS)

Bidrag till Sveriges officiella statistik, B) Rättsväsendet, andra afdelningen
Rättsväsen, Brottsligheten
Statistiska meddelanden, Den grövre brottsligheten
Statistiska meddelanden, ser. A, band VI:3, Brottslighetens utveckling 1913–1947
Bidrag till Sveriges officiella statistik, G) Fångvården
Fångvården
Kriminalvården
Statistiska meddelanden, Åtgärds- och resultatstatistik, nykterhetsvård
Statistiska meddelanden, Återfall i brott, Nr. R 1974:25
Rättsstatistisk årsbok

Bidrag till Sveriges officiella statistik, A) Befolkningsstatistik
Befolkningsrörelsen, Folkmängden och dess förändringar
Statistisk årsbok

Övrig statistik

Sammanställning av statistik från kronofogdemyndigheterna, Riksskatteverket, Exekutionsadministrativa sektionen

Förteckning över figurer och tabeller

Sidan

Figur 1. Personer dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter kön, 1901–1977 12
Figur 2. Män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1901–1977 19
Figur 3. Personer dömda för kriminalregisterbrott efter vissa påföljder, 1913–1977 21
Figur 4. Personer vilka dömts till tvångsarbete eller sluten psykiatrisk vård m.m., vilka av domstol överlämnats till vård enligt barnavårdslagen, vilka straffriförklarats, eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1921–1977 22
Figur 5. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m efter huvudbrottstyp, 1915–1977 24
Figur 6. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott, 1917–1977 28
Figur 7. Män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott efter ålder, 1917–1977 30
Figur 8. Personer dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt; intagna under året och kvarvarande vid årets slut, 1901–1977 32
Figur 9. Olika årskullars förhållande till perioden 1892–1971 85
Figur 10. Kriminalregisteranteckнade män i låginkomstutredningen: urval 103
Figur 11. Socialhjälpstagare och sjukdagar bland kriminalregisteranteckнade män och övriga män, 1960–1966. Index 141

Tabell 1. Svaranden och bortfall bland kriminalregisteranteckнade män i levnadsnivåundersökningen efter domar m.m. 104
Tabell 2. Svaranden och bortfall bland kriminalregisteranteckнade män i levnadsnivåundersökningen efter vissa levnadsförhållanden 1966 105

Sidan

Tabell 3. Andel kriminalregisterantecknade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika åldrar 110

Tabell 4. Andel kriminalregisterantecknade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika social- och yrkesgrupper 111

Tabell 5. Andel kriminalregisterantecknade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika ortstyper 112

Tabell 6. Andel kriminalregisterantecknade, flergångsdömda och dömda till frihetsstraff bland samtliga män 15–75 år i olika civilstånd 113

Tabell 7. Kriminalregisterantecknade män 15–75 år efter antal domar 116

Tabell 8. Kriminalregisterantecknade män 15–75 år efter ålder och tidpunkt för första dom 117

Tabell 9. Kriminalregisterantecknade män 15–75 år i olika återfallskategorier efter ålder 118

Tabell 10. Kriminalregisterantecknade män 15–75 år efter ålder och huvudbrottstyp 119

Tabell 11. Kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år i låginkomstutredningen och levnadsnivåundersökningen samt bortfall, efter ålder 121

Tabell 12. Levnadsnivå enligt intervjuundersökningen 1968 hos kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år 123

Tabell 13. Levnadsnivå hos straffade m.fl. och i jämförelsegrupper i fyra undersökningar 126

Tabell 14. Social- och yrkesgrupp hos kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år 130

Tabell 15. Kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år uppdelade efter egen socialgrupp, fördelade efter faderns socialgrupp (Inflödesvärden) 134

Tabell 16. Kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år uppdelade efter faders socialgrupp, fördelade efter egen socialgrupp (Utflödesvärden) 134

Tabell 17. Levnadsnivå hos kriminalregisterantecknade män och ålders- och yrkesmässigt motsvarande ej kriminalregisterantecknade män 15–75 år 143

Tabell 18. Levnadsnivå hos kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år, efter ålder 146

Tabell 19. Levnadsnivå hos vissa grupper kriminalregisterantecknade män 15–75 år 146

Sidan

Tabell 20. Levnadsnivå hos skuldsatta kriminalregisterantecknade män och icke skuldsatta kriminalregisterantecknade män 15–75 år standardvägda efter antal domar och tidpunkt för senaste dom 153

Tabell 21. Sannolikhet för kriminalregisteranteckning i olika riksgrupper och andel som uppfyller kraven i olika riskgrupper bland kriminalregisterantecknade män och samtliga män 15–75 år 158

Tabell 22. Personer dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter kön, samt män vilka dömts till påföljd eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott, 1901–1977 198

Tabell 23. Personer dömda för kriminalregisterbrott efter påföljd, 1913–1977 204

Tabell 24. Personer vilka dömts till tvångsarbete, dömts till sluten psykiatrisk vård m.m., straffriförklarats eller av domstol överlämnats till vård enligt barnavårdslagen; samtliga samt enbart män, 1921–1977 211

Tabell 25. Personer vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott; samtliga samt enbart män, 1944–1977 217

Tabell 26. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter huvudbrottstyp, 1915–1977 222

Tabell 27. Män dömda för kriminalregisterbrott utom sluten psykiatrisk vård m.m. efter tidigare sakfällningar för kriminalregisterbrott, 1917–1977 230

Tabell 28. Män vilka dömts eller vilka åklagare beslutat ej åtala för grövre brott efter ålder vid brottets begående, 1917–1977 234

Tabell 29. Personer dömda för brott vilka intagits vid kriminalvårdsanstalt; intagna under året och kvarvarande vid årets slut, 1901–1977 239

Tabell 30. Skuldsättning bland kriminalregisterantecknade män efter ålder och skuldtyp 258

Tabell 31. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisterantecknade män efter huvudbrottstyp 259

Tabell 32. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisterantecknade män efter antal domar 260

Tabell 33. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisterantecknade män efter frihetsberövande 260

Tabell 34. Skuldsatta och ej skuldsatta kriminalregisterantecknade män efter ålder och tidpunkt för senaste dom 262

Brottslighet och levnadsnivå är en grundläggande bok för kurser i kriminologi och avvikande beteende vad gäller förståelsen av brottslighetens utveckling i Sverige under detta århundrade.

Av de män som ingick i låginkomstutredningens urval visade sig omkring åtta procent också vara antecknade i kriminalregistret. Detta gav möjligheter till en unik undersökning om livsvillkoren hos män vilka straffats för grövre brott.

I undersökningen jämförs de straffade männen med samtliga män i fråga om ett 60-tal faktorer som rör levnadsförhållanden. Undersökningen studerar också skillnader i livsvillkor för olika generationer straffade liksom för skilda delgrupper straffade. Risken för att straffas för ett grövre brott beräknas för olika typer av uppväxtvillkor. Särskilt uppmärksammas frågan om de straffades klassposition skiljer sig från övrigas, och hur denna skillnad i så fall skall förklaras. I detta sammanhang diskuteras förklaringsvärdet hos olika teorier om formell social kontroll och selektionen inom rättsväsendet.

Boken innehåller utförliga diagram och tabeller över utvecklingen av den grövre brottsligheten i Sverige sedan 1900-talets början. Utvecklingen av straffade beskrivs efter påföljdstyp, brottstyp, ålder, återfall och fängelsebeläggning. Ett särskilt avsnitt ägnas lagstiftningens förändring under perioden.

Henrik Tham, som är forskare vid Brottsförebyggande rådet, har tidigare varit lärare i sociologi vid Uppsala universitet och i kriminologi vid Stockholms universitet.

LiberFörlag

ISBN 91-38-04739-X